

nummer 1 februari 1997

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING

VAN DOCENTEN IN GESCHIEDENIS EN

STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (VGN)

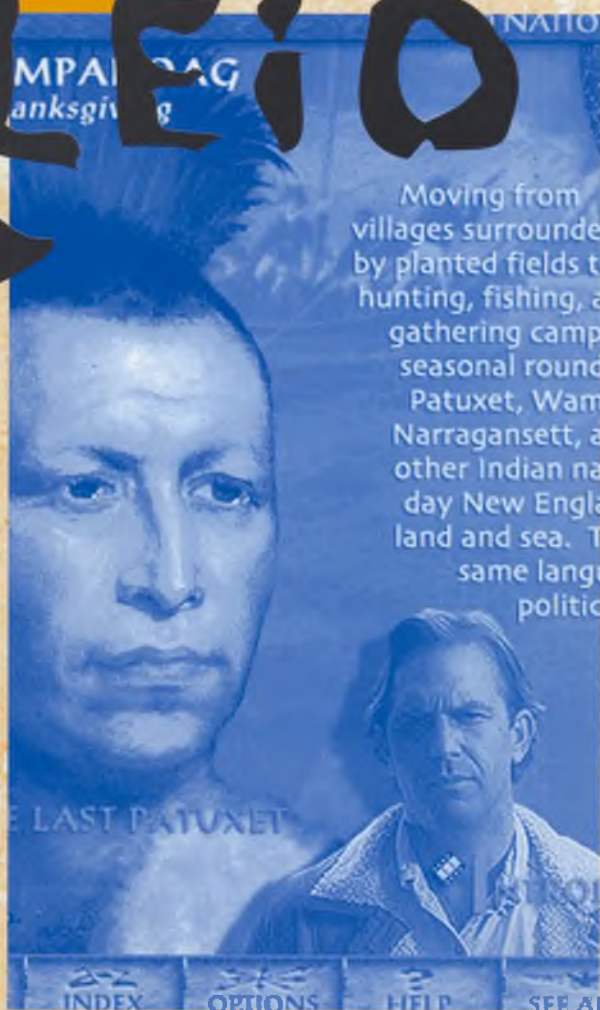
KLEIO

**De holocaust
na Goldhagen**

**Lesgeven over het
Franco-bewind**

**Het Archeologisch
Park te Xanten**

**De historische
cd-rom**

Algemeen Bestuur

Mw. H. Budé-Janssens,
voorzitter (externe en buitenlandse contacten, Platform VVVO, CITO/CEVO, intercommissie, publiciteit),
Patrijslaan 12a,
2261 ED Leidschendam.
Tel. 070 - 327 79 23.
Fax. 070 - 320 12 98

Mw. M.E. Hielkema
vice-voorzitter (didacticiteit, lerarenopleidingen ULO, contacten met historische verenigingen, nascholing, omgevingsgeschiedenis),
Titiaanstraat 341,
1077 RJ Amsterdam.
Tel. 020 - 664 40 60.

H. Buskop,
1e secretaris (externe correspondentie, pabo en Cliomatica),
Sportlaan 370,
2566 LP Den Haag.
Tel. 070-3648946.
Werk: 070 - 386 72 72
Fax: 070 - 387 72 75

J. Schopman,
Penningmeester (financiën, ledenwerving, lerarenopleiding HBO, OAC, contacten Kleio, Tweede Fase),
Jozef Israëlsstraat 58,
6521 MZ Nijmegen.
Tel. 024 - 322 47 69.

Mw. E. Marrenga
2e secretaris (interne correspondentie, vrouwen-geschiedenis en havo/vwo),
Lange Leidsedwardsstraat
212¹, 1017 NR Amsterdam.
Tel. 020 - 62 77 126.

H. Kurstjens (vbo/mavo),
Nijenkamp 13,
6651 HG Druten.
Tel. (privé) 0487 - 51 31 19.

Mw. J.M.L. van Bakkum,
(volwasseneneducatie, beroepsonderwijs),
Molvense erven 102,
5672 HN Nuenen.
Tel. 040 - 283 43 64.

L. Janssen, (bavo)
Ananasstraat 1,
6543 ZH Nijmegen.
Tel. 024 - 378 68 77.

U kunt zich opgeven als lid van de VGN bij de administratie:
Vreeswijkstraat 329,
2546 AK Den Haag.
Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent.
Voor 1997 bedragen de contributies:
• Bij bezoldiging t/m HOS-schaal 10: f95,-
• Bij bezoldiging vanaf HOS-schaal 11: f115,-

- VBO/MAVO-docent met drie of meer vakken: f65,-
- Bij minder dan 16 uur: f80,-
- Kennismakingslidmaatschap (alleen voor studenten): f45,-
- Buitengewone leden (zij die niet meer in het onderwijs werkzaam zijn): f85,-
- Partnerlidmaatschap: f140,-

Alle leden van de VGN hebben een abonnement op Kleio. Niet-leden kunnen zich abonneren.
Voor 1997 kost een abonnement:

- Binnenland f 100,-
- Buitenland, f125,- binnen Europa
- Buitenland, f135,- buiten Europa (luchtpost)
- Losse nummers f 10,-

In Kleio kan geadverteerd worden. Prijzen:

- 1 pagina f410,-
- 1/2 pagina f325,-
- 1/4 pagina f225,-

Voor informatie over andere formaten en inleverdata van de opnamemodellen kunt u zich wenden tot de eindredacteur.

VGN-giro: 128701
t.n.v. Penningmeester
VGN, Den Haag.

Van de redactie

Eenieder nog een uitstekend 1997 gewenst! Dat het een mooi (geschiedenis)jaar mag worden.

Het nieuwe jaar begon al goed. Kamerleden, zelfs recentelijk in geschiedenis afgestudeerde, bakten niets van een toets van het *Historisch Nieuwsblad*. Gemiddeld een 4+. De excuses van de falende kamerleden waren vaak nog ergerlijker dan het feit dat ze veel weetjes niet kenden. Het resultaat van de toets maakte een hoop los: ingezonden brieven, polemieken tussen columnisten en dergelijke. De leden van de Kleioeditie hebben de vragen ook gemaakt. Het aantal fouten varieerde van twee tot vijf. Toen we uitgelachen waren moest ik denken aan een passage uit een klein boekje, *De leraar*, uitgegeven door de Stichting IVIO als nummer 2604 van de AO reeks. De auteur is Robert Mienstra. Op bladzijde 11 staat: 'Natuurlijk moet de leraar nog steeds kennis overdragen. En dat is meer dan jaartallen en rijtjes moeilijke woorden bij leerlingen naar bonnen pompen. De belangrijke vraag is: wat moet er onthouden worden? Wat is fundamentele kennis? Namen van goden, veldslagen, rivieren en hun zijarmen? Of gaat het bij kennisoverdracht toch meer om basisbegrippen en inzichten zonder welke het niet goed mogelijk is historische, biologische of taalkundige processen te begrijpen?'

Uiteraard heeft de redactie veel goede voornemens. De ontwikkelingen in (geschiedenis)onderwijsland zo goed mogelijk volgen bijvoorbeeld en daarover berichten. In dat kader past ook de inhoudelijke uitbreiding van Kleioskoop. In dit nummer bijvoorbeeld een bespreking van historische cd-roms. En dan is er natuurlijk het nieuwe uiterlijk van KLEIO. Wij zijn benieuwd wat u daarvan vindt.

Wim Rongen

Redactie

W.G.J. Rongen, voorzitter,
Antillen 4,
3524 EZ Utrecht.
Tel. 030 - 289 25 80.

R.P. Slotboom, secretaris,
Hazenhof 54,
3451 LL Vleuten.
Tel. 030 - 677 40 61.

B. Engbers,
Louise Kerlinghof 8,
3571 TR Utrecht.
Tel. 030 - 272 4010.

J.L.G. van Oudheusden,
Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416 - 33 74 30.

H.S.J. Jansen,
Hatertseweg 463,
6533 GH Nijmegen.
Tel. 024 - 355 34 84.

Mw. C. van Bortel,
Eveveld 6,
5422 AK Gemert.
Tel. 0492 - 36 11 36.

J. Trippenzee,
Vesuvius 74,
3524 WX Utrecht.
Tel. 030 - 280 05 43.

H.F. Oattes,
Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht.
Tel. 0297 - 28 11 97.

Mw. T. Bogaerts,
eindredactie,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 030 - 688 35 76
Fax 030 - 688 84 59

ISSN 0165-6449

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie. Berichten voor de Kleiokrant, aktualiteiten, mededelingen van commissies, aankondigingen en brieven kunnen rechtstreeks naar de eindredacteur.

In dit nummer

- 2 *Holocaustonderwijs na Goldhagen*

Op zoek naar de gewillige omstanders

Ruud Slotboom

Het Boek van de Maand, *Hitlers gewillige beulen* door J.D. Goldhagen, heeft heel wat stof doen opwaaien. Zijn de inzichten erin ook van invloed op het onderwijs over de holocaust? KLEIO sprak met Ido Abram, hoogleraar educatie na Auschwitz(UvA).

- 9 *Een bezoek aan het Archeologisch Park te Xanten*

Museumnieuws

Jan van Oudheusden

Derde klassers van de gymnasiumafdeling van het Dr. Mollercollege in Waalwijk verdiepten zich afgelopen herfst in de restanten van de Romeinse legerplaats Xanten.

- 12 *Symposium in Segovia*

Lesgeven over het Franco-bewind

Chris van Asperen, Iet Attema en Marja Kaptein

In Spanje is men er nog niet zo aan gewend les te geven over het recente verleden. Reden voor de Spaanse zustervereniging van de VGN er een symposium aan te wijden. Enkele Nederlandse bekenden van de Philips II conferentie werden daar ook voor uitgenodigd, onder andere om een lezing te houden.

En verder:

- 17 **Kleioskoop**
21 **Boeken**
28 **Kleiokrante**

In het middenkatern vindt u de stukken voor de jaarvergadering van de VGN op 15 maart a.s. in Utrecht.

Ruud Slotboom

Op zoek naar de gewillige omstanders

Het boek van Daniel Jonah Goldhagen, 'Hitlers gewillige beulen', was vorig jaar hét media-event op historisch gebied. Maar een jaar later lijkt de storm al weer voorbij. Was Goldhagens boek slechts een hype? Of heeft het wel degelijk nieuwe inzichten opgeleverd, die ook voor het onderwijs van belang zijn?

Kleio bekeek wat de discussie over Goldhagens boek opleverde en sprak over de conclusies met Ido Abram, professor in het holocaust-onderwijs.

Zijn populariteit kende geen grenzen. Na de 'triumftocht' door Duitsland, was Daniel Goldhagen in de herfst in Nederland. Voor een volgepakte zaal in De Balie in Amsterdam trad hij in discussie met twee kopstukken uit de historische wereld en één uit de journalistiek: de professoren Von der Dunk en Blom, en columnist Paul Scheffer. Goldhagen, een frisse vlotte Amerikaanse dertiger, opende het debat met het antwoord op de vraag die op ieders lippen lag: waarom heeft zijn boek zoveel aandacht gekregen?

Een simpel antwoord?

Goldhagen vermoedde natuurlijk wat zijn critici die avond als antwoord zouden geven: *Hitlers gewillige beulen* biedt een simpele oplossing voor een allesbehalve simpele vraag. Om zijn tegenstanders de wind uit de zeilen te nemen, erkende hij dat zijn verhaal tot een eenvoudige conclusie leidt: 'Maar mijn conclusie is niet eenvoudiger

dan alle andere verklaringen voor de jodenvervolging. En die verklaringen kregen veel minder publiciteit dan mijn stelling. Er moeten dus meer redenen zijn om zoveel stof te doen opwaaien.'

Goldhagen vatte ze samen in twee punten. Ten eerste levert het boek een totaal nieuw perspectief op. Het is geen abstracte literatuur over de instituties of bureaucratie, maar een verhaal over mensen van vlees en bloed, over huisvaders die in moordenaars veranderden. En ten tweede gaat het boek in op de intrigerende vragen: wat vonden de Duitsers van de moord op de joden, hielpen ze eraan mee en zo ja, waarom deden ze dat?

Het antwoord dat Goldhagen in zijn boek geeft, is in grote lijnen bekend. Om het kort weer te geven: de moord op de joden was het werk van gewone Duitsers, ze deden dat omdat het antisemitisme diep was doorgedrongen in de Duitse samenleving, en omdat iedereen was geïnfecteerd met dat antisemitisme hadden alle Duitsers mee kunnen doen. Zoals Goldhagen het kernachtig formuleert: 'geen Duitsers, geen holocaust'.

De heftige discussie over die conclusie heeft de inhoud van het boek wat naar de achtergrond geduwd. Hoe is Goldhagen eigenlijk te werk gegaan? Waar heeft hij z'n bewijzen vandaan gehaald?

Hoe simpel de centrale these van *Hitlers gewillige beulen* ook is, een eenvoudig boek heeft Goldhagen zeker niet geschreven. In de eerste hoofdstukken gaat hij uitgebreid in op de theoretische uitgangspunten van zijn werk, een pittig stuk voor niet-ingewijden.

Hij legt ook uit wat hij wil: 'Het doel van dit boek is te verklaren waarom de holocaust ontstond en hoe hij kon ontstaan. Of deze onderneming zal slagen, hangt af van een aantal onderliggende doelstellingen, die in wezen behelzen dat drie onderwerpen opnieuw moeten worden bekeken: de daders van de holocaust, het Duitse antisemitisme en het wezen van de Duitse maatschappij in de nazi-periode'. Dat doet hij met drie voorbeelden uit de praktijk, gebaseerd op archiefmateriaal uit Duitsland: het werk van de politiebataljons, de situatie in de werkkampen en de dodenmarsen aan het eind van de oorlog.

De dodenmarsen

Voor al het hoofdstuk over de dodenmarsen laat goed zien hoe het boek in elkaar zit. Aan het eind van de oorlog sloegen de Duitse bewakers van concentratiekampen op de vlucht voor de oprukkende geallieerden. Ze trokken samen met joodse en niet-joodse gevangenen naar gebied dat nog niet

stokken met zichtbaar plezier. Een overlevende herinnerde zich een van de koude nachten van de mars.

Goldhagen citeert haar: *'Toen we op een nacht in een schuur sliepen, lag er een grote hoop dode vrouwen. Een vrouw wilde dat ze bevroor. Een SS-man beval de vrouw op de stapel lijken te gaan liggen en zei: "dat zal je wel warm doen*

min of meer toevallig in Helmbrechts terechtgekomen: *'Over het algemeen waren dit gewone Duitsers uit de arbeidersklasse.'*

Wat betreft de vrouwen lag de situatie iets anders. Zij waren formeel lid van de SS, maar waren pas laat in de oorlog toegetreden, in de tweede helft van 1944.

Goldhagen: *'... geen Duitsers, geen holocaust.'*

in handen was van de vijand. Een van die tochten vertrok uit het vrouwenkamp Helmbrechts, in het zuidoosten van Duitsland.

Zo'n vijftig bewakers gingen met ongeveer 580 joodse en 590 niet-joodse gevangenen op weg.

Goldhagen beschrijft nauwkeurig hoe de Duitsers onderweg met hun joodse gevangenen omgingen:

'De Duitsers sloegen de joden om elke reden of zonder reden. Ze sloegen hen omdat ze ziek waren. Ze sloegen hen omdat ze niet snel genoeg vorderden, een reactie die de snelheid van de mars bepaald niet bevorderde... Als de joden probeerden hun situatie te verbeteren, hoe onschuldig en begrijpelijk ook, kregen ze ervan langs met de wapenstok: "...Ik hield halt om een rottende aardappelschil op te rapen. Een bewaker kwam op me toe en sloeg me op mijn hoofd met zijn geweerkolf. Hij veroorzaakte een wonde die begon te bloeden. Ik kreeg geen medische behandeling. De vuile lap stof waarmee ik de hoofdwonde moest bedekken zorgde al snel voor infecties".'

De mannelijke en vrouwelijke bewakers gebruikten hun knuppels en wapen-

krijgen". Hij sloeg zijn slachtoffer zo lang tot ze doodging'.

Tijdens de mars van 22 dagen legden de gevangenen ruim driehonderd kilometer af. In de buurt van de grens met Tsjecho-Slowakije werden ze bevrijd door de geallieerden. Hoeveel joden de tocht niet hebben overleefd, is niet helemaal duidelijk. Volgens een Duitse rechtbank die de dodenmars na de oorlog heeft onderzocht, waren er 178 doden. Maar waarschijnlijk heeft bijna de helft van de 580 joden de mars niet overleefd.

Gewone Duitsers

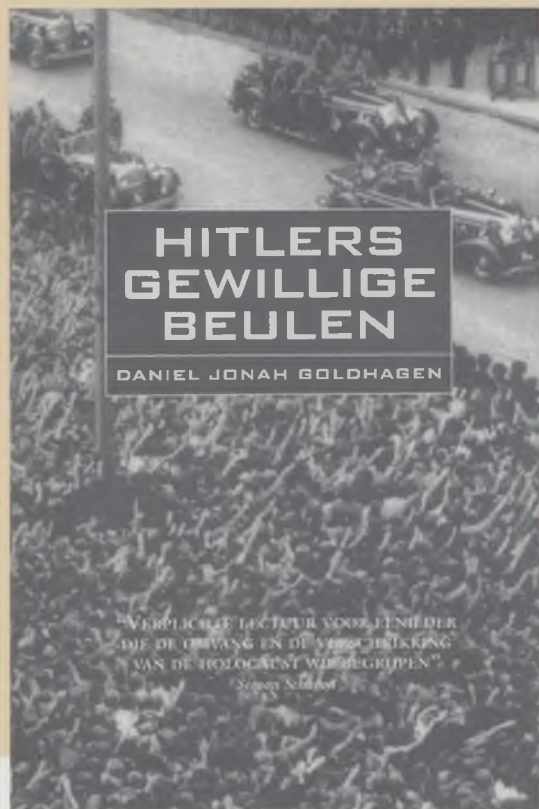
Natuurlijk dringt zich de vraag op waarom de bewakers zonder enige gewetensnood de joodse gevangenen mishandelden, lieten verhongeren en doodschoten. Hier komt Goldhagen met een aantal conclusies die een centrale rol spelen in zijn boek. Hij laat zien dat de vijftig bewakers allesbehalve fanatieke nazi's waren. Slechts twee van de 27 mannen waren lid van de SS, drie van hen lid van de NSDAP. Ze waren niet speciaal gekozen of getraind voor het werk als kampbewaker, maar

Deze 'gewone' Duitsers lieten tijdens de mars de niet-joodse gevangenen redelijk met rust. Natuurlijk werden ook zij grof behandeld, maar ze werden niet het slachtoffer van gruweldaden. Van de voornamelijk Poolse en Russische niet-joodse vrouwen hebben enkelen de mars niet overleefd. De bewakers hadden het dus vooral gemunt op de joden: *'Ze martelden en moorden alleen maar als ze joodse slachtoffers hadden'.*

Dat gebeurde zelfs nadat Himmler aan het eind van de oorlog expliciet het bevel had gegeven dat het verboden was om joden te doden (Himmler wilde de onderhandelingen met de geallieerden niet bemoeilijken door berichten over massale moordpartijen). De commandant maakte dat bevel bekend aan zijn bewakers. Maar het veranderde niets aan hun houding. Er was dus geen sprake van *Befehl ist Befehl*, integendeel zelfs.

Tot slot laat Goldhagen zien dat de bewakers ook op geen enkele andere manier tot de moordpartijen verplicht waren. Het einde van de oorlog was in zicht en je kon verwachten dat ze aan hun eigen overleven zouden denken. Oorlogsmisdaden plegen lag niet voor de hand, omdat ze konden vermoeden daarvoor gestraft te zullen worden. Toch gingen de bewakers door met het martelen van de joden. *'Geen enkel mens die nog bij zinnen was kon hebben geloofd dat de marsen een ander nuttig doel hadden dan nog méér bestraffing, lijden en dood voor de slachtoffers. Als het op joden aankwam, wisten de Duitsers - van de laagste in rang tot Hitler zelf - wat voor doel hun daden hadden.'*

Al deze aspecten, die in de dodenmars van Helmbrechts zo duidelijk aanwezig waren, leiden volgens Goldhagen maar tot één conclusie: de 'gewone' Duitse bewakers deden het uit eigen wil: *'De dodenmars van Helmbrechts is cruciaal voor ons begrip van de holocaust, omdat ze demonstreert dat de Duitsers*

Daniel Jonah Goldhagen, *Hitlers gewillige beulen* (Uitgeverij Standaard/Uitgeverij Van Reemst, Antwerpen/Houten 1996). Vertaling van *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* (New York/Toronto 1996) door Jan Bos, Stan Verschuuren, Frans Hille Bob van Laarhoven en Jos Liefrink.

van Hitler werden, maar ook de miljoenen, die opzij keken toen er nog tijd was om er wel naar te kijken. In hun morele onverschilligheid zijn de Duitsers toen bijna allemaal schuldig geworden - wat echter niet betekent dat, zoals Goldhagen vindt, de holocaust een "nationaal project" is geweest.

Hans-Ulrich Wehler, professor algemene geschiedenis in Bielefeld en vooraanstaand Duits historicus, was nog kritischer over *Hitlers gewillige beulen*. In het weekblad *Die Zeit* schreef Wehler: 'Goldhagen heeft het holocaust-onderzoek zowel in de wetenschap als in de publieke opinie enorme schade toegebracht'. Hij vindt het onbegrijpelijk dat zo'n eenzijdige studie als dissertatie is goedgekeurd. Er is geen enkele nuancering en geen enkele vergelijking. Het levert volgens Wehler ook niets nieuws op, integendeel het is een terugkeer naar een these uit de jaren vijftig: 'Von Luther bis Hitler'.

Toch stelt Wehler zich ook een andere vraag: 'Moeten we daarom ook zijn empirische case-studies en enkele belangrijke vragen die hij opwerpt terzijde schuiven?'

Nee, want Goldhagen heeft onderzoek gedaan naar aspecten die te lang onderbelicht zijn gebleven. Wehler vindt dat menig historicus zich na het lezen van dit boek achter de oren moet krabben. Wat was er tot nu toe bekend over de politiebataljons en de vele arbeidskampen voor joden? Hetzelfde geldt voor de dodenmarsen. We weten veel over de gruwelijkheden, maar er is te veel in abstracte termen over geschreven, en te weinig gekeken naar wat de mensen hebben meegemaakt. Goldhagen werpt volgens Wehler terecht de vraag op hoe diep het antisemitisme zat en hoe het tot de Endlösung kon komen. Alleen geeft hij het verkeerde antwoord.

Twee gezichten

Tijdens het debat in De Balie bleek dat Von der Dunk en Blom zich aansloten bij de kritiek. Von der Dunk wees er op dat Goldhagens werk niets nieuws bracht. Dat gewone Duitsers net zo goed meededen aan de volkenmoord als fanatieke SS-ers, en dat bijvoorbeeld de Wehrmacht zich allesbehalve afzijdig hield, is al enkele jaren bekend. Maar je kunt die gewone Duitsers uit allerlei sociale milieus niet bombarderen tot vertegenwoordigers van hun klassen. Goldhagen spreekt volgens Von der Dunk onterecht over 'de Duitsers' in

4

zolang de nazi-Duitse maatschappij intact was, zich nauwelijks konden onttrekken aan de invloed van jaren van uitroeiings-antisemitisme en dus de joden niet fatsoenlijk konden behandelen ... Gewone Duitsers bleven tot het allerlaatste moment gewillig, trouw en met grote ijver bijdragen leveren aan de holocaust door joden verder af te slachten.' In dit citaat zit het antwoord van Goldhagen op de vraag hoe het zo ver heeft kunnen komen. Duitsland was al sinds de negentiende eeuw geïnfecteerd met een 'uitroeiings-antisemitisme'. Dat wil zeggen een specifiek Duits antisemitisme, dat gekenmerkt werd door een demonisch beeld van de joden en een volledige ontkenning van hun recht op bestaan. Vandaar dat de Duitsers - net als Hitler - uiteindelijk streefden naar de uitroeiing van dit kwaad.

Aanval op holocaust-onderzoek

De meeste historici hadden geen goed woord over voor de conclusies in Goldhagens boek. In de Verenigde Staten en Groot-Brittannië waren er nog wel positieve reacties, maar in Duitsland werd Goldhagen genadeloos neergehaald. Een van de critici was Norbert Frei, wetenschappelijk medewerker van het Institut für Zeitgeschichte in München en auteur van het boek *Der Führerstaat*. 'Goldhagen zoekt de provocatie', schreef Frei in de gerenommeerde *Süddeutsche Zeitung*.

Volgens hem rammelt de these van het antisemitisme als monocausale verklaring aan alle kanten. Het ging Goldhagen slechts om een 'frontale aanval op het gevestigde holocaust-onderzoek'. Is dat gelukt?

Nee, beweerde Frei. Het idee dat het antisemitisme al sinds het einde van de achttiende eeuw een richting was ingeslagen die al lang vóór Hitler tot uitroeiing moest leiden, is onhoudbaar. Daar waar Goldhagen alleen met het antisemitisme een verklaring probeert te vinden, heeft eerder onderzoek al laten zien dat meerdere oorzaken een rol hebben gespeeld. Frei haalde de historicus Christopher Browning aan, die hetzelfde archiefmateriaal heeft onderzocht als Goldhagen. Browning laat zien dat een complex van factoren een rol heeft gespeeld: de zeer sterk ontwikkelde drang om te gehoorzamen, het groepsproces, de emotionele verruwing tijdens de oorlog, het alcoholmisbruik, het verlies aan realiteitsgevoel, het afreageren van agressie. Verschillende oorzaken dus, die samen een antwoord kunnen geven op de vraag hoe huisvaders tot moordenaars konden worden. Daar stelt Goldhagen volgens Frei een wel erg simpele verklaring tegenover, die de werkelijkheid geen recht doet.

Frei: 'De blijvende schande zijn niet alleen de velen, die ijverige uitvoerders

plaats van over 'Duitsers'? Professor Blom, directeur van het RIOD, noemde *Hitlers gewillige beulen* een boek met twee gezichten. Hij heeft waardering voor de case-studies, die weliswaar niet nieuw zijn, maar wel goed laten zien dat veel Duitsers meededen aan de misdaden. Maar tegelijkertijd vervalt Goldhagen in de fout om alleen het antisemitisme als verklaringsmodel voor de moord op de joden te gebruiken. Waarom vergelijkt Goldhagen het Duitse antisemitisme niet met dat in andere landen? Dan had hij de overeenkomsten en verschillen gezien en kunnen toetsen of zijn stelling klopt, dat alleen een specifiek Duits antisemitisme tot de holocaust kon leiden.

Goldhagen legde tijdens het debat in De Balie de kritiek naast zich neer. Volgens hem was het in zijn onderzoek niet nodig een vergelijking met andere landen te maken. Feit is nu eenmaal dat de nazi's in Duitsland aan de macht gekomen zijn en niet in Frankrijk of Engeland. Onderzoek naar het antisemitisme in die landen is zinvol, maar levert geen nieuw beeld op voor Duitsland. De Duitsers waren verantwoordelijk voor de moord op de joden, niet de Fransen, Engelsen of andere volken. Ook de kritiek dat hij te generalistisch te werk is gegaan, wuifde Goldhagen weg. Natuurlijk generaliseer ik in mijn boek, zo gaf hij toe. De centrale stelling, simpel samengevat met de zin 'geen Duitsers, geen holocaust', is gebaseerd op een generalisatie. Maar

daar is methodologisch niets mis mee. Hoe kan historisch onderzoek inzichten opleveren zonder generalisaties? Het exemplarische heet toch niet voor niets het exemplarische?

Natuurlijk, generalisaties kunnen ook fout zijn, aldus Goldhagen. Wie zegt dat alle Duitsers die joden vermoordden mensen waren, en dat dus alle mensen joden hadden kunnen vermoorden, redeneert simplistisch. Maar is het zo gek om te veronderstellen dat Duitsers die uit dezelfde culturele omgeving kwamen als de beulen, zelf ook beulen hadden kunnen worden?

Journalist Paul Scheffer wilde tijdens het debat weten waarom Goldhagen zijn vraag niet algemener stelt: waarom zijn er in de wereld genociden, niet alleen in de Tweede Wereldoorlog, maar ook in Bosnië, Rwanda en andere gebieden. Goldhagen antwoordde dat de genocide op de joden nu eenmaal fundamenteel verschilt van die bij andere volken. Ten eerste omdat de joden feitelijk niet verschilden van de Duitsers, maar alleen in de hoofden van de Duitsers anders waren. En ten tweede omdat de Duitsers de joden tot wereldvijand hadden verklaard. Een Hutu in Rwanda zou er weinig belang bij hebben een Tutsi in de Verenigde Staten met een hakmes aan te vallen. De Duitsers daarentegen wilden alle joden vervolgen, of ze nu in Duitsland, Polen of Amerika woonden. Dat maakt de holocaust anders dan de andere genociden, zo besloot Goldhagen de discussie.

Het interview

Ido Abram is sinds 1990 bijzonder hoogleraar 'educatie na Auschwitz' bij de vakgroep onderwijskunde van de Universiteit van Amsterdam. Ook werkt hij bij het Algemeen Pedagogisch Studiecentrum in Utrecht. Abram houdt zich onder meer bezig met de vraag hoe 'Auschwitz' aan leerlingen kan worden uitgelegd. Hij werkt mee aan projecten voor het onderwijs en doet wetenschappelijk onderzoek naar de manier waarop de holocaust wordt onderwezen. Hij schreef daarover onder meer *Opvoeding na Auschwitz in een multiculturele samenleving en Rassenwaan en Rassenhaat: lessen uit en over de Shoah*. Kortgeleden is ook een boek van hem in Duitsland verschenen: *Thema Holocaust. Ein Buch für die Schule*.

Om maar gelijk met de meest voor de hand liggende vraag te beginnen. Wat vond u van de conclusies van Goldhagen? Bent u het eens met zijn stelling dat het Duitse antisemitisme moest leiden naar de totale vernietiging van de joden?

"Nee, zo'n conclusie maakt het antisemitisme als fenomeen in één klap niet interessant meer. Het interessante is juist hoe een gematigd antisemitisme in bepaalde omstandigheden tot een holocaust kan leiden. Antisemitisme is een eeuwenoud verschijnsel, en de Duitse soort was niet van een geheel andere aard dan andere soorten. Wat Goldhagen zegt is dat het eliminatorische, het vernietigende, er allemaal al vanaf het begin inzat. Achteraf kun je dat makkelijk zeggen. Maar op het moment zag niemand dat. Als het antisemitisme in principe moorddadig is, dan ben je meteen klaar met de discussie. Wel ben ik het met Goldhagen eens dat het typerende van de moord op de joden het antisemitisme was. Er zijn historici die zeggen dat niet het antisemitisme onder de bevolking het centrale punt van de jodenvervolging was, maar andere zaken. Ze noemen dan bijvoorbeeld het streven naar Lebensraum en de invloed van de persoonlijkheid van Hitler. Ik ben het daar niet mee eens. Daarom vind ik het goed dat het boek van Goldhagen de

V.I.n.r. D.J. Goldhagen, H.W. von der Dunk, J.C.H. Blom en P. Scheffer.

discussie over de relatie tussen antisemitisme en de holocaust weer aanzwengelt. Maar zijn conclusie dat het hele Duitse volk genocidaal antisemitisch was, nee daar geloof ik niet in. Wel is het goed dat hij laat zien dat er een flink aantal fanatici was en dat een groter deel van de Duitsers van de holocaust op de hoogte was dan werd gedacht. Duidelijk is dat een hoop mensen hebben meegedaan aan het vermoorden van joden. En ze deden dat met groot enthousiasme, hoe verklaar je anders de wreedheid waarmee het moorden gebeurde? Er zijn nu eenmaal een hoop sadisten in de wereld, zeker wanneer ze worden gesteund door een overheid. Er is nooit een gebrek aan moordenaars."

Holocaust en joodse cultuur

Dus ondanks de eenzijdige conclusies die Goldhagen trekt, is de discussie die op gang is gekomen interessant?

"Ja. Zelf ben ik daarbij vooral geïnteresseerd wat de holocaust voor de joodse cultuur betekent. Het is bekend dat de holocaust een probleem voor de Duitsers is, maar het is ook een pro-

bleem van de joden. Wanneer je de moderne joodse identiteit bekijkt, vanaf de zeventiende eeuw, dan zie je dat de Duitse cultuur daar een enorme invloed op heeft gehad. De literatuur, de instellingen, het zionisme, de emancipatiebeweging: ze hebben allemaal iets met de Duitse cultuur te maken. Na de holocaust werd dat een probleem. Die Duitse invloed kon na de jodenvervolgning niet meer worden geaccepteerd. De joden dachten voor de oorlog dat ze konden integreren in de Duitse cultuur. Velen van hen vonden ook dat ze er een belangrijke bijdrage aan hadden geleverd. Sinds de Verlichting was emancipatie hun ideaal geweest. Maar toen de joden in de twintigste eeuw dachten dat ze geïntegreerd waren, bleek dat ze zich enorm hadden vergist. Ik ken mensen uit m'n familie die in de jaren dertig in elkaar werden geslagen door bruinhemden en dachten: 'ik heb toch niets gedaan'. Ze begrepen niet dat je ook in elkaar geslagen kon worden als je niets had gedaan. Nu weten we dat dat wel zo was. Maar toen gebeurde dat in een land dat door velen als beschaafd werd beschouwd. Juist Duitsland, het land met z'n rijke cultuur, bleek een natie van beulen te zijn. Dat aspect is afwezig bij Goldhagen: de vraag waarom het in dit 'beschaafde' land kon gebeuren. De holocaust werd door het mislukken van die integratie een catastrofe voor de joodse cultuur."

De integratie tussen Israëliërs en Palestijnen is nu een van de cruciale problemen in het vredesproces in het Midden-Oosten. Is de angst voor integratie een van de redenen waarom dat proces zo moeizaam verloopt?

"Dat klopt. De Israëliëse samenleving is er een van getraumatiseerden. Er heerst nog steeds de angst dat, als puntje bij paaltje komt, iedereen toch tegen de joden is. Daarom willen de Israëliërs een sterk leger, daarom zeggen ze dat niemand hun lesjes in ethiek hoeft te geven. Het optimisme over de mogelijkheden tot integratie is met de holocaust verdwenen."

Goldhagen zegt dat hij met z'n boek vooral aandacht wilde schenken aan gewone Duitsers, die uiteindelijk tot daders werden. Is dat een nieuwe aanpak, of is zo iets al eerder gedaan?

"In het onderzoek naar de jodenvervolgning is een duidelijke lijn te zien. Tijdens en na het proces van Neurenberg in 1945/46 was er veel

aandacht voor de daders. De belangstelling ging vooral uit naar de criminele topfiguren. Na het proces tegen Adolf Eichmann, begin jaren zestig, veranderde dat. Er kwam meer aandacht voor de slachtoffers: wat waren het voor mensen, waar stonden ze voor en wat hadden ze voor leven gehad? Toen verscheen ook het boek van Presser, *Ondergang*, over wat er in Nederland met de joden was gebeurd. Voor die tijd had Abel Herzberg natuurlijk al de prachtige *Kroniek van de Jodenvervolgung* geschreven. Maar dat baarde minder opzien dan het boek van Presser, dat een bestseller werd. In de jaren zestig werd duidelijk wat er in Nederland was gebeurd. De mensen die het zelf hadden meegemaakt, wisten er natuurlijk al veel van. Maar de enorme omvang werd toen pas algemeen bekend.

Na de aandacht voor de daders en de slachtoffers is er de laatste jaren steeds meer onderzoek verricht naar de groep die daar tussen zat: de omstanders. Die omstanders vormden niet één groep. Een deel van hen stond al eerder in de belangstelling, namelijk de mensen die in het verzet hadden gezeten en de collaborateurs. Maar de enorme middengroep, die niet aan beide uitersten zat, is lange tijd onderbelicht gebleven. Daar is verandering in gekomen. Daar ligt ook de waarde van het boek van Goldhagen, hoewel hij zeker niet de eerste was die het onderwerp aansneet. Er wordt al langere tijd onderzoek naar gedaan. Zo ken ik iemand die gaat promoveren op de rol van de politie in Nederland bij de jodenvervolgning. Het is bekend dat de politie zich bezighield met het opsporen van joden. Maar hoe ging dat nu precies in z'n werk? We weten bijvoorbeeld dat gemengd gehuwden een veel grotere kans hadden om te overleven dan anderen. Maar waarom was dat zo? Welke rol speelde de politie daarbij als 'omstanders'?

Een boek dat daar ook al aandacht aan heeft besteed is dat van Christopher Browning, *Ordinary Men*. Hij heeft onderzocht hoe leden van een politiebataljon uit Hamburg zich hebben gedragen. Hij liet onder meer zien dat het niet waar was dat je werd doodgeschoten als je niet meedeed aan het vermoorden van joden. Je kon zelfs carrière maken.

De kwestie van de omstanders zal nu ook in het onderwijs moeten doordrin-

Dr. I. Abram, hoogleraar educatie na Auschwitz (UvA).

gen. Tot nu toe is het nog zo dat aan de holocaust twee namen zijn verbonden: Hitler en Anne Frank. Hitler staat voor de dader, Anne Frank voor het slachtoffer. Maar waar is de grote groep die daartussen zat, de mensen die naar twee kanten konden opschuiven, naar verzet of medeplichtigheid? Daar moet meer aandacht aan worden besteed in het onderwijs."

Omstanders in het onderwijs

Hoe zou je dat kunnen doen?

Eenvoudig lijkt me dat niet. Aangeven wie de daders en wie de slachtoffers waren lukt wel. Maar hoe maak je leerlingen duidelijk wie de omstanders waren, hoe ze zich gedroegen en waarom ze zich zo gedroegen?

"Dat kan volgens mij heel goed. Je moet laten zien dat de grens tussen omstander, dader en slachtoffer vaag is. Ik maak projecten voor het onderwijs die laten zien dat iedereen die drie rollen kan spelen. Daarbij moet je beginnen bij de eigen ervaring van kinderen. Neem bijvoorbeeld een onderwerp als het pesten op school. Iedereen weet wat dat is. Dat pesten maakt duidelijk dat men van rol kan verwisselen: de omstander kan slachtoffer worden, de dader kan slachtoffer worden, enzovoort. Zoiets is ook terug te zien in de film *Schindler's List* van Steven Spielberg: daar wordt een dader een helper van de slachtoffers. Die boodschap wordt door kinderen die de film zien goed begrepen. Of het de figuur Schindler recht doet is een tweede, maar duidelijk is dat de film het probleem van de omstanders goed laat zien. Een ander goed voorbeeld is de ariër-verklaring. Hoeveel mensen hebben geweigerd die verklaring te ondertekenen? Dat waren nog geen tien ambtenaren in heel Nederland. Dat is best te begrijpen. Ze hadden een gezin met kinderen, dat ze moesten verzorgen. De meeste mensen zijn geen helden of sadisten. Wat het vaakst voorkomt is dat ze opzij kijken. Zo zit de mens nu eenmaal in elkaar. In dat opzicht zegt de aandacht voor de omstanders iets over het karakter van mensen.

Er wordt verschillend gedacht over de manier waarop je les moet geven over de holocaust. Er zijn mensen die - vanuit educatief perspectief - zeggen dat je vooral het positieve uit de Wereldoorlog moet onderwijzen: hoe mensen elkaar geholpen hebben, hoe goed

mensen kunnen zijn. Anderen zeggen juist dat je moet benadrukken hoe diep de mens kan dalen. Je ziet die tegenstelling overigens terug in het intercultureel en antiracisme onderwijs. Het intercultureel onderwijs laat de potentie en vernieuwing van de multiculturele samenleving zien. Het antiracisme onderwijs benadrukt vooral wat er allemaal mis kan gaan. Maar beide verhalen zijn onvolledig. Het beeld van de mens die diep valt of hoog stijgt is niet volledig. Je moet die grijze middenlaag erbij betrekken."

Normen en waarden

De vraag is natuurlijk of die verbreding van het perspectief in het onderwijs snel zal doordringen. Verwacht u dat er in de klas meer aandacht zal komen voor de omstanders?

"Ja, ik ben daar optimistisch over. De ontwikkeling na de oorlog laat zien dat er veel verandert in schoolboeken. Zo was er in het begin veel aandacht voor het heldhaftige verzet in Nederland. Na het kritische onderzoek van historici werd dat bijgesteld. Nu zal je geen verheerlijking van die rol meer zien, uitzonderingen daargelaten. Er is nu een kritische toon over de houding van Nederland. Wat dat betreft volgen schoolboeken nauwgezet de trend van de historische discussie. Het onderzoek dat nu gaande is naar de omstanders zal uiteindelijk doorsijpelen naar het onderwijs. Nu zitten we in een overgangsfase.

Een manco in het voortgezet onderwijs is wel dat er op een nogal abstracte manier wordt lesgegeven. Dat is geen nieuwe constatering, dat bleek al uit onderzoek van enkele jaren geleden. Persoonlijke betrokkenheid bij het onderwijs, dingen van jezelf tonen: dat is in het basisonderwijs veel sterker ontwikkeld dan in het voortgezet onderwijs. Dat geldt voor het lesgeven in de holocaust, maar ook bij heel andere onderwerpen, zoals het pesten waar ik zojuist over sprak. Het is belangrijk om als docent weer aandacht te besteden aan normen en waarden. Uit onderzoek is gebleken dat docenten dat zelf ook constateren. Ze zeggen niet te hebben geleerd hoe ze in het onderwijs moeten omgaan met die normen en waarden. Ze zijn er nauwelijks in getraind en daardoor komt dat aspect in de praktijk niet vaak expliciet aan de orde. Natuurlijk moet je uitkijken met generaliseren, er zijn genoeg leraren die het wel goed doen. Maar in veel

Ido Abram / Matthias Heyl

Thema Holocaust Ein Buch für die Schule

ro
ro
ro

gevallen schort er nog het één en ander aan."

Dat is een pijnlijke conclusie, zeker wanneer we praten over de holocaust, een onderwerp waar normen en waarden een cruciale rol spelen.

"Docenten geschiedenis blijken bang te zijn voor de valkuilen bij het overdragen van waarden. Moralisme, drammerigheid en indoctrinatie zijn zaken waar ze voor willen passen. De vraag is of je als docent accepteert dat die opvoedende taak bij jouw vak hoort. Hoe vaak hoor je niet leraren zeggen dat ze voor therapeutje moeten spelen, dat ze vinden dat ze hun vak niet meer kunnen uitoefenen. Maar de vraag is of er juist niet meer aandacht moet zijn voor de vormende kant van het onderwijs. Je ziet ook dat veel docenten verandering willen. Er is nu meer aandacht voor houdingen en vaardigheden. Die zijn net zo belangrijk als kennis. Je hebt er niets aan om alleen de feiten van de Tweede Wereldoorlog te kennen, als je de gebeurtenissen alleen als een probleem van de Duitsers ziet, in plaats van ook voor jezelf."

Iedereen die leest over de holocaust stelt zich vroeg of laat een cruciale vraag: wat zou ik zelf hebben gedaan in die situatie? Hetzelfde geldt voor de gebeur-

Recente literatuur

Ido Abram, *Opvoeding na Auschwitz in een multiculturele samenleving* (Amsterdam 1993)

Ido Abram, *Rassenwaan en rassenhaat: lessen uit en over de Shoah* (Den Haag 1990)

Frits Boterman, *Moderne geschiedenis van Duitsland 1800-1990* (Amsterdam 1996)

Christopher Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (New York 1992)

H.W. von der Dunk, *Voorbij de verboden drempel. De Shoah in ons geschiedbeeld* (Amsterdam 1990)

Norbert Frei, *De Führerstaat - De nationaal-socialistische heerschappij 1933-1945* (Utrecht 1995)

Daniel Jonah Goldhagen, *Hitlers Gewillige Beulen* (Houten 1996)

Raul Hilberg, *Daders, Slachtoffers, Omstanders. De joodse catastrofe 1933-1945* (Haarlem 1993)

Julius H. Schoeps (Hg.), *Ein Volk von Mördern? Die Dokumentation zur Goldhagen-Kontroverse um die Rolle der Deutschen im Holocaust* (Hamburg 1996)

tenissen in Bosnië, Zaire enzovoort. Is het daarom niet belangrijk om het onderwijs in de holocaust in een breder verband te plaatsen?

"Dat is de discussie over de uniciteit. Ik vind dat bepaalde aspecten uniek waren. Maar tegelijkertijd weet ik welk doel het onderwijs heeft. Je behandelt bepaalde onderwerpen om mensen iets over zichzelf te leren: hoe zou ik zelf gereageerd hebben in vergelijkbare situaties? Geschiedenis leert ons iets over de menselijke soort. Je kunt niet van het onderwijs verwachten dat het herhaling voorkomt. Maar je kan wel laten zien dat er nog steeds vergelijkbare zaken als de holocaust gebeuren. Daarom heb ik er geen enkel probleem mee om bepaalde vergelijkingen te maken. Niet alleen om te laten zien dat er genociden zijn, maar ook dat er mensen zijn die zich verzetten. Die zeggen: 'Ik doe niet mee, ook al overtreed ik daarmee regels'."

Tot slot: is het niet cynisch dat een boek als dat van Goldhagen, de film *Schindlers List* en de tv-serie *Holocaust* veel meer invloed lijken te hebben dan

het werk van historici en documentaire-makers?

"Natuurlijk geeft het historici te denken dat een serie als *Holocaust* zoveel invloed had. Het heeft een discussie tussen generaties in Duitsland op gang gebracht, wat geen historicus, documentairemaker of toneelschrijver was gelukt. De documentaire van Claude Landsman, *Shoah*, was als kunstwerk superieur aan de serie. Maar de impact was duidelijk veel minder. Toch is het de vraag wat het lange termijn-effect van die producten is. Het boek van Goldhagen en de films brachten vooral een schokeffect teweeg. Uiteindelijk heeft het onderwijs toch veel meer invloed, omdat docenten jarenlang met leerlingen over deze zaken kunnen praten."

Hakenkruizen en Olympische ringen: daders of omstanders? De Brandenburger Tor in Berlijn in 1936.

Jan van Oudheusden

Museumnieuws

Om de gymnasiumafdeling te profileren organiseert het Dr. Mollercollege te Waalwijk sinds enkele jaren voor elke klassenlaag een excursie. Op die manier worden de gymnasiasten erop gewezen dat ze niet alleen maar op de hoogste afdeling zitten om meer huiswerk te maken en meer uren in de schoolbanken te zitten.

In oktober 1996 waren de derde klassen in het Archeologisch Park in Xanten.

Wij willen onze leerlingen voorhouden dat onze cultuur in belangrijke mate stoelt op de Grieks-Romeinse erfenis, en dat daarvan nog tal van interessante en attractieve resten voorhanden zijn. Daarom gaan we ook naar klassieke toneelvoorstellingen en bezoeken we musea en exposities. Als klassendocent en coördinator van de afdeling ben ik bij deze activiteiten betrokken.

In dit kader vindt jaarlijks een derde-klas-excursie plaats naar het Archeologisch Park in het Duitse Xanten, maar anderhalf uur rijden van Waalwijk. Nu Nederland zijn eerste en enige historische attractiepark - het Archeon in Alphen aan de Rijn - is kwijtgeraakt, blijft het Archeologisch Park van Xanten over als mogelijkheid voor scholen die hun leerlingen fysiek in contact willen brengen met de klassieke Oudheid.

In de lessen Grieks en Latijn is het bezoek aan Xanten voorbereid. Mijn collega's hebben uit het toegezonden schriftelijke materiaal enkele kopieën gemaakt en die in de les besproken.

Leerlingen weten dus al dat Xanten in de Romeinse tijd 'Colonia Ulpia Trajana' heette. Wat er te zien is, ontstond zo'n 1800 jaar geleden, toen vlak langs de Rijnsoever, op een strategische plaats, een Romeinse vestiging werd gesticht.

Voor het bezoek aan het archeologisch park zijn opdrachtenvellen verstrekt, die als een soort gids dienen, en die de leerlingen dwingen bepaalde details nader te bestuderen.

De Haventempel

Het bezoek vindt ditmaal plaats op een zonnige doordeweekse oktoberdag. Het Archeologisch Park ligt er 's ochtends om tien uur, als we arriveren, nog rustig bij. Omdat we na een voorspoedige busrit ruim in de tijd zitten, laten we de leerlingen eerst een uurtje rondkijken. Om elf uur staan er volgens afspraak drie Nederlands sprekende gidsen klaar om onze 75 leerlingen groepsgewijs langs de gebouwen te leiden.

We treffen het met deze enthousiast vertellende dames. Degene met wie mijn klas meeloopt, laat eerst via een kaart het planmatige, vierkante van de Romeinse stadsaanleg zien. Ze maakt duidelijk, dat een deel van de stad ligt onder de huizen van het huidige Xanten. De rest zit hier verborgen onder de graszoden. In de Romeinse

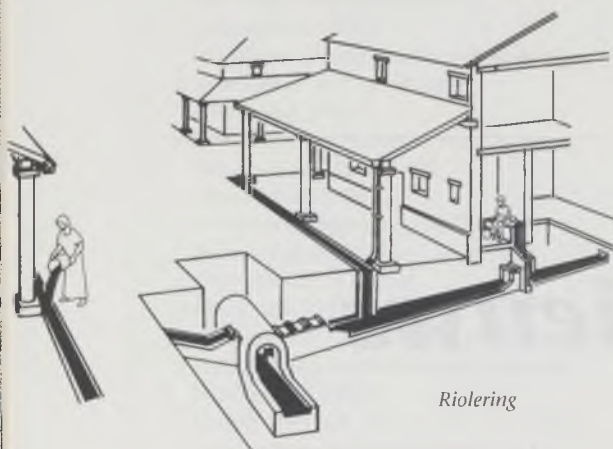
tijd woonden er naar schatting zo'n 10.000 mensen. Dat was in die tijd een enorm aantal.

De gids: "Het moderne Xanten is altijd een klein plaatsje gebleven en heeft zich dus niet uitgebreid buiten het gebied van Colonia Ulpia Trajana. Daarom is hier alles vrij blijven liggen. In de loop van duizend jaar is al het bouw materiaal gerecycled, en daarom moet je nu de grond in om het oude terug te vinden. Maar aan de hand van het onderzoek wordt het een en ander weer opgebouwd. Overal waar jullie gras zien, hebben huizen gestaan. De straten lopen op dezelfde plaats als vroeger."

"Een 'colonia' was een stad met het hoogste Romeinse stadsrecht en zo'n stad werd gezien als een stukje Rome in de provincie, een kolonie van Rome. Er stonden veel belangrijke gebouwen, omdat de stad als het ware een afspiegeling van Rome diende te zijn. Zo was er midden in de stad het Forum, dus het centrum, en daarnaast stond de grootste tempel, het Capitool. Weten jullie welke goden er vereerd werden?"

"Jupiter, Juno en Minerva", komt na enig aarzelen uit de groep.

We wandelen naar de Haventempel, na de Capitooltempel de grootste van de stad. Wat er nu in Xanten staat, zo benadrukt de gids, is nieuw opge-

Riolering

bouwd. Het zijn dus geen ruïnes, zoals in Trier. Maar alles staat op de plaats waar het vroeger ook gestaan heeft. De 26 zuilen van de Haventempel waren 14 m hoog. Dat weten we aan de hand van de omvang van de zuilen. Er zijn Korinthische kapitelen gevonden. De heggen rondom de tempel tonen, hoe ver het heilig gebied rond de tempel ging.

Stenen geven de plek van het altaar aan. Alleen de priester mocht immers in het binnenste van de tempel. *"Twintig jaar geleden was hier nog niets te zien",* vertelt de gids trots. *"De boer die hier zijn velden had, wist heel goed dat het wemelde van de stenen. Maar bovengronds stond er niets. Begin tachtiger jaren vond men de fundamentplaat, 36 m lang, 24 m breed, 3 m dik, massief uit cement en basalt."*

De tempel is gedeeltelijk weer opgebouwd. Enkele van de imposante zuilen zijn zelfs voorzien van een verflaag, om goed de oude situatie te reconstrueren.

Het badhuis

Dan had je de thermen, het badhuis, een reusachtig bouwwerk van 100 bij 100 m. Binnen enkele jaren zal dat toegankelijk worden. Het ligt buiten het terrein van het Archeologisch Park. Op het terrein is een verkleinde versie neergezet.

De rondleiding door dit nagebouwde badhuis is bepaald amusant. De gids is hier goed op dreef en de leerlingen hangen aan haar lippen. Ze toont ons de openbare latrines, die open waren

en waar de Romeinen graag gezellig op een rijtje zaten te kletsen. Er was een gesloten rioleringssysteem, met constante spoeling en ondergrondse afvoer. Die rioolbuizen kun je elders op het terrein bewonderen. De gids wijst erop, dat het moderne Xanten pas weer sinds een halve eeuw dit systeem kent: de oude hoge levensstandaard uit de Romeinse tijd was immers lange tijd geheel verdwenen en vergeten. Het kostte eeuwen, voordat men bij de oude technieken kon aanknopen. Verder zien we de omkleedruimte, de drie badkamers achter elkaar, oplopend van koud tot heet: het frigidarium, het tepidarium en het caldarium. Dan de stookruimte, waar boven een houtvuur grote ketels water werden verhit. Hete lucht werd onder de vloer geleid voor een vloer- en wandverwarming. Helaas is op het ogenblik van ons bezoek de verwarming niet aan. Die stookt men in Xanten maar één keer per jaar, als experiment. Dan wordt het na een week 30°. De stooklucht kunnen we nog wel ruiken.

"We zijn nu in het apoditerium, de omkleedruimte. Hier kwam je binnen en rolde je je kleren tot een bundeltje. Er werd naakt gebaad, mannen en vrouwen apart. Vrouwen betaalden een dubbele prijs, voor een slechtere tijd. Of ze hadden een kleinere, minder mooie ruimte om te baden."

Een vrouwelijke leerling: *"Nou ja, zeg!"*
"Maar baden was niet iets voor de elite, maar voor het hele volk. De thermen waren een geschenk van de keizer aan

een stad, dus open voor het hele volk. Voor de verkiezingen kon je je op kosten van de kandidaten gratis baden. Natuurlijk werd dan erbij vermeld aan wie je dat te danken had."

"Zo, hallo!"

"Een badhuis had een representatief karakter. Het was altijd een van de mooiste gebouwen in de stad. Het was een plaats voor sport en spel, kunst en cultuur in de breedste betekenis van het woord. Dus niet alleen een bad nemen, maar vrijetijdsbesteding."

De muren en plafonds zijn mooi beschilderd. We zien holle tegels waar het water doorheen stroomde. Het water stroomt er in en uit. Er werd enorm veel water gebruikt. Colonia Agrippina (Keulen) verbruikte bijvoorbeeld 1000 liter per persoon per dag! Vandaag de dag is dat minder dan 200. Er was dus duidelijk sprake van verkwisting. De gids geeft toe dat de archeologen niet zeker weten of de hele stad op de waterleiding was aangesloten. Waarschijnlijk alleen het westelijke gedeelte.

Het amfitheater

Het amfitheater is het derde spectaculaire gebouw dat we met de gids bezoeken. Er staat een beeld van keizer Trajanus voor. Er staat ook een houten bouwkraan zoals de Romeinen die hadden. Het amfitheater is gedeeltelijk opgebouwd. In de arena zien we een merkwaardig, tijdelijk geëxposeerd kunstwerk: 7000 soldaten gemaakt van afvalblik, in een opstelling die doet

Aan het begin van de rondleiding krijgt de groep een oriënterend praatje van de Nederlands sprekende gids.

Deskundige uitleg tegen de achtergrond van de fotogenieke Haventempel.

denken aan de wachters in het graf van de Chinese keizer Tsjin Shih Hoeang-ti.

Als je hier op de trappen zit kun je goed aanvoelen hoe het was als bezoeker van een stadion, midden tussen duizenden Romeinen, tijdens een gladiatorengevecht. 'Ave Caesar! Morituri te salutant!'

Als je helemaal boven in het amfitheater bent geklommen, zie je overigens ook de opgebouwde stadsmuren imposant voor je liggen. Xanten was niet alleen een stad van 10.000 inwoners; er was ook nog een legerkamp met eveneens ongeveer 10.000 bewoners, 'Vetera Castra'. Hier lagen twee van de drie legioenen die Varus meenam naar de rampzalige slag in het Teutoburger Woud in 9 n.C.

Speurtocht

Na de deskundige uitleg van de gids, die exact één uur duurt, krijgen de leerlingen formulieren uitgereikt voor een speurtocht. Daar wordt goed mee gewerkt. In groepjes lopen ze zo nog een uurtje over het grote terrein. Ze komen nog in een woonhuis. Ze kunnen deelnemen aan Romeinse spelletjes zoals tric-trac. Ze noteren gerechten die je in de herberg bij de havenpoort kunt eten.

Ze schatten hoeveel huizen er op één 'insula' (huizenblok) pasten. Ze beschrijven de wijze waarop het graan in de graanmolen gemalen werd. Ze schatten de hoogte van de verdedigingsstorens.

Elk gebouw is voorzien van uitvoerige uitleg. Helaas niet in het

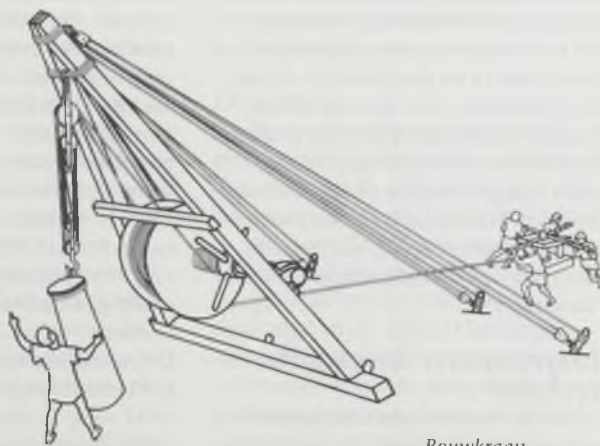
Nederlands. Gezien het feit dat jaarlijks honderden Nederlandse leerlingen het Archeologisch Park bezoeken, zou een Nederlandse tekst geen overbodige luxe zijn. Wel is er voor slechts f 5,- een Nederlandstalige boekje verkrijgbaar dat volop informatie verschaft en dat door de docent die de excursie voorbereidt goed gebruikt kan worden.

Een geslaagde dag!

's Middags bezoeken we in het stadje nog het museum, met veel Romeinse oudheden. Het gaat op één entreekaartje met het park. Er is onder meer een fraaie maquette van een huizencomplex, compleet met graffiti. Jammer genoeg heeft dit museum geen educatieve dienst en ook is het niet berekend op 75 bezoekers die tegelijk binnenkomen.

Na een uurtje vrije tijd aanvaarden we de thuisreis. We kijken terug op een

Bauwkran

geslaagde dag. Zelfs als de leerlingen niet alle details in zich hebben opgenomen, zal beslist toch wel de herinnering blijven aan een even attractief als informatief uitstapje naar de tijd van het Romeinse Rijk.

Zakelijke gegevens

Voor afspraken met het Archäologisch Park en het Regionaalmuseum te Xanten moet men zich in verbinding stellen met:

Touristeninformation,
Karthus 2, 46509 Xanten
tel. (0049) 2801 / 37238 of 37298
fax (0049) 2801 / 37209

Openingstijden:

1 maart - 30 nov: ma tm vr 09.00 - 18.00 u,
za, zo en feestdagen 10.00 - 16.00 u.

1 dec - 28/29 febr: dagelijks van
10.00 - 16.00 u (gereduceerd tarief, want in
deze maanden zijn enkele binnenruimten
gesloten).

Entree: volwassene DM 7,-; gezinskaart
DM 14,-; kinderen in groepen (vanaf 10 per-
sonen, met vrije entree voor een begeleider)
echter slechts DM 2,- !

Een Nederlands sprekende gids is zeer aan te
bevelen. Kosten: één gids voor groepen tot
ongeveer 20 personen: DM 50,- op ma tm vr;
DM 60,- op za, zo en feestd. De rondleiding
duurt een uur.

Er zijn daarnaast voor groepen tot 20 per-
sonen speciale attracties te arrangeren, waar-
voor men extra betaalt.

In het park: 'Münzengiessen', 'Schreibtafel-
Herstellung' en 'Fibelbiegen';
in het museum: 'Römische Kleidung',
'Geschichte zum Anfassen' en 'Römische
Kleidung'.

Chris van Asperen, Iet Attema
en Marja Kaptein

Lesgeven over het Franco-bewind

Chris van Asperen, Iet Attema en Marja Kaptein bezochten in september 1996 het vierde symposium van de Spaanse zustervereniging van de VGN, de AEPHG (Asociación Española del Profesorado de Historia y Geografía). Daar hoorden zij hoe men in Spanje worstelt met het recente verleden.

12

Op een Euroclio conferentie te Toledo over Filips II in september 1995 werden vriendschappelijke contacten gelegd tussen enkele Spaanssprekende Nederlandse geschiedenisdocenten en hun Spaanse collega's. Toen door de zusterorganisatie van de VGN een symposium over 'lesgeven over het Franco-bewind' werd gepland, kregen we vlak voor de grote vakantie een uitnodiging om hieraan een bijdrage te leveren. Onze collega's waren benieuwd naar de publieke opinie in Nederland over Spanje in de tijd van Franco en naar de manier waarop het regiem in de Nederlandse schoolboeken wordt gepresenteerd. Chris van Asperen, ook docent Spaans, bereidde de lezing voor. De anderen assisteerden hem daarbij.

Op donderdag 17 September jl. vertrokken wij naar Spanje. Het driedaagse symposium werd gehouden in Segovia in het middeleeuwse kerkje San Quirce, waarin nu de Academie van Geschiedenis en Kunst is gehuisvest. Vanaf het einde van de jaren twintig

tot 1936 zetelde in dit gebouw de Volksuniversiteit van Segovia, waaraan namen van bekende dichters als Miguel de Unamuno en Antonio Machado zijn verbonden.

In het kerkje was voor de gelegenheid een kleine fototentoonstelling ingericht over het dagelijks leven tijdens het Franco-bewind. De foto's waren afkomstig uit privécollecties van docenten. De tentoonstelling was opgebouwd rond thema's als de kindertijd, de eerste communie, spel, kleding, school, huwelijk, kerk/leger. Het was verrassend de effecten hiervan te zien. Veel van onze collega's hadden ons examenonderwerp 'Nederland naar een modern-industriële samenleving' van enkele jaren geleden op deze manier kunnen 'aankleden'.

Lesgeven over het recente verleden

In de nieuwe onderwijsprogramma's voor geschiedenis in Spanje komt de nadruk te liggen op de twintigste eeuw. Ook het Franquisme, zoals het Franco-regiem genoemd wordt, zal daarom voldoende aandacht moeten krijgen in de bovenbouw. Spaanse docenten zien het als een uitdaging om over de periode, die ze zelf hebben meegemaakt, les te geven. Het is echter niet gemakkelijk om die tijd kritisch en met enige afstand te behandelen.

Een goede wetenschappelijke verantwoorde didactiek is nog niet beschikbaar. In de San Quirce hielden docenten vanaf de preekstoel inleidingen om hun collega's bij te scholen over diverse mogelijkheden om het 'Franquisme' in de classesituatie gestalte te geven. Vooral stond als invalshoek het dagelijks leven van de Spanjaarden destijds centraal. Het was de eerste keer dat de recente geschiedenis door de vereniging AEPHG als thema uitgekozen was. De keuze was bepaald opzienbarend, gezien de manier waarop in Spanje met deze periode wordt omgegaan, namelijk zoveel mogelijk niet; het is beter te vergeten, vooruit te kijken en niet achterom. De democratie moest na 1975 opgebouwd worden en daarin moest ook de Franco-aanhang ingepast worden.

De vereniging van geschiedenisdocenten bestaat nog maar enkele jaren. In 1991 werd ze opgericht. Ook dat heeft met het recente verleden te maken.

De verschillende programmaonderdelen

Tijdens de eerste lezing werd uiteengezet hoe aan recente geschiedenis meer aandacht kan worden besteed. Eén van de uitgangspunten zou kunnen zijn om Spanje met Duitsland of Italië te vergelijken. Wat dan opvalt is dat de dictatuur in Spanje veel langer

De auteurs zijn docent geschiedenis (Chris van Asperen geeft ook Spaans) en hebben na 'Toledo' (september 1995) contact met elkaar gehouden en met enkele Spaanse collega's.

No ven razones para que los planes no traten el periodo posterior a la Guerra Civil

Profesores de Historia analizan cómo abordar la etapa franquista en la enseñanza

Congresgangers; op de achtergrond de fototentoonstelling.

duurde, dat er sterk verzet was vanuit de ervaring van de burgeroorlog en dat het 'franquisme' een sterk clerikaal karakter had.

In Spanje was destijds studie over de burgeroorlog verboden. Publicaties vonden in het buitenland plaats. Het Spaanse regiem cultiveerde zelf een officiële visie: de burgeroorlog als kruistocht voor het katholicisme en als vrijheidsoorlog tegen het rode gevaar uit het buitenland.

De lezing werd afgesloten met een aantal voorstellen voor een andere benadering van de periode van Franco. De volgende punten werden genoemd:

- Het oproepen een goed beeld van het dagelijks leven destijds.
- Bestudering van het complexe karakter en de tegenstellingen in het historische onderzoek: bijvoorbeeld economische vooruitgang versus isolement en achterstand, of culturele achterstand versus macht.
- Proberen te laten zien hoe de kunst gebruikt werd om de staat te dienen.
- De beschrijving van het officiële Spanje: instellingen en wetgeving. Een wet kan als didactisch materiaal gebruikt worden.
- Benadering van de censuur. Indoctrinatie in het onderwijs. De nadruk komt hier meer te liggen op mentaliteit dan op ideologie.
- Aandacht voor de positie van de

vrouw. Vrouwen waren het meest slachtoffer geworden van de repressie.

– Aandacht voor de publieke opinie in het buitenland, in Portugal en in Nederland en de manier waarop het 'franquisme' daar in de schoolboeken wordt behandeld.

Tijdens de conferentie werd nader ingegaan op verschillende van deze punten.

De kunst

De eerste conferentiedag werd afgesloten met een lezing ondersteund door dia's, die de esthetische kant van het regiem belichtte. De kunst diende als propaganda-werktuig voor de leider, caudillo 'bij gratie Gods'. De glorie van de 'Katholieke Koningen' en de eerste Habsburgers was een belangrijke inspiratiebron. In het door dwangarbeiders gebouwde grafmonument van Franco, de Valle de los Caídos, zien we in het beeldhouwwerk onder meer Isabella van Castilië en Columbus terug. Het ministerie van luchtvaart is gebouwd in de neo-Herrera stijl. Herrera was de belangrijkste architect van het in opdracht van Filips II gebouwde paleis, annex kloostercomplex Escorial. In de volksmond kreeg het bovengenoemde ministerie de bijnaam 'monasterio de aire'. Een andere inspiratiebron was de kunst

uit nazi-Duitsland en fascistisch Italië. De monumentale architectuur, die dit opleverde, diende als een uitdrukking van de macht.

Het spreekt vanzelf dat kunstenaars uit verzetskringen zoals Picasso, Franco als de vernietiger van de cultuur zagen.

Wetgeving, instellingen en regeringen

De tweede dag werd uiteengezet hoe het 'franquisme' officieel gestalte kreeg. Stencils met de wetgeving en instellingen werden toegelicht om het kader aan te geven waarbinnen de samenleving gedwongen werd te functioneren.

In de wetgeving op politiek/sociaal/cultureel gebied werden drie fases onderscheiden. Van 1936 tot 1940 kwam de basisregelgeving van de dictatuur tot stand kwam. De tweede fase, van 1940 tot 1957, leidde tot economische autarkie en ontwikkeling van de instellingen. In deze periode kwam het fascistische element meer op de achtergrond en het nationaal-katholieke meer op de voorgrond. Katholicisme werd het enige geloof.

In 1945 werden de Fuero de los Espanoles (wet waarin rechten en plichten van de Spanjaarden zijn vastgelegd) en de wet op het Referendum aangenomen omdat Spanje na de Tweede Wereldoorlog internationaal iets constitutioneels nodig had, maar in wezen ging het om een schijn-democratie.

De derde fase: van 1957 tot 1975, was een de periode van economische veranderingen, politieke aanpassing en sociale controle. Er werden pogingen ondernomen om op politiek gebied

meer openheid te krijgen. Het onderwijs tot 14 jaar werd verplicht en in 1964 werd het minimumloon ingesteld.

De belangrijkste staatsinstellingen in Spanje waren destijds de regering, de 'consejos' (adviesraden voor het staats-hoofd), de 'Cortes' (raadgevend parlement), rechtbanken, het lokaal en provinciaal bestuur. Franco oefende als staatshoofd controle uit over alle bovengenoemde instellingen via de benoeming van vertrouwenspersonen uit de partij, de 'Movimiento Nacional'. Deze 'Movimiento Nacional' controleerde ook de legale staatsvakbonden. In de regering zaten aanvankelijk ook mensen uit de tijd van generaal Miguel Primo de Rivera. Deze generaal was van 1923 tot 1930 minister-president van een autoritair bewind, dat met steun van de koning door een staatsgreep aan de macht was gekomen. Deze Miguel Primo de Rivera moet niet verward worden met zijn zoon José Antonio, die in 1933 de fascistische beweging de 'Falange' oprichtte, de voorloper van de 'Movimiento Nacional'.

Let Attema en Marja Kaptein in Segovia

Tussen 1939 en 1945 vonden veel wisselingen in de regering plaats. Carrero Blanco zorgde voor continuïteit, hij bekleedde van 1939 tot 1962, de post van vice-premier.

Artajo, minister van buitenlandse zaken van 1945 tot 1957, kan gezien worden als de man, die meer openheid propageerde. In 1957 vond er duidelijk een verandering in het machtsverwicht plaats. De technocraten uit de katholieke lekenorganisatie 'Opus Dei' gingen diverse ministersposten bekleden.

'Opus Dei' was in 1928 opgericht door Spaanse priester Josemaria Escrivà de Balaguer en richtte zich op persoonlijke bezinning en verbreiding van de christelijke levenswijze. Tijdens het bewind van Franco ontpopte de organisatie zich tot een uiterst conservatief instituut met veel macht omdat een aantal leden ervan prominente posities innamen in het staatsapparaat.

Tegenstanders noemden 'Opus Dei' vaak de 'heilige maffia'. De mensen die het veld moesten ruimen voor 'Opus Dei' gingen terug naar het lokale bestuur. Zij bleven dus ook binnen het systeem functioneren. Voor de vraag van continuïteit is dit zeker interessant! De continuïteit is overigens ook nu heel actueel. Tot de nieuwe conservatieve regering Aznar behoren ook weer mensen uit de kring van Opus Dei.

Het dagelijks leven

Onze collega's presenteerden twee interessante projecten om het dagelijks leven in kaart te brengen.

Het eerste ging over het leven op het platteland in de jaren veertig en vijftig. Jaren die voor velen economisch, politiek en cultureel een traumatische ervaring zijn geweest. Er was grote armoede. Veel mensen trokken naar de stad om een beter bestaan op te bouwen. Het ging toen om een enorme migratiegolf. Maar hoe kunnen leerlingen inzicht krijgen in het plattelandleven van vroeger? Hoe kunnen ze hun eigen verleden leren kennen? De agrarische samenleving is zo veranderd dat vakantieervaringen geen soelaas bieden. In de jaren zestig was er bovendien in de stad een minachting voor de plattelandscultuur. Zij die in de stad waren komen wonen, hadden geen affiniteit meer met het leven op het platteland. Ten opzichte van de eigen 'roots' leek een collectief geheugenverlies te bestaan.

Een docent legde ons uit hoe hij met de leerlingen te werk gaat. Via 'oral history' met verwanten of kennissen

onderzoeken leerlingen het dagelijks leven in de dorpen waar hun ouders of voorouders vandaan kwamen. Vanuit de mondelinge verhalen wordt een beeld opgeroepen van de omgevingsgeschiedenis van het traditionele plattelandleven van hun familie, dat daarna ingepast wordt in de algemene geschiedenis. Hierbij wordt ook aandacht gesteed aan de integratieproblemen van de families in de stad. Op deze wijze komt een herwaardering van het verleden tot stand.

Het tweede project ging over de jaren zestig. In die tijd vonden op sociaal en economisch gebied veranderingen plaats die van groot belang waren voor de modernisering van Spanje, terwijl er in het regeringssysteem nauwelijks iets veranderde.

Door middel van een enquête bij familieleden of kennissen met vragen over gezinssamenstelling, kindersterfte, werk, opleidingsnivo, trek naar de stad, levensomstandigheden in de stad, eetgewoontes en vrije tijdsbesteding komen leerlingen tot een persoonlijke biografie. De enquête moet afgenomen worden bij personen boven de vijftig jaar. Leerlingen krijgen zo inzicht in de veranderingen in de tijd. Uit statistisch bronnenmateriaal blijkt dat persoonlijke gegevens ingepast kunnen worden in algemene geschiedenis. Omdat leerlingen gewend zijn aan enquêtes bevat deze aanpak goed.

Op grond van een aantal geselecteerde bronnen maken leerlingen verder kennis met diverse andere aspecten zoals de verandering van mentaliteit, de kosten van levensonderhoud, repressie en een overzicht uit de kranten. De betrokken docenten vertelden dat er aan dit project een tiental jaren voorwerk is voorafgegaan.

Film

Het was ons niet onbekend, dat het bewegend beeld veel aandacht krijgt van de Spaanse collega's. De eerste aflevering van het in 1996 verschenen tijdschrift 'Tiempo y Tierra' was bijna geheel gewijd aan film en geschiedenis. De eerste congresdag werd dan ook afgesloten met een compilatie van verschillende filmfragmenten uit de periode van het 'franquisme': propaganda voor het regiem.

Gedurende de hongerjaren, de eerste jaren van het 'franquisme' schiep de film een utopie. Het was een manier om de treurige economische werkelijkheid te ontvluchten. Vrouwen versche-

Chris van Asperen bedankt Josifa Otero Ochaita voor de uitnodiging aan het Spaanse symposium deel te nemen.

nen op het witte doek als koninginnen, heiligen, martelaressen, lustobjecten. We merkten dat vrouwengeschiedenis op het ogenblik heel actueel is in Spanje. Door onze eigen ervaringen met het eindexamenonderwerp van een paar jaar geleden zouden we misschien tot uitwisseling kunnen komen.

Tenslotte werd de mooie documentaire 'Aquaviva, una historia en Femenino' vertoond. Vrouwen uit het dorpje Aquaviva, in de provincie Teruel vertellen over aangrijpende gebeurtenissen in hun leven gedurende de Republiek, de Burgeroorlog en de naoorlogse periode. De film informeert ons over de nog weinig bestudeerde, recente geschiedenis door middel van 'oral history'. Er is nog weinig gebruik gemaakt van het op deze wijze vastleggen van de collectieve herinnering van vrouwen. De video is voor educatieve doeleinden gemaakt door historici uit Zaragoza en wij kregen na afloop het vertoonde exemplaar mee.

Het congres afgesloten met bijdragen uit Portugal en Nederland.

Portugal

Onze Portugese collega onderscheidde vier periodes in de traditionele haat-liefde verhouding tussen Spanje en Portugal:

1936-1939: de periode van de medeplichtigheid. Salazar koos de zijde van Franco als verdediger van de christelijke

beschaving en tegenstander van het internationale communisme. De grens werd gesloten. Republikeinen zoals dichter Miguel Hernández werden gevangen genomen.

1939-1974: periode van de valse vriendschap. Na de burgeroorlog is er een sfeer van sterke achterdocht over mogelijke expansionistische neigingen die Franco zou kunnen hebben. Beide sloten wel samenwerkingsverdragen (Pacto Iberico) met elkaar, maar toch bleef er van de kant van Portugal een groot wantrouwen ten opzichte van zijn buurland. Er werd rekening gehouden met een eventuele Spaans-Duitse invasie, de operatie Fenix. Via Spanje zouden Duitse troepen naar Gibraltar gaan en vandaar landen in Noord-Afrika. Salazar hoopte in dat geval op steun van de Engelsen.

Na de Tweede Wereldoorlog was Spanje het meest geïsoleerde land. Toen Franco in 1949 op bezoek kwam, hadden de Portugezen nog steeds weinig vertrouwen. De grondtoon bleef dus anti-Spaans.

1974-1976: een periode van antagonisme en verontwaardiging. Op 25 april verdween in Portugal het autoritaire regiem, terwijl in Spanje Franco nog aan de macht was. Nog nooit sprak en schreef men zoveel over Spanje en het 'franquisme' als in 1974/1975. In grensgebieden stonden borden met weinig complimenteuze teksten over het regiem in Spanje.

In september 1975 werd zelfs de

Spaanse ambassade aangevallen. Sinds 1976 verbetert de wederzijdse relatie. De verhouding tussen het 'salazarisme' en 'het franquisme' is nu onderwerp van historisch onderzoek.

In de tweede helft van de jaren dertig werd in het onderwijs ruime aandacht besteed aan de ontwikkeling van het autoritaire regime. Franco kwam aan bod als verdediger van de christelijke beschaving en bestrijder van het internationale communisme. Destijds bestond er slechts één van hoger hand geautoriseerd geschiedenisboek. In de schoolboeken vlak na de tweede wereldoorlog kwam het Franquisme nauwelijks aan de orde. De geschiedenisboeken hielden op bij de Eerste Wereldoorlog. In de jaren vijftig kwam er een uitbreiding van het lesprogramma. Voortaan werd de Spaanse burgeroorlog als introductie op de Tweede Wereldoorlog behandeld. In het geschiedenisonderwijs wordt nu alleen in de bovenbouw aandacht aan de Spaanse burgeroorlog besteed. Het franquisme staat nog niet op het lesprogramma.

Nederland

Chris van Asperen legde uit dat het beeld van Spanje vóór de jaren zestig in de publieke opinie over het algemeen weinig realistisch was. Het was eerder een negentiende eeuwse, romantisch beeld. Behalve in een kleine groep van ex-brigadisten uit de Spaanse

"EEN WINTERVACANTIE IN SPANJE
DAT LIJKT ME WEL WAT..."

"ALLEEN... EEN STIERENGEVECHT,
DAAR GA IK NIET HEEN."

"IK VIND... ALS JE VAN DIEREN
HOUDT, KUN JE BETER NIET
NAAR EEN STIERENGEVECHT GAAN."

"ALS JE VAN MENSEN HOUDT, KUN
JE BETER NIET NAAR SPANJE GAAN!"

Cartoon van Peter van Straaten
over het opkomend massa-
toerisme naar Spanje in de
jaren zestig (Uit: 'Humo').

Burgeroorlog, enkele intellectuelen en het Comité Vrij Spanje was het 'franquisme' weinig bekend. Ook besteedden de media weinig aandacht aan dit onderwerp.

In de tweede helft van de jaren zestig komt door het proces van individualisering en het uitdagen van het gezag van de autoriteiten een groeiende interesse voor Spanje en het franquisme op gang. Dit komt vooral door de persoonlijke ervaringen van de vele toeristen die Spanje bezoeken, de komst van Spaanse gastarbeiders naar Nederland en de verwikkelingen rond het huwelijk van prinses Irene met de Spaanse troonpretendent Carlos Hugo de Bourbon-Parma. De kritiek op het 'franquisme' nam toe. Vooral in de jaren zeventig door de affaire Nino Calle (die door politiek druk vanuit Spanje als radioreporter van Spaanse werknemers ontslagen werd), door het proces van Burgos en door de bloei van groepen die solidair waren met de Spaanse oppositie. De Nederlandse regering volgde de publieke opinie. Joop den Uyl hield in 1975 namens de hele regering een toespraak tijdens de protestbijeenkomst naar aanleiding van de processen van Burgos.

Ex-brigadisten uit de Spaanse burgeroorlog hadden na hun terugkomst veel problemen met het terugkrijgen voor hun Nederlandse nationaliteit. Ze werden door de overheid slechter behandeld dan de mensen die voor de legers van Hitler hadden gevochten. Dit was moeilijk te verteren. Pas in de jaren tachtig kwam er voor hen eerherstel. Een monument voor de Spaanse burgeroorlog werd in 1986 in Amsterdam-Noord onthuld. In november 1996 werden de nog in leven zijnde ex-brigadisten door de koning in de Cortes geëerd met een oorkonde waarin zij op ieder door hen gewenst moment het Spaanse burgerschap kunnen verkrijgen. Eindelijk gerechtigheid.

In de Nederlandse schoolboeken, die voor deze conferentie onderzocht zijn, staat over het algemeen weinig informatie over de tijd van Franco. Meestal blijft het beperkt tot de Spaanse burgeroorlog en dan gezien als voorspel op de Tweede Wereldoorlog.

Tenslotte

Voor ons was het een bijzondere ervaring na een jaar weer met onze collega's in Spanje te kunnen samenwerken. De contacten tijdens de confe-

rentie in Toledo over Filips II in 1995 tot stand gekomen zijn verder uitgebouwd.

Veel Spanjaarden hebben moeite met hun recente verleden. Ze blikken niet graag terug. Dit congres kan daarom als een bijzondere gebeurtenis gezien worden. Naarmate de tijd verstrijkt, wordt deze periode in onderwijskringen rijp voor onderzoek. Gemakkelijk zal het niet altijd zijn vooral als leerlingen de familiegeschiedenissen in kaart moeten gaan brengen zullen de trauma's de kop op steken.

Hoe verder?

Chris van Asperen heeft het afgelopen cursusjaar het havo-examen over de 'opstand' vertaald. Dit is enige tijd geleden gepubliceerd in het tweede nummer van het tijdschrift 'Tiempo y Tierra' van de AEPHG. Verder willen we werken aan het vertalen en/of bewerken van artikelen en lesmaterialen die aantrekkelijk voor een van de partners zijn.

We proberen voor zover mogelijk meer 'Spanje' in ons curriculum te krijgen. Dit zou ook kunnen in de vorm van projecten. Op één van onze scholen draait al een interdisciplinair internationaal project, waarin ook Spanje participeert. Hiervan houden wij de AEPHG op de hoogte. Wij hopen zo onze samenwerking en vriendschap met de Spaanse collega's verder uit te bouwen. Voor alle partijen is deze internationale dimensie belangrijk. Bovendien vinden wij het heel nuttig en inspirerend voor ons functioneren in het onderwijs.

Jaarstukken 1997

De Algemene Ledenvergadering van de VGN wordt gehouden op zaterdag 15 maart a.s. in de Jaarbeurs in Utrecht. Aanvang 10.30; vanaf 10.00 wordt er koffie geschonken. Aanmelden moet geschieden voor 1 maart 1997 in verband met de lunch. Een invulstrookje daarvoor vindt u achterin Kleio.

AGENDA

10.30 Opening van de vergadering

1. Welkomstwoord en jaarrede van de voorzitter
2. Aanbieding van de cd rom 'Behrendt bij de les' aan F. Behrendt
3. Uitreiking van de Huib de Ruijterprijs
4. Lezing door Maria Grever: 'Vakkenintegratie: degradatie van het leraarschap?'

12.15 u. tot 13.15 u. Lunch

13.15 u. tot 15.15u.: Huishoudelijk deel van de vergadering

5. Bespreking van de jaarstukken
  - 5.1 Notulen ALV 16-3-1996
  - 5.2 Jaarverslag Algemeen Bestuur en beleidsplan 1997
  - 5.3 Jaarverslagen en plannen van de commissies
  - 5.4 Financieel jaarverslag, beleid en begroting 1997
  - 5.5 Verslag kascommissie
  - 5.6 Décharge kascommissie
6. Voorstellen tot wijziging van het Huishoudelijk Reglement
7. Bestuurswisseling

Aftredend zijn: mevrouw H.W.M. Budé-Janssens, de heer H. Kurstjens en de heer J. Schopman (allen niet herkiesbaar) alsmede mevrouw M.E. Hielkema en mevrouw E.A. Marrenga (beiden herkiesbaar).

Kandidaat voorzitter is C. Weltevrede.

Kandidaat vice-voorzitter is mevrouw M.E. Hielkema.

Kandidaat penningmeester is mevrouw J.M.L. van Bekkum.

Kandidaat tweede secretaris is L. Janssen.

Kandidaat bestuursleden:

H. Groothuis, mevrouw R.H. Leusink en mevrouw E.A. Marrenga.

Tegenkandidaten dienen twee weken voor de ALV bij de eerste secretaris te zijn aangemeld.
- 8.1 Benoeming kascommissie
- 8.2 Benoeming coördinator internationale contacten
9. Rondvraag
10. Sluiting van de vergadering en borrel.

Maria Grever (foto Ans Otsen).

DE HUIB DE RUIJTERPRIJS

De Huib de Ruijterprijs wordt in 1997 door het bestuur toegekend aan dr Maria Grever, docente vrouwengeschiedenis aan de Universiteit van Nijmegen. Zij ontvangt deze prijs voor haar grote inspanningen gedurende de afgelopen twee jaar om de afstand tussen het secundair en tertiair onderwijs op het gebied van geschiedenis te verkleinen. Zij kent het voortgezet onderwijs uit eigen ervaring als lerares geschiedenis en staatsinrichting. Daarnaast heeft zij er hard aan gewerkt om de vrouwen-geschiedenis een volwaardige plaats te geven in de universitaire wereld en in het voortgezet onderwijs. Zij was bijvoorbeeld een van de ontwerpers van het eind-examenonderwerp 'De positie van de vrouw in Nederland en de Verenigde Staten van Amerika 1929-1969'. Zij was voorzitter en medeoprichter van de Commissie Vrouwen-geschiedenis van de VGN.

Als voorzitter van de werkgroep geschiedenis van de VOG GAM heeft zij zeer veel gedaan om te komen tot een breed gedragen programma Geschiedenis en staatsinrichting voor de Tweede Fase havo/vwo.

Vasthoudend en fel komt zij op voor de belangen van Geschiedenis en staatsinrichting als schoolvak. Als zij meent dat Zoetermeerse of andere beleidsmakers het vak in gevaar brengen, laat zij op alle mogelijke manieren haar mening horen.

Het bestuur is dan ook van mening dat de Huib de Ruijterprijs met recht aan Maria Grever wordt toegekend.

Jaarverslag van het bestuur

Het afgelopen jaar heeft het bestuur in contacten met onder andere de politiek, de media en de onderwijsverzorgingsinstellingen voortdurend gewezen op het belang van goed en volwaardig onderwijs in geschiedenis en staatsinrichting, aan zoveel mogelijk leerlingen, tot en met het eindexamen. Hierbij biedt het bestuur u het verslag over 1996 aan.

Bestuur

Samenstelling

De heer L. Janssen volgde de heer L.M.I.V. Nolet op als bestuurslid. De heer H. Buskop werd eerste secretaris.

Rooster van aftreden:

1997 mevrouw H.W.M. Budé-Janssens, de heer H. Kurstjens, de heer J. Schopman (allen niet herkiesbaar), mevrouw E.M. Hielkema en mevrouw E.A. Marrenga (beiden herkiesbaar);

1998 mevrouw J.M.L. van Bakkum en de heer H. Buskop;

1999 de heer L. Janssen.

Vergaderingen

Het bestuur kwam in 1996 zestien maal bijeen.

Portefeuilleverdeling

De bestuursleden bezochten zoveel mogelijk de hun toevertrouwde commissies. De portefeuilleverdeling is te vinden in elk nummer van Kleio.

Externe contacten in Nederland

Uit de Kleiokrant kunnen de leden opmaken met welke personen, organisaties of instanties buiten de VGN het bestuur contact heeft onderhouden of opgenomen. Hieronder volgt een weergave van de belangrijkste contacten, geselecteerd uit een lange rij.

- Met de SLO wordt regelmatig contact onderhouden. Onze vereniging dient bij de SLO veldaanvragen in. Daarnaast voerden SLO-medewerkers het secretariaat van de voormalige vakontwikkelgroepen voor de Tweede Fase: GAM (= Geschiedenis, Aardrijkskunde, Maatschappijleer) en MMW (= Mens- en Maatschappijwetenschappen).
- Ook met deze vakontwikkelgroepen bestond contact, o.a. via raadplegingen. Daarbij werd de VGN uitgenodigd uitspraken te doen over de respectieve voorstellen van beide groepen.
- Met o.a. politici, onderwijsspecialisten, de CEVO, de Inspectie, het Ministerie van Onderwijs, de WIEG, het

KNAG, de NVLM, het Procesmanagement Basisvorming, de Stuurgroep Tweede Fase, het Historisch Platform is mondeling of schriftelijk contact geweest.

Platform VVVO

In het afgelopen verenigingsjaar kwam het Platform van Vakinhoudelijke Verenigingen in het Voortgezet Onderwijs (VVVO) zeven maal bijeen. Het wordt steeds duidelijker dat het overleg en het samenwerken tussen een groot aantal Vakinhoudelijke Verenigingen belangrijk blijft en helpt de invloed van de Vakinhoudelijke verenigingen te vergroten. Overigens blijft de opmerking van vorig jaar van kracht: *"Binnen het Platform VVVO is men zich er echter wel van bewust dat het gevaar dreigt: 'het veld is geraadpleegd, want het Platform heeft de plannen voorgelegd gekregen'."*

In 1996 werd overleg gevoerd met de Directie VO van het ministerie van OCenW, met het PMB, met de Stuurgroep Tweede Fase, met de SLO, met de organisatie van schoolleiders (VVO, om het eenvoudig te maken!).

Bij het ministerie van OCenW is een projectplan ingediend waarbij o.a. gevraagd wordt faciliteiten beschikbaar te stellen voor besturen van vakinhoudelijke verenigingen. Tot nu toe (januari 1997) is er nog geen antwoord ontvangen maar in het oktoberoverleg met het Ministerie werd er door de vertegenwoordiger van het Ministerie op gewezen dat het een beslissing van de scholen is om te faciliteren maar dat er mogelijkheden zouden kunnen zijn binnen de 10% die in de Onderwijs CAO is uitgetrokken voor nascholing. Het werk voor een Vakinhoudelijke Vereniging kan zijns inziens worden aangemerkt als een vorm van nascholing. Het leidt immers tot voortdurende oriëntatie op het eigen vakgebied waardoor de specifieke kennis wordt uitgebreid. Daar hebben de scholen zelf ook baat bij. Argumenten genoeg als het het Ministerie maar niets kost!

Nu de Stuurgroep Tweede Fase en het PMB zijn samen gevoegd tot het Proces Management VO (PMVO), komt het overleg maar moeizaam op gang omdat de positie van dit nieuwe PMVO een andere is dan die van vooral de Stuurgroep.

In het overleg met de SLO is o.a. gesproken over de door de reorganisatie bij de SLO te vrezen achteruitgang van de invloed van de Vakinhoudelijke Verenigingen. Het Platform VVVO zou deze invloed op enigerlei wijze behouden willen zien, maar wacht nog steeds op een voldoening gevend antwoord.

Het overleg met de Vereniging van schoolleiders, VVO, gaf zo weinig concreet resultaat dat er tot nu toe geen vervolg gesprek heeft plaatsgevonden.

Bij alle verenigingen in het Platform VVVO blijft er grote zorg over de haast die gemaakt wordt bij het doorvoeren van de vernieuwingen in het VO. Gelukkig is er nu in het vbo/mavo enige ruimte gekomen door het besluit per 1 augustus 1998 te beginnen met klas 1. De plannen zijn hier zeer ingrijpend en bijvoorbeeld is nog steeds niet duidelijk hoe de inpassing van Basisvorming in de examenprogramma's voor Geschiedenis en Staatsinrichting, Aardrijkskunde, Frans, Duits, kan plaatsvinden.

Het overleg in de vergaderingen van het Platform VVVO heeft geleid tot het aannemen van een werkreglement waardoor er iets meer structuur komt in de tot nu toe erg vrijblijvende samenwerking. Vaste punten op de agenda van het Platform overleg zijn altijd: vbo/mavo, havo/vwo, beroepskwalificatie leraren, voorbereiding van overleg met de verschillende instanties in onderwijsland.

Er is op 15 februari een conferentie gehouden voor de besturen van de aangesloten verenigingen over de rol van de vakinhoudelijke verenigingen bij de kwaliteitsbewaking van het onderwijs. Ook is een vertegenwoordiging van het Platform VVVO aanwezig geweest op twee miniconferenties over beroepskwaliteit, georganiseerd door Ministerie, Vakbonden en Forum Vitaal leraarschap. Het hoofdonderwerp op deze conferenties was het ontwikkelen van een beroepsstandaard, een beroepscode en een lerarenregister. Door het Platform VVVO is benadrukt dat het van groot belang is naast algemene kwalificaties, de specifieke vakinhoudelijke deskundigheid van leraren te benadrukken. Het lijkt heilloos te komen tot bijvoorbeeld 'leraren basisvorming, inzetbaar in een groot aantal vakken!'.

Basisonderwijs

In het basisonderwijs zijn de kerndoelen herzien. De Commissie PA-BO nam deel aan de veldraadplegingen hieromtrent. Geschiedenis bleef een apart vak, binnen het leergebied 'Oriëntatie op mens en wereld'. Na een enquête onder PABO-docenten vond op 2 oktober een studiedag plaats van VGN en SLO over de startbekwaamheden geschiedenis van de leraar basisonderwijs en een nieuw PABO-curriculum. De VGN heeft bezwaar aangetekend tegen de teloorgang van modulen geschiedenis ten gunste van vakoverstijgende- of onderwijskundige modulen.

Basisvorming

Ook de kerndoelen basisvorming zijn herzien en ook hier namen veel VGN-leden deel aan de veldraadplegingen. De nieuwe, verbeterde afsluitingstoetsen kwamen gereed en gingen voor advies naar de Bavocommissie. De kritiek van de VGN op de vorige toets lijkt te zijn verwerkt.

Veel leden benaderden commissie of bestuur met vragen over inhoud en urentabellen.

Bovenbouw vbo/mavo

De VGN heeft docenten voorgedragen voor de vakontwikkelgroepen Geschiedenis en staatsinrichting en M&M. Deze hebben gefunctioneerd zonder last of ruggespraak, maar hadden wel contact met de commissie vbo/mavo of het bestuur. Hoewel de Tweede Kamer zich tegen M&M uitsprak, hield de staatssecretaris zich het recht voor M&M toch te laten ontwikkelen (gs/mij en gs/ak/mij). Er kwam een nieuwe vakontwikkelgroep waarbij VGN noch NVLM betrokken waren. Deze commissie bereikte niets en aan het eind van het jaar werd bekend dat een nieuwe vakontwikkelgroep aan het werk gezet zou worden.

Het concept-examenprogramma geschiedenis en staatsinrichting kwam gereed en ging voor advies naar de commissies. Het bestuur heeft zijn bezorgdheid uitgesproken over het verwerken van de kerndoelen basisvorming in het examenprogramma. Zo halen degenen die geschiedenis niet in het examenpakket kiezen de kerndoelen niet! Het bestuur heeft bij het ministerie een voorstel ingediend om in het verplichte deel voor alle leerlingen het combinatievak geschiedenis en maatschappijleer in te voeren, toegespitst op 20ste eeuwse vraagstukken vanuit geschiedenis en staatsinrichting en maatschappijleer en nodig ter voorbereiding op de rol van de leerling in de samenleving.

Ook hier kwamen veel leden met vragen bij de commissie.

Tweede fase havo/vwo

Geadviseerd door de leden tijdens een brede informatie-bijeenkomst op 9 februari (alle leden) en 17 juni (commissies) stelde het bestuur politiek en media in kennis van zijn standpunten. Op 20 juni sprak bovendien een delegatie van VGN en KNHG met de staatssecretaris. Wetenschap en onderwijs zaten op een lijn.

De politiek sprak zich uit voor geschiedenis en staatsinrichting in twee van de vier profielen, met meer studielasturen dan aanvankelijk de bedoeling leek. Het door de vakontwikkelgroep voorgestelde programma ging gelden tot augustus 2000. Een brede commissie moet van de staatssecretaris de inhoud nog wel eens goed tegen het licht houden, omdat vanuit politiek en samenleving de roep om "het overzicht" zou klinken.

Het voorstel voor een examenprogramma MMW werd door de politiek niet geaccepteerd. In plaats daarvan kwamen tot de oplossing maatschappijleer in havo en geschiedenis en staatsinrichting en maatschappijleer in vwo verplicht te stellen in de Tweede Fase tot 2000. Daarna komt ook in havo een verplicht combinatievak gs/si en maatschappijleer. Bij de programma's hiervan was de VGN nog niet betrokken.

Volwassenenonderwijs

De positie van geschiedenis en staatsinrichting binnen het volwassenenonderwijs is helaas niet verbeterd in het afgelopen jaar. Algemeen vormende vakken liggen onder vuur en worden verdrongen door beroepsgerichte vakken. Het bestuur zond het ministerie van Binnenlandse Zaken een brief over (de rol van geschiedenisleraren bij) inburgeringscursussen, maar kreeg geen antwoord.

Examens

De VGN heeft ook dit jaar de leden service verleend door de examens te bespreken. Veel lof voor alle betrokkenen! Zoals bekend hebben de normvergaderingen geen wettelijke basis. De kritiek, gehoord tijdens de vergaderingen, werd doorgespeeld naar de CEVO. Het onderwerp dat bovenaan de voordracht van de VGN aan het ministerie stond (welke voordracht gebaseerd was op het advies van de Intercommissie), werd door het ministerie gekozen. Het bestuur droeg ook een nieuwe stofomschrijvingscommissie voor.

KNHG en Historisch Platform

De VGN en het geschiedenisonderwijs mochten zich het afgelopen jaar verheugen in de constante belangstelling van de wetenschap, die zich een steeds beter beeld vormde van het geschiedenisonderwijs.

De contacten met het KNHG werden versterkt door veelvuldig overleg over positie en inhoud van het vak in het onderwijs, onder meer naar aanleiding van het werk van de vakontwikkelgroepen, in de Intercommissie en met het dagelijks bestuur van het KNHG.

Wetenschap en onderwijs trokken gezamenlijk op voor goed geschiedenisonderwijs.

De Historicidagen werden niet zo druk bezocht, waarschijnlijk omdat deze midden in de vakantie van de regio's Noord en Midden vielen. De grote landelijke manifestatie rond geschiedenis werd afgeblazen. Wel werd een begin gemaakt met overleg over een dag met bescheidener opzet, in samenwerking met het Historisch Platform en de Didactiviteitencommissie.

Ledenwerving en PR

Nog steeds doen folders en affiches dienst als reclamedragers voor het vak en de vereniging. Conferenties, KLEIO en de activiteiten van vele enthousiaste leden zorgen voor naamsbekendheid en hebben een wervende kracht. Vooral uit vbo/mavo- en PABO-kring kwamen nieuwe leden.

Internationale contacten

In het afgelopen verenigingsjaar zijn er op internationaal terrein weer vele contacten geweest van het bestuur van de VGN en leden van de VGN met organisaties en personen in andere Europese landen.

Euroclio, de vereniging van verenigingen van geschiedenisleraren wordt steeds meer een aanspreekpunt in Europa als het gaat om informatie en uitwisseling van ideeën over geschiedenisonderwijs. Regelmatig wordt door bijvoorbeeld de Raad van Europa een verzoek gedaan om als expert op te treden. Ook wordt Euroclio door steeds meer overheden en instituten gesteund. Dit is erg belangrijk omdat het onmogelijk is uit de contributies van de leden zelfs de meest noodzakelijke kosten (bestuursvergaderingen, Bulletin, mailing,) te bekostigen.

Euroclio heeft nu leden uit ruim dertig Europese landen en is daardoor in staat te helpen bij het versterken van de contacten tussen geschiedenisleraren in bijna alle landen van Europa.

In Euroclioverband waren er het afgelopen jaar een aantal conferenties waaraan deelgenomen werd door leden van de VGN, zoals in Neuchâtel (Zwitserland), Jurmala (Letland) en Kopenhagen (Denemarken). De grote deelname van VGNers aan de conferentie in Kopenhagen was mogelijk dank zij de steun van het Europees Platform in Alkmaar via het PLATO-programma. Verslag over deze bijeenkomsten is gedaan in het Euroclio bulletin of in KLEIO.

Ook weer met steun van het Europees Platform was het mogelijk voor het eerst Nederlandse scholen in een pilot project te laten deelnemen aan het Duitse Schülerwettbewerb. Op dit moment zijn zes scholen hierbij betrokken en in 1997 zal dit project geëvalueerd worden en bekeken worden of en welke mogelijkheden er zijn voor de toekomst.

Dank zij de steun van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (MATRA) was het mogelijk om deskundigen uit Nederland, het Verenigd Koninkrijk, Denemarken en Finland te laten optreden in start-conferenties over het ontwikkelen van lesmateriaal voor Rusland, Estland en Letland. Deze projecten zullen hoogst waarschijnlijk een vervolg krijgen in de komende jaren.

Door de Europese Beweging Nederland, de VGN en de Hongaarse Vereniging van geschiedenisleraren werd er een handboek en lesmateriaal ontwikkeld voor Hongarije over het Europees integratieproces.

De VGN maakt deel uit van de Stuurgroep Duitsland-Nederland van het Ministerie van OCenW. Deze stuurgroep is ingesteld na het geruchtmakende Clingendael rapport en stelt zich ten doel de verstandhouding tussen jongeren uit beide landen te verbeteren.

De VGN heeft meegewerkt aan het opstellen van een nota met aanbevelingen van het Algemeen Nederlands Congres over de wijze waarop het geschiedenisonderwijs in Nederland en Vlaanderen zou kunnen bijdragen aan een betere kennis over elkaar.

In het afgelopen verenigingsjaar zijn ruim 700 leerlingen van 15 jaar in ons land ondervraagd over een groot aantal

zaken betreffende geschiedenisonderwijs en kennis in het kader van het 'Youth and History' onderzoek. In heel Europa werd door leerlingen uit 26 landen aan dit onderzoek deelgenomen. Een verslag over de Nederlandse resultaten, met opmerkelijke verschillen en overeenkomsten ten aanzien van de andere deelnemende landen zal binnenkort verschijnen.

Pogingen van de VGN om met zusterverenigingen uit andere landen projecten gesubsidieerd te krijgen met 'Brusselse' gelden zijn in 1996 niet geslaagd (behalve de conferentie in Kopenhagen), maar er zijn nieuwe voorstellen gedaan. De Brusselse vleespotten zijn door velen ontdekt en het is een soort loterij. Maar wie weet vallen we dit jaar wel in de prijzen. Dit zal dan in KLEIO gemeld worden.

Beleidsplan 1997

Het bestuur is zich er terdege van bewust dat er in de jaren die komen ook weer hard gewerkt moet worden om het belang van goed onderwijs in geschiedenis en staatsinrichting te behartigen. Dat kan het bestuur niet alleen. Hiervoor is de inzet van alle leden hard nodig. In het bijzonder voelt het bestuur zich gesteund door het werk van de commissies. Zij zijn actief betrokken bij talloze activiteiten en bij het tot stand komen van het beleid van het bestuur. Debat, dialoog, discussie: zonder een levendige uitwisseling van gedachten zou de toekomst van het geschiedenisonderwijs er somber uitzien. Het bestuur is bijzonder verheugd dat velen binnen de vereniging in deze gedachtenwisseling participeren.

Het bestuur is van plan in het najaar een verenigingsraad te organiseren, waarin de rol van de commissies binnen de VGN aan de orde zal komen.

Ook de discussies die buiten de VGN over het onderwijs in geschiedenis en staatsinrichting worden gevoerd, scherpen, naar de mening van het bestuur, de geest. De grote aandacht waarin ons vak zich mag verheugen, maakt ons des te meer bewust van de verantwoordelijkheid die we dragen.

Basisonderwijs

In het komend jaar zal het bestuur zich bezig houden met het beroepsprofiel van de leraar basisonderwijs en daarbij vooral op twee onderdelen van dat profiel letten:

- is er wel voldoende plaats ingeruimd voor het vak geschiedenis en
- is de startende leraar basisonderwijs wel voldoende toegerust met deskundigheid op het gebied van het schoolvak geschiedenis. Dit betekent tevens dat het bestuur kritisch zal volgen of in het landelijk curriculum voor de PABO de historische component wel voldoende aanwezig is.

Het bestuur wil zich ervoor inzetten dat de historische component in het leergebied "oriëntatie op mens en wereld" in het basisonderwijs een belangrijke rol krijgt toebedeeld. Overigens blijft het bestuur de voorkeur geven aan een apart vak geschiedenis in het basisonderwijs.

Basisvorming

De nieuwe toetsen voor de basisvorming zullen door het bestuur kritisch worden bekeken. Ten aanzien van de herziene kerndoelen wil het bestuur er op blijven hameren dat er voldoende tijd voor moet worden ingeruimd in alle vormen van voortgezet onderwijs. De 5 uren die de staatssecretaris daarvoor minimaal wil uittrekken, moeten toch minstens voor geschiedenis en staatsinrichting ter beschikking worden gesteld. Op dit moment verneemt het bestuur van diverse

scholen in het land dat deze uren in met name het ivbo en vbo niet gehaald worden. Dat vormt volgens het bestuur een ernstige aantasting van de algemene vorming binnen de basisvorming. Ivbo-leerlingen krijgen bovendien nog steeds te weinig aandacht van de methodenschrijvers. Het bestuur zal ook dit jaar pogingen doen om deze aandacht te vergroten.

Bovenbouw vbo en mavo

Het vak geschiedenis en staatsinrichting dreigt bij de invoering van de nieuwe leerwegen in de knel te komen. Het samengaan van vbo en mavo in het toekomstige vmbo, zal er steeds meer toe gaan leiden dat de algemene vorming van leerlingen plaats zal moeten maken voor een meer beroepsgerichte opleiding ter voorbereiding op het mbo. Het bestuur heeft daarom een voorstel ingediend bij het ministerie om een algemeen verplicht vak geschiedenis, staatsinrichting en maatschappijleer in het gemeenschappelijke deel als een examenvak in te voeren. Ook in het havo en vwo is een dergelijke variant, weliswaar niet als examenvak, in de Tweede Fase voorgesteld.

Met betrekking tot het voorgestelde vak MenM in de sector Zorg en Welzijn is het bestuur van mening dat leerlingen daar beter een keuze kunnen maken tussen de aparte vakken geschiedenis, aardrijkskunde en maatschappijleer dan een onduidelijk mengvak. Na een eenmaal gemaakte keuze voor één van deze drie vakken zou het betreffende vak niet nogmaals gekozen kunnen worden als examenvak in het keuzedeel.

Het bestuur heeft zich voorgenomen om een veldraadpleging onder de leden te organiseren over het concept examenprogramma geschiedenis en staatsinrichting, zodra meer bekend wordt over het inspraaktraject van het ministerie.

Aan de onduidelijkheid die nu bestaat bij de geplande invoering van de leerwegen rondom het derde leerjaar, moet dit jaar een einde komen. Tijdens dit leerjaar zou de basisvorming voor het vak geschiedenis en staatsinrichting voor alle leerlingen afgerond behoren te zijn. Tegelijkertijd moet in ditzelfde leerjaar het eindexamenprogramma al beginnen voor die leerlingen die het vak geschiedenis gekozen hebben als examenvak. Duidelijkheid vanuit het ministerie hieromtrent is geboden.

Tenslotte ziet het bestuur de toekomst van het ivbo met grote zorg tegemoet. Door het invoeren van de nieuwe leerwegen binnen het vmbo, zal het ivbo verdwijnen, maar de problematiek van de i-leerling niet. Ook daar zal, hoe basaal ook, algemene vorming een rol moeten spelen en zullen deze leerlingen op maat bediend moeten worden.

Tweede fase havo en vwo

Zolang het eindexamenprogramma voor geschiedenis en staatsinrichting, zoals dat door de vakontwikkelgroep is ontworpen, nog ter discussie staat en wellicht wordt bijgesteld, blijft het bestuur waakzaam. Dit geldt ook voor de invulling van het combinatievak geschiedenis en staatsinrichting en maatschappijleer in het gemeenschappelijke deel. Het bestuur zal erop aandringen om tijdig uitgenodigd te worden om hierover de achterban te kunnen raadplegen en advies te kunnen uitbrengen.

Het bestuur kijkt reikhalzend uit naar de brede commissie die de staatssecretaris wil instellen en die zich nog eens moet buigen over de inhoud van het geschiedenisonderwijs. Uiteraard wil het bestuur dat de VGN daar een substantiële rol in speelt.

Examenonderwerpen

Het bestuur zal dit jaar met een nieuwe aanpak komen voor de vaststelling van de voordracht aan het Ministerie van Onderwijs. Het eindexamenprogramma voor de Tweede Fase dwingt ons hiertoe. Het bestuur heeft eveneens de intentie om een modelprocedure te realiseren voor de productie van stofomschrijvingen. De HAVO/VWO-commissie en de VBO-MAVO-commissie zullen hiervoor de bouw-stenen aandragen. Het bestuur heeft geconstateerd dat de symmetrie van de eindexamens VBO/MAVO en HAVO/VWO gaat verdwijnen en wil zich in 1997 beraden over de oplossing van dit probleem.

Staatsinrichting

Het bestuur wil in 1997 speciaal aandacht gaan besteden aan het onderdeel staatsinrichting binnen ons vak. Er moet duidelijk sprake zijn van een ontwikkeling vanaf de basisvorming tot het moment dat de leerling de school verlaat. In de basisvorming moet dit vakonderdeel hecht verankerd worden in het totale programma voor geschiedenis en staatsinrichting. Benadrukt moet worden, dat dit onderwijs in de staatsinrichting een inleidend karakter heeft en rekening houdt met leeftijd en niveau van de leerlingen in de basisvorming. In de bovenbouw van vbo-mavo moet staatsinrichting een duidelijke plaats krijgen in het door ons gewenste vak geschiedenis en maatschappijleer in het gemeenschappelijke deel. Wat in de basisvorming is begonnen, wordt hier levend gehouden en verder ontwikkeld met het oog op de ontwikkeling van de leerlingen tot burgers van Nederland. De *wording* van het nederlandse staatsbestel komt uitdrukkelijk naast de *werking* ervan aan de orde. Het keuzevak geschiedenis zal een verdere verdieping aan dit vakonderdeel geven. In de Tweede Fase moet geëxpliciteerd worden welke aspecten van de staatsinrichting in het gemeenschappelijk deel ter sprake moeten komen binnen het combinatievak geschiedenis en maatschappijleer. Ook hier moet voortgebouwd worden op de basisvorming. De al geleerde kennis en vaardigheden moeten onderhouden worden, maar ook uitgebreid en verdiept met het oog op het toekomstig burgerschap van alle leerlingen. In de twee profiëldelen waarin geschiedenis een plaats heeft gekregen, wordt het examenprogramma van de vakontwikkelgroep verder gevolgd.

Volwassenenonderwijs

Ook in het nieuwe verenigingsjaar wil het bestuur zich zo goed als mogelijk inzetten voor het behartigen van de belangen van het geschiedenis onderwijs in de nieuw gevormde ROC's. Het blijkt moeilijk om de afbraak hier tegen

te houden maar misschien gaat er een gunstige invloed uit van de maatschappelijk grotere belangstelling voor en nadruk op het kennen van het eigen en andermans verleden.

Professionalisering

In het komend verenigingsjaar is het weer noodzakelijk om het belang van een goede vakinhoudelijke scholing van de studenten bij de leraren opleidingen te blijven benadrukken. Het bestuur is geen voorstander van een opleiding 'Leraar Basisvorming' omdat een dergelijke opleiding de toekomstige docenten met te weinig specifieke vak kennis toe rust en dit is nadelig voor de kwaliteit van het onderwijs. Uit de contacten binnen het Platform VVVO (waarvan de VGN ook deel uit maakt) blijkt dat ook het merendeel van de andere vakinhoudelijke verenigingen deze mening is toegedaan.

Op aandringen van de Tweede Kamer wordt er in 1997 gewerkt aan een 'Beroepsstandaard en Beroepscode voor leraren. In de voorstellen die tot nu toe geformuleerd zijn wordt naar de mening van het Platform VVVO veel te weinig (nl. géén) aandacht besteed aan het belang voor het onderwijs van een goede vakinhoudelijke kennis van de leraren. Het Platform VVVO zal er nauwkeurig op toezien dat dit belang wordt onderschreven als er een 'Beroepsstandaard voor leraren' wordt opgesteld. Ook aan de discussies om mogelijk te komen tot een docentenregister zal het bestuur deelnemen en hierbij ook de commissies betrekken.

Nascholing/bij scholing blijft ook voor de zittende geschiedenisleraren nodig, vooral ten aanzien van de implementatie van het studiehuis in de Tweede Fase en veranderingen in vbo/mavo. Hierbij moeten de vakspecifieke zaken uitgebreid aan de orde komen. Het bestuur zal erop blijven aandringen deze nascholing deels te laten plaatsvinden binnen lestijd. Schoolleiders hebben de plicht hun docenten op het spoor te zetten van vakinhoudelijke nascholing. Het moet voor de nieuwe managers in het onderwijs mogelijk zijn met creatieve oplossingen lesuitval op te vangen. Het bestuur overweegt om er bij de Staatssecretaris op aan te dringen startende docenten nog een aantal jaren verplicht na te laten scholen om hun vak kennis en vakdidactische kennis uit te breiden en zal de commissies hierover raadplegen.

Contacten met aanverwante organisaties

Met het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap blijft het bestuur de contacten onderhouden en verdiepen. De conferenties van het Genootschap staan vanaf heden open voor de VGN-leden. De "historici-dagen" zoals die tweemaal georganiseerd werden, komen daarmee te vervallen.

Met het Historisch Platform blijft overleg over het organiseren van een gezamenlijke historische manifestatie.

Ledenwerving en PR

Wat ledenwerving en PR betreft, zal het bestuur ook het komende jaar door middel van folders en affiches de VGN een grotere bekendheid geven. Het bestuur hoopt, ook in 1997 op uw aller medewerking te mogen rekenen. Op uw verzoek stuurt de penningmeester u graag een stapeltje folders toe, waarmee u leden kunt werven. Regelmatig wordt aan het bestuur gevraagd door de media om te participeren in radio-uitzendingen, om informatie te verstrekken en commentaar te geven op uitspraken van politici etc. Het bestuur streeft er naar om zoveel mogelijk aan dit type verzoeken te voldoen en zal daartoe ook een beroep doen op de leden.

Internationale contacten

De VGN zal ook betrokken worden bij de invulling van het programma rond de Vrede van Munster. Het ligt in de bedoeling lesmateriaal te ontwikkelen voor zowel Basis- als Voortgezet onderwijs maar zodanig dat het niet eenmalig is maar bruikbaar blijft voor bijvoorbeeld basisvorming en schoolonderzoeken.

De VGN blijft ook vertegenwoordigd in de Stuurgroep Nederland-Duitsland. Deze Stuurgroep bekijkt op welke wijze de contacten tussen Nederlandse en Duitse leraren en scholieren kunnen bijdragen aan een betere verstandhouding tussen Nederland en Duitsland.

Oost Europa Fonds

Wij kunnen voor Nederland wijzen op de uitkomsten van het rapport van de OESO 'Education at a Glance' waaruit blijkt dat leraren in Nederland te grote klassen hebben, te veel uren lesgeven en te weinig verdienen maar in vergelijking met onze collega's in Centraal- en Oost Europa staan wij er nog ongelooflijk goed voor. Daarom vraagt het bestuur wederom aan de leden aandacht voor het Oost Europa Fonds van de VGN en dankt u bij voorbaat voor uw bijdragen.

Gironummer 368156

Stichting Organisatiebureau Projecten VGN, OPV

Jozef Israëlstraat 58

Nijmegen

(onder vermelding van 'Oost-Europa Fonds')

Euroclio

Dank zij de steun van het Ministerie van OCenW en het Europees Platform in Alkmaar heeft de VGN nog steeds een belangrijke rol via Euroclio in het behouden en uitbreiden van de contacten in Europa tussen Verenigingen van Geschiedenisleraren. Door de contacten in Europees verband is het voor Nederlandse geschiedenisleraren mogelijk deel te nemen aan conferenties in andere landen waarbij aandacht voor vernieuwingen in het geschiedenisonderwijs voorop staat. Wij kunnen leren van anderen in Europa en hoeven dan niet nog eens zelf het wiel uit te vinden. De voorbereidingen zijn begonnen voor een aantal conferenties in binnen- en buitenland in 1997, zoals een Seminar in Boedapest in maart, in Noord Ierland in september, in Hongarije in oktober rond bepaalde uitkomsten van het grote Europese onderzoek 'Youth and History', in november in ons land een Seminar over 'Teaching about Democracy and the Welfarestate', etc. Als er meer exacte gegevens over programma, financiering (Plato-programma van het Europees Platform, Comenius programma van de EU, nascholingsgelden van de scholen) en data bekend zijn wordt deze informatie gemeld in 'KLEIO'.

Er is een nieuwe aanvraag ingediend bij de EU om een PHARE/TACIS project te mogen uitvoeren met Denemarken, Schotland, Estland, Letland en Rusland. Of deze aanvraag werkelijk gehonoreerd wordt hangt af van een beslissing van de Europese Commissie en aangezien er meer aanvragers dan gelden zijn is het een beetje een loterij.

De commissies: Jaarverslagen en plannen

COMMISSIE PA-BO

De commissie heeft het afgelopen vergaderjaar onder het voorzitterschap van Aad van Zeijl een vijftal plenaire bijeenkomsten gehouden en daarnaast een studiedag op 2 oktober en een aantal vergaderingen met enkele leden om specifieke zaken voor te bereiden.

Naast Aad van Zeijl maken deel uit van de commissie: Francien van de Meer, vice-voorzitter, Sjef Schmiermann, secretaris en de leden Marjolijn du Jour, Theo Beker, Marjan de Groot-Reuvekamp en Frans van Baal. Het laatst genoemde lid is dit jaar aangetreden en als leraar basisonderwijs werkzaam. Voor enkele dagen per week is Frans gedetacheerd bij het Cito. De brede samenstelling van de commissie is daarmee verder uitgebreid: twee commissieleden zijn werkzaam in het basisonderwijs; drie leden werken bij de lerarenopleiding voor het basisonderwijs; een lid is werkzaam bij de inspectie, een lid bij het Cito en een lid bij de SLO. De bestuursafgevaardigde Harald Buskop, docent geschiedenis in het voortgezet onderwijs, is een betrokken toegevoegd lid van de commissie. Door de genoemde samenstelling van de commissie en de bestaande verbindingslijnen blijven we in staat de ontwikkelingen met betrekking tot het geschiedenisonderwijs op de basisschool en op de opleidingen voor een belangrijk deel te volgen.

De grote vraag voor de commissie blijft via welke kanalen de informatie aan de achterban kan worden doorgespeeld. Een probleem hierbij is dat de achterban, evenals de commissie, ook breed is samengesteld: lerarenopleidingen, het basisonderwijs en de ondersteunende en controlerende diensten. Gezien de belangrijke veranderingen in het opleidingsonderwijs heeft het afgelopen jaar op deze categorie het accent gelegen.

Activiteiten

• Contacten

Een vast en uitgebreid agendapunt voor de commissie en haar afzonderlijke leden vormt de verslaggeving omtrent contacten met diverse uitgeverijen, het CITO, de SLO en de inspectie en uiteraard de VGN. Leden van de commissie participeren als meelezers van diverse methoden in ontwikkeling en bij de screening van toetsen. Er zijn studiedagen, conferenties en 'denktanks' bezocht, onder andere van diverse uitgevers, van de SLO, van het Landelijk Overleg Omgevingsgeschiedenis, van het interculturele netwerk RIF, en van het CITO.

- Meningsvorming rond het Beroepsprofiel leraar basisonderwijs en de consequenties voor het opleidingsonderwijs

Op dit moment zijn fundamentele veranderingen met betrekking tot het curriculum op de opleidingen gaande. Als gevolg van de geformuleerde beroepsprofielen is er een

verschuiving van vakinhoud naar didactiek, en verbreding van de vakdidactiek naar een vakoverstijgende didactische benadering gaande. Dit heeft consequenties voor de invulling en ook de omvang van het geschiedenisprogramma. Op 2 oktober jl. heeft de Commissie PA-BO in samenwerking met de SLO een drukbezochte studiedag besteed aan de startbekwaamheden geschiedenis van de leraar basis-onderwijs, die als grondslag dienen voor de curriculumopzet. De SLO werkt momenteel aan de invulling van dit curriculum. De opleidingen zullen worden geconfronteerd met een landelijk curriculum, dat voor 70 % van de beschikbare opleidingstijd wordt voorgeschreven. Opleidingen hebben de keus uit twee of drie curricula. De commissie maakt deel uit van de resonansgroep, die het proces bij de SLO begeleidt. Eventuele verzoeken daartoe van andere curricula-samenstellers worden in overweging genomen.

- Enquête onder Pabo-docenten.

In samenwerking met de SLO heeft de commissie in 1996 een enquête gehouden onder de Pabo-docenten met betrekking tot de veranderingen die momenteel plaatsvinden en wat de gevolgen zijn voor het vak geschiedenis aan de opleidingen. Al in 1995 heeft de VGN een veldaanvraag ingediend bij de SLO voor het ontwikkelen van een Pabo-curriculum voor het vak geschiedenis. De enquête wordt in dit verband gebruikt als uitgangspunt voor de positie van het vak op dit moment. Uit de antwoorden op de vragen blijkt dat als gevolg van de visitaties alle pabo's in beweging zijn. De samenwerking tussen vaksecties is toegenomen evenals de participatie in vakoverstijgende modules. Als knelpunten worden onder meer genoemd de niveauverschillen tussen studenten onderling en het onvermogen daar wat aan te doen door de drastische vermindering van het aantal contacturen en het ontbreken van adequate zelfstudiepakketten. Veel collega's geven aan belangstelling te hebben voor een netwerk.

- Oprichting van een netwerk

De commissie heeft bij diverse netwerken geïnformeerd. Van een op onze situatie toepasbare organisatievorm is geen sprake. Het netwerk aardrijkskunde is zijdelings gelieerd met het KNAG. De rekenspecialisten hebben een hecht samenwerkingsverband, het NVORWO, dat nauw samenwerkt met het Freudenthalinstituut. De beste constructie voor een geschiedenisnetwerk voor opleidingsdocenten lijkt een zijtak van de commissie Pa-Bo. Activiteiten die worden georganiseerd zullen kostendekkend moeten zijn en worden betaald uit bijvoorbeeld de nascholingsbudgetten van de hogescholen. Door de kosten van een studiedag te verhogen, kan bijvoorbeeld ook de nieuwsbrief worden gefinancierd.

- Herformulering van de kerndoelen basisonderwijs

De SLO heeft de opdracht gekregen de kerndoelen basisonderwijs op korte termijn te herzien. De commissie heeft hieraan een bijdrage geleverd door zitting te nemen in de VALO-procedure. Op dit moment zijn de afgeronde voorstellen onderwerp van bespreking binnen de Onderwijsraad.

De commissie blijft de ontwikkelingen rond de cultuurpedagogische discussie binnen het CITO volgen. Deze discussie, die plaatsvindt binnen het zogenoemde Platform

Imelman, met lijnen van en naar het PPON (Periodiek Peilingsonderzoek Onderwijsniveau), de inspectie (kerndoelen), en de SLO (ontwikkeling curricula), zal uitmonden in een samenhangende beschrijving van de leerstof, waarbij getracht wordt het gehele terrein van de wereldoriëntatie in ongeveer 25 onderwerpen dekkend te beschrijven. Het resultaat in de vorm van domeinbeschrijvingen wordt vergezeld van een verantwoording. Vervolgens kan op basis hiervan de discussie worden verbreed. Concrete plannen daartoe vanuit het CITO zijn er nog niet.

Plannen voor 1997

Diverse in het jaarverslag geschetste activiteiten zullen in 1997 worden voortgezet en ten dele afgerond. Het op te richten netwerk van opleidingsdocenten geschiedenis zal een forse inspanning van de commissie vergen. Verder zijn we van plan in 1997 een nieuwsbrief te publiceren, waarin onder meer de recensie van het hernieuwde didactische handboek van C. v.d. Kooij, *Verleden, Heden, Toekomst*. Voorts is de commissie van plan stelselmatiger via de Kleiokrant aandacht te besteden aan de werkzaamheden van de commissie en de ontwikkelingen aan de opleidingen en in het basisonderwijs. De bestaande contacten tenslotte zal de commissie intensiveren.

Sjef Schmiermann
secretaris Commissie PA-BO

COMMISSIE BASISVORMING

De commissie heeft ook het afgelopen jaar regelmatig vergaderd te Utrecht. Kernactiviteit in het afgelopen jaar was het proberen zo veel mogelijk betrokken te zijn bij de herziening van de kerndoelen. Aangezien dit slechts een redactionele herziening mocht zijn en geen inhoudelijke, kon de invloed van de commissie van te voren laag worden ingeschat. Door haar aanwezigheid bij de veldraadplegingen heeft de commissie getracht enkele kerndoelen helderder te formuleren en zijn we er, naar onze mening, in geslaagd toch enkele kleine veranderingen te kunnen doorvoeren.

Verder is veel tijd gaan zitten in een enquête over de basisvorming waarover u afgelopen jaar in Kleio hebt kunnen lezen.

De commissie kende dit jaar enkele wijzigingen in haar samenstelling. Door zijn benoeming als bestuurslid van de VGN trad Loek Janssen af als voorzitter. Hij neemt nu als afgevaardigde van het bestuur deel aan onze vergaderingen. Verder trad Dirk van der Meer af als secretaris. Als nieuwe leden van onze commissie mochten we verwelkomen René Corbeij en Annet van Leersum-Jentink. René Corbeij heeft het secretariaat op zich genomen en Pieter Vlaanderen fungeert tijdelijk als voorzitter.

De commissie heeft het voornemen om in het jaar 1997 de volgende activiteiten te ontplooiën:

- Het bespreken van een voorstel voor een "plattegrond van de geschiedenis", met dien verstande dat er overeenstemming moet zijn binnen de commissie over de noodzaak van een dergelijke plattegrond.
- Becomentariëren van de nieuwe toetsen voor de basisvorming en ons commentaar voorleggen aan de

makers van de toets.

- Nadenken over en inhoudelijk vorm geven aan een opzet om te komen tot het instellen van een prijs voor het beste jeugdboek (voor 12 tot 15-jarigen) op historisch gebied. Dit laatste in samenspraak met bestuur en zo mogelijk de Commissie havo/vwo.
- Zich verdiepen in het onderwerp omgevingsonderwijs.
- Aandacht besteden aan en steeds opnieuw onze zorg uitspreken over de positie van het vak geschiedenis en staatsinrichting op ivbo, vbo en mavo.
- Het onderdeel staatsinrichting, vooral op vbo/mavo niveau, zal in 1997 onze specifieke aandacht hebben. De commissie zal een onderbouwd verzoek indienen bij bestuur en SLO om te komen tot een project voor ivbo/vbo.

Namens de Commissie Basisvorming,
Pieter Vlaanderen

COMMISSIE VBO/MAVO

Samenstelling

De vaste kern van de commissie bestond uit Herry Groothuis (voorzitter), Edward Schenk (secretaris), Ron Hendriks, Marijke Meuwissen, Toon Teeuwen en Theo van Zon; Huub Kurstjens vertegenwoordigde het hoofdbestuur van de VGN. Wegens haar drukke werkzaamheden trok Vera Pollmann zich in de loop van het jaar terug uit actieve dienst voor de commissie. Daarmee is tot onze spijt het vrouwelijk aandeel in de commissie gezakt tot één dame (maar die kreeg in mei wel een dochter). Vera's vertrek werd in september gecompenseerd door de toetreding van twee nieuwe leden: Harm van Dam, die zich vooral zal gaan bezighouden met de organisatie van de CE-besprekingen, en Ronald Polak.

Werksaamheden

De commissie vergaderde het afgelopen jaar zeven keer en iedere vergadering bleek de agenda te lang. Het punt, dat ieder samenzijn beheerste, was uiteraard de ontwikkeling in de bovenbouw van vbo en mavo. Ons vak wordt bedreigd in haar bestaan aangezien het volledig in het keuzedeel komt te staan naast nog een heleboel andere vakken.

Wij lazen meerdere versies van de examenprogramma's voor geschiedenis en staatsinrichting en van M&M en voorzagen die van commentaar. Bovendien waren meerdere leden enige malen betrokken bij verschillende veldraadplegingen. De rode draad bij dit alles bleef voor de commissie steeds de status van het vak geschiedenis en staatsinrichting. De weerslag hiervan was mede te merken aan de aandacht die er aan ons veld werd besteed tijdens de algemene ledenvergadering van 1996 in Utrecht; de toekenning van de Huib de Ruijterprijs aan vier vbo/mavo docenten was een waardige bekroning en een erkenning van onze arbeid.

Over deze en andere aangelegenheden publiceerden commissieleden enkele malen in KLEIO en zelfs in de landelijke pers.

De organisatie van de regiobesprekingen van het CE was dit jaar in handen van Herry Groothuis. De administratie hier omheen werd verbeterd en het aantal regio's nam toe. Op de conceptstofomschrijving van 'Kennis op kamelen' werd commentaar geleverd. Bij de bepaling van het nieuwe

onderwerp voor 1999 en 2000 had de commissie een belangrijk aandeel. Voor de uitwerking van stofomschrijvingen in het algemeen werden verscheidene suggesties gedaan; de commissie maakte zich sterk voor bestaansverheldering in het vbo/mavoveld.

Momenteel houden wij ons intensief bezig met de problematiek dat onderdelen van het CE niet in de Regeling Schoolonderzoek mogen worden opgenomen. De commissie pleit sterk voor het belang van de leerlingen. Eindexamenkandidaten die niet goed in CE-onderwerpen zijn getraind, komen slecht voorbereid naar het examen. Zoals bij veel zaken die de Commissie Vbo/Mavo onder handen heeft: wordt vervolgd.

In het meinumnummer van KLEIO zat een enquête waarmee de achterban van de commissie werd gepeild. Het resultaat was een artikel in het kleionummer van oktober. De uitkomsten waren wisselend: de respons was bemoedigend maar leidde vooral tot nog meer werk en niet tot versterking van de commissie.

De contacten met het hoofdbestuur zijn uitstekend, terwijl die met de kleio-redactie werden versterkt. Er wordt nagedacht over een intensievere samenwerking met de Commissie Basisvorming.

Plannen voor 1997

De ontwikkelingen in de bovenbouw van vbo en mavo worden met argusogen gevolgd; 1997 zal een cruciaal jaar worden. Ten aanzien van de examens en de keuzevoorbereiding van een CE-onderwerp voor 2000/2001 houdt de commissie zich bezig met parallelle voorstellen naast de tweede fase; ook wat betreft de uitwerking ervan door de stofomschrijvingscommissie en de toepassing van het begrip bestaansverheldering. Daarin zit de commissie op het vinkentouw.

De commissie bereidt een vergadering voor van regiovoorzitters van een dagdeel; het CITO in Arnhem fungeert als gastheer. Informatieverstrekking over de totstandkoming van examens alsmede over (uitleg van) de examenvoorschriften bleek ook in de voornoemde enquête onder docenten in een grote behoefte te voorzien. De contacten met de kleio-redactie worden verder aangehaald door de regelmatige aanwezigheid van redactielid Jos Trippenree op onze vergaderingen. Als de lijnen kort worden gehouden nemen de publicatiemogelijkheden van de commissie toe en nemen de communicatieproblemen af. De commissie organiseert met anderen de voorbereiding van een historische kinderboekenprijs (naar een suggestie in de vorige ALV). De belangstelling voor ons vak via die ingang kan de interesse in het veld zeker bevorderen. Tenslotte probeert de commissie lering te trekken uit een aantal conclusies van de enquête: zover in haar vermogen ligt zal de commissie het veld op haar wensen blijven bedienen. Daarnaast zullen er genoeg plaatselijke brandjes te blussen blijven!

Namens de Commissie Vbo/Mavo,
Edward Schenk

COMMISSIE HAVO/VWO

Leden: Leo Dalhuisen, Theun Dankert (penningmeester), Jos van Ginkel (voorzitter), Loek Janssen, Ellen Marrenga (namens het bestuur), Elise Storck en Genio Ruesen (secretaris).

Veel tijd heeft de commissie besteed aan de Tweede Fase. Voorzitter Jos van Ginkel combineerde zijn presidium met het lidmaatschap van de VakontwikkelGroep Geschiedenis en staatsinrichting en heeft daarmee een mammoetprestatie geleverd. Andere leden van de commissie hebben ook heel wat uren gespendeerd aan stukken, brieven en vergaderingen over geschiedenis, MMW en de Tweede Fase. Met de vaststelling van vakinhoud, studielast en (in het algemeen deel VWO nog maar voorlopige) plaats van het vak in de nieuwe bovenbouw is die druk enigszins van de ketel.

In het vroege voorjaar is ook, en vaak op korte termijn, gereageerd op de voorstellen van de stofomschrijvingscommissie die het CSE-onderwerp 'Kenniss op Kamelen' voorbereidde.

Het plan tot het opzetten van een documentatiecentrum blijft onze aandacht houden.

Traditioneel volgde in februari tot en met juni de zorg voor landelijke en regionale eindexamenbesprekingen. Een probleem bleek de onmogelijkheid om na het CSE adequaat en snel te kunnen reageren naar belanghebbenden als CEVO, CITO en het hoofdbestuur en tevens ook de regionale voorzitters en gewone leden via bijvoorbeeld KLEIO te voorzien van feedback. Bezinning daarop is gewenst.

Het vierde belangrijke thema dat de commissie dit jaar heeft beziggehouden is van organisatorische aard. Vanuit de constatering dat er in het veld na examens bezwaren blijken te bestaan over de procedures rondom diezelfde examens, heeft de commissie zich als taak gesteld de hele ronde van de wording en afwikkeling van een examen in kaart te brengen. Dit onderwerp is nog niet afgerond.

In de loop van dit jaar heeft de commissie Loek Janssen als lid verloren door zijn overstap naar het bestuur en is de groep versterkt met Elise Storck.

Beredeneerd Jaarplan 1997

Al in oktober dachten we aan plannen, mogelijkheden en wenselijkheden voor het nieuwe jaar. In de loop van de tijd blijkt dat we vaak plannen hebben, maar dat niet alles realiseerbaar is. We proberen dan ook niet te optimistisch te zijn over onze spanwijdte.

Vanzelfsprekend blijven we de ontwikkelingen voor de Tweede Fase in ons vak (inclusief de discussies in de pers) nauwgezet volgen. Vanzelfsprekend zullen we waar nodig aandacht vragen voor de positie van ons vak in die Tweede Fase.

Eveneens sterk vak- en toekomstgebonden is de medewerking die we willen verlenen aan de opzet van een procedure voor stofomschrijvingscommissies voor het CSE. Naar ervaring van meerdere leden uit de werkgroep zijn er geen documenten die het werk van zo'n commissie stroomlijnen. Iedere groep moet voor elk examenonderwerp weer zelf het wiel uitvinden, dat lijkt ons niet wenselijk.

Terugkerend ritueel voor de commissie zijn de landelijke eindexamenbesprekingen en de organisatie van regionale besprekingen. Ook hier willen we opzet en organisatie gaan stroomlijnen, zodat het tijdvretende karakter daarvan iets kan

worden teruggedrongen.

Tot slot willen we het in het afgelopen jaar gelanceerde plan voor een historisch documentatiecentrum vorm geven. Met een goede taakverdeling zou een naslagcentrum voor onderwijsgevendend kunnen worden opgestart onder de beschermende vleugels van een HBO of WO-instelling.

Met de (nu nog) aanstaande versterking van onze Commissie en opdeling van de taken in subcommissies moet het bovenstaande een haalbare kaart zijn.

Genio Ruesen,
secretaris

COMMISSIE VOLWASSENENEDUCATIE

De commissie heeft dit jaar zes keer vergaderd. De samenstelling is niet veranderd. We hebben ons vooral beziggehouden met de dreigingen die op het VAVO-(geschiedenis)onderwijs afkomen. Beleidsmakers in Zoetermeer lijken het bestaansrecht van het VAVO in twijfel te trekken. Ze schijnen te menen dat na de invoering van de Tweede Fase er geen uitval meer zal zijn in het reguliere onderwijs. Wij geloven dat elk onderwijssysteem uitvallers zal opleveren, die een betaalbare tweede kans moeten kunnen krijgen.

Een ander belangrijk punt van bespreking was de vorming van ROC's, regionale opleidingen centra, in het hele land. Deze operatie beoogt het vormen van mammoetinstellingen voor middelbaar beroepsonderwijs en volwasseneneducatie. Het algemeen vormend onderwijs heeft binnen deze instellingen in het algemeen geen prioriteit. Ook de gemeenten, die bij de bekostiging van de ROC's een grote verantwoordelijkheid hebben gekregen, hechten meer waarde aan arbeidsmarktgerichte trajecten. Vooral door de inbreng van Joke van der Meer, die als lid van het ABOP bestuur over veel informatie beschikt, blijven wij op de hoogte van de nieuwste ontwikkelingen en die kunnen we op onze scholen doorgeven.

Bernardine Beenackers heeft gesproken over haar specialisme, omgevingsgeschiedenis. Dit zal zijn neerslag krijgen op de didactiekconferentie in Vught in januari 1997. Daar zal ze samen met Iet Attema een workshop verzorgen over vakoverstijgend onderzoek door leerlingen in de eigen omgeving.

Ineke Mentink is actief in een landelijke commissie die zich bezighoudt met de invoering van het studiehuis en de aanvulling van de kavelboeken van het SLO voor het VAVO. De commissie volwasseneneducatie fungeert hierbij als klankbord.

Een terugkerend onderdeel van onze vergaderingen is het uitwisselen van studiewijzers, schoolonderzoeken en zelfwerkzaamheidsopdrachten. Nuttig en inspirerend!

De activiteiten voor 1997 zullen niet veel afwijken van die van dit jaar. Daarnaast zijn we van plan vooral de positie en de problemen van allochtone cursisten aan de orde te stellen.

Renée Schreuder,
voorzitter

DIDACTIEK- EN ACTIVITEITENCOMMISSIE

De commissie heeft een actief jaar achter de rug. Eind januari organiseerden wij de Didactiekconferentie 1996 met als centraal thema "Zelfstandig onderzoek door leerlingen". Het aantal deelnemers was groter dan in de voorgaande jaren. Het enthousiasme van de deelnemers, maar zeker ook van de inleiders en "workshophouders", alsmede van onze twee Schotse gasten, hebben deze conferentie tot een succes gemaakt. Op de evaluatieformulieren (door 85 personen ingeleverd) waardeerden 24 deelnemers de conferentie als "uitstekend" en 51 als "goed". De inleidende lezing van professor Pim Kooij en een verslag van de conferentie zelf verschenen in het mei-nummer van Kleio.

De positieve reacties zijn voor onze commissie een duidelijk sein om op de ingeslagen weg voort te gaan en ook in de toekomst conferenties te organiseren rond bij voorkeur didactische onderwerpen. De formule daarbij is: enkele goede inleidingen, een reeks workshops met een hoge transferwaarde voor de dagelijkse praktijk in de klas, een sprankelend avondprogramma en een interessante afsluiting. In onze vergaderingen in 1996 is er dan ook voornamelijk gewerkt aan de voorbereiding van de didactiekconferentie 1997 met als thema "Omgevingsgeschiedenis - Locale geschiedenis is wereldgeschiedenis". Met dit onderwerp en met het programma hebben wij ons nadrukkelijk ook gericht op medewerkers uit de wereld van musea, archieven en andere cultuur-historische instellingen. Wij verwachten dat de conferentie er aan kan bijdragen dat wederzijds begrip en praktische samenwerking tussen onderwijs en cultuur-historische instellingen toenemen.

Voor het eerst is voor een conferentie naast publiciteit in Kleio ook geworven via een gerichte zending aan alle scholen voor voortgezet onderwijs van een speciaal vervaardigde folder. Op deze manier zijn ook de cultuur-historische instellingen benaderd.

Onze commissie organiseerde onder de titel "Alle begin is moeilijk" ook de jaarlijkse conferentie voor starters en doorstarters, met twee programma's vol concrete didactische activiteiten. Deze conferentie blijkt al jaren in een behoefte te voorzien. Er waren ongeveer dertig deelnemers, die deze gevarieerde conferentie als zeer nuttig hebben ervaren.

In 1996 organiseerden wij twee excursies in het kader van het CE-onderwerp "Eenheid in tweevoud. Nederland 1780-1830". Beide excursies waren volgeboekt. In het voorjaar bracht een speciale boot ons van Utrecht via de Vecht naar Loenen, waar een historische rondleiding plaatsvond. Op de terugweg werd aangemeerd in Maarssen (korte lezing over de patriotten ter plaatse) en bij kasteel Oud Zuylen (waar Belle van Zuylen leefde). De tweede excursie voerde ons in het najaar naar "Verlicht Haarlem", waar Huis Welgelegen (thans Provinciehuis) en het Teylers Museum werden bezocht.

De Didactiek & activiteitencommissie legde in overleg met het VGN-bestuur contact met het Historisch Platform over mogelijkheden voor gezamenlijke activiteiten. Ook was er overleg met het Landelijk Overleg Omgevingsgeschiedenis (LOOG) en werden enkele bijeenkomsten over omgevingsonderwijs en over musea en onderwijs bezocht.

De commissie vergaderde in 1996 tien keer in Utrecht. De samenstelling van de commissie veranderde alleen op papier, omdat Louis Nolet na zijn aftreden als bestuurslid van de VGN gelukkig bereid bleek om in plaats van meewerkend

bestuursgedelegeerde gewoon lid van onze commissie te worden.

Activiteitenplan 1997

Op 31 januari en 1 februari vindt de Didactiekconferentie 1997 plaats. Vanwege onderwerp, opzet en de gerichte werving verwachten wij, gelet op de capaciteit van het conferentiecentrum, het maximale aantal deelnemers. De voorbereidingen voor de volgende conferentie zijn dan al gestart, omdat de ervaringen van de laatste jaren ons leren dat het programma in hoofdlijnen in augustus rond moet zijn. Alleen dan is er voldoende tijd voor publiciteit en werving. Bij de keuze van het onderwerp en bij de organisatie maken wij weer gebruik van de resultaten van de evaluatie door de deelnemers in 1997. De (voorlopige) data van de conferentie in 1998 zijn vrijdag 30 en zaterdag 31 januari. De locatie is wederom Huize Bergen in Vught. Als centraal thema denken wij aan "Verbeelding in de geschiedenisles" en daarbij is een grote diversiteit aan workshops mogelijk.

Na de successen in 1996 hopen wij in 1997 wederom één of twee excursies te organiseren. Wij onderzoeken daarbij de mogelijkheid van een driedaagse reis (in mei) onder het motto "In het spoor van de Nassau's", die ons naar plaatsen in Duitsland, België en eigen land zou voeren. Bestemming en thema van een eventuele tweede excursie in het najaar zijn nog niet vastgesteld.

Ook in 1997 zullen wij de Startersconferentie organiseren. Er is na opmerkingen vanuit scholen over afwezigheid van de deelnemers op twee werkdagen in 1996 en eerdere jaren gekozen voor vrijdag 31 oktober en zaterdag 1 november.

Indien de gesprekken met het Historisch Platform tot duidelijke afspraken leiden, zullen wij als Didactiek- & activiteitencommissie participeren in de organisatie van een "Dag van de geschiedenis", waar "historisch Nederland" zich in alle diversiteit aan activiteiten en opinies kan presenteren. Op zo'n manier kan "geschiedenis" zich niet alleen actief en wervend presenteren, maar zouden samenwerking en onderlinge belangstelling binnen het wereldje van de historici gestimuleerd worden.

Namens de commissie,
Hans Kummerer

COMMISSIE VROUWENGESCHIEDENIS

In het kalenderjaar 1996 is de samenstelling van de commissie als volgt gewijzigd: Bregje Pel (voorzitter) en Anneke Ribberink hebben de commissie met ingang van januari 1996 verlaten. In februari zijn Lieke Schasfoort, Fia Dieteren en Annelies de Vries toegetreden. De commissie is zeven keer bijeen geweest om de voortgang van de verschillende activiteiten te bespreken en om nieuwe initiatieven te ontplooien.

De commissie heeft commentaar geleverd op en adviezen gegeven aan de stofomschrijvingscommissie betreffende de uitwerking van het examenonderwerp 1998 en 1999 "Europa en de buitenwereld 1150-1350". Op verzoek van het bestuur van de VGN is door de commissie commentaar geleverd op de notitie *Herziening van de kerndoelen in de basisvorming*. De Stichting Vrouwencontact deed eenzelfde verzoek, dat eveneens is gehonoreerd.

In het kader van de Nationale Tentoonstelling Vrouw en Arbeid 1898-1998 is de commissie bezig met het ontwikkelen van lesmateriaal voor het voortgezet onderwijs en het HBO. In maart vond de bijeenkomst voor docenten van hogescholen die cursussen vrouwengeschiedenis geven plaats. Het ontwikkelen van een gezamenlijke module voor vrouwengeschiedenis rondom het thema van de Nationale Tentoonstelling Vrouw en Arbeid 1898-1998 was een van de centrale punten ter bespreking. Voor het eerst waren er ook docenten voor de lerarenopleiding uit Tilburg en Nijmegen aanwezig.

Het lespakket voor de bovenbouw tweede fase *Van pressie naar politiek*, onder redactie van Riemke Leusink en Anneke Ribberink, is in conceptvorm gereed. De lesbrieven bij de film "Aletta Jacobs, Het hoogste streven", in opdracht voor het Instituut voor Publiek en Politiek, is gereed en zal voor *Historica* en *KLEIO* gerecenseerd worden. Eveneens zijn de jaarboeken *Vrouwengeschiedenis* 1994 en 1995 gerecenseerd voor *KLEIO*.

In een gezamenlijke vergadering van de commissie met leden van het Centrum Vrouwen en Exacte Vakken is de intentie tot samenwerking uitgesproken. De mogelijkheden worden onderzocht om, binnen de verschillende vakken, aandacht te besteden aan 'historische exacte vrouwen'. Een eerste aanzet ligt wellicht in het onderwijsmateriaal voor de Nationale Tentoonstelling Vrouw en Arbeid 1898-1998.

Van het Verzetsmuseum te Amsterdam honoreerde de commissie het verzoek om commentaar en advies te leveren op een door hen te ontwikkelen serie levensverhalen van mensen uit het verzet.

In 1996 zijn de contacten met verschillende instellingen, verenigingen en uitgeverijen gecontinueerd. Met name te noemen zijn de Vereniging voor vrouwengeschiedenis (VVG), Stichting Vrouwencontact, Materialenbank Emancipatie (MateM) en de Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO)

Activiteitenplan Commissie Vrouwengeschiedenis 1997

Basisvorming en bovenbouw

- De positie en aandacht voor vrouwen- en gendergeschiedenis in de Tweede fase bewaken.
  - Het adviseren van auteurs voor methoden voor de Tweede fase GAM.
  - Het begeleiden van het ontwikkelen van leerstofpakketten vrouwen- en gendergeschiedenis en het publiceren van deze pakketten:
1. Begeleiden van te ontwikkelen lesmateriaal bij de Herdenking Nationale Tentoonstelling Vrouw en Arbeid 1898-1998.
  2. Publicatie van lessenserie "Van pressie naar politiek".
- Het adviseren aan de stofomschrijvingscie.

Publiceren in Kleio

- Publicatie over ervaringen met lesmateriaal bij de film "Het hoogste streven" over Aletta Jacobs.
- Becommentariëren en verspreiden van werkstukideeën van de Universiteit van Utrecht.
- Publicatie van lesmateriaal over *Wilde Zwanen*.
- Recenseren van boeken op het terrein van vrouwen- en gendergeschiedenis.

Opleidingen

- Continueren van de jaarlijkse bijeenkomst van opleiders vrouwen- en gendergeschiedenis van de

Lerarenopleidingen.

- Aandacht vragen voor onderdelen vrouwen- en gendergeschiedenis in de curricula van de lerarenopleidingen.
- Begeleiden van gezamenlijke module in het kader van de Nationale Herdenking Vrouw en Arbeid 1898 - 1998.

Contacten

Extern:

- Samenwerking met de Commissie Vrouwen en exacte vakken.
- Ideeënontwikkeling over gezamenlijke conferentie van de Commissie Vrouwen en exacte vakken en Commissie Vrouwengeschiedenis VGN.

Intern:

- Contact onderhouden met andere commissies om aandacht te houden voor vrouwen- en gendergeschiedenis.

Overige activiteiten

- Een bezinning op de doelstellingen van de commissie en eventuele herformulering van doelstellingen.

Annelies de Vries,
waarnemend secretaris

ONDERWIJSADVIESCOMMISSIE

Samenstelling van de commissie

De OAC heeft in het vergaderjaar 1996 gewerkt met zes leden, die de functies als volgt hadden verdeeld: Paul van Leeuwen, voorzitter; Wim van Waardhuizen, secretaris; Will Bouwman, Nelleke van Aken-Rens, Cees Weltevrede en Hanneke Tuithof, commissieleden.

Bestuurslid Jan Schopman heeft bijna alle vergaderingen met veel enthousiasme en met een zeer nuttige inbreng bijgewoond. Alle leden zijn werkzaam in het onderwijs en enkele leden hebben daarnaast ook contacten met een studiecentrum. In het onderwijs wordt er les gegeven aan de afdelingen vbo, mavo, havo en vwo.

De vergaderingen werden vooral in Utrecht en 's-Hertogenbosch gehouden. Het streven, één maal per maand bij elkaar te komen, werd gehaald, maar de vakantiespreiding zorgde daarbij wel voor extra inspanningen.

Activiteiten

De commissie hield zich in 1996 voor een groot deel bezig met de Tweede Fase. Niemand kan er immers meer omheen: binnenkort zal ook het geschiedenisonderwijs met leerlingen te maken krijgen die door de vernieuwingen van deze Tweede Fase zich veel meer zullen gaan richten op het zelfstandig leren en het actief participeren zodat zij geruislozer hun intrede kunnen doen in het hoger onderwijs of de universiteit. Maar ook werden de ervaringen met de basisvorming besproken. Tevreden werd geconstateerd dat de toetsdruk aanzienlijk kleiner werd en differentiatie daarbij mogelijk werd voor het lagere niveau. De enquête werd dit jaar geheel afgerond en een publicatie sloot dit tijdrovende project af. Ook verheugend was het bericht dat het nieuwe vak MMW voorlopig geen gestalte zal krijgen. De OAC had hierover al in een vroeg stadium negatief advies gegeven aan het Bestuur. Verder hebben we op verzoek van het Bestuur de

discussie over beroepskwaliteit in onderwijsland in de commissie besproken en daarover verslag uitgebracht.

Tenslotte heeft de OAC, ook in verband met een verzoek van het Bestuur, nagedacht over een eventueel eindexamen-onderwerp. Dit resulteerde in een nuttige discussie en een andere kijk op de stofomschrijvingscommissie.

Plannen voor 1997

Ondanks de steeds groter wordende werkdruk van de leden, hoopt de OAC ook in het nieuwe jaar op volle sterkte en op gezette tijden adviezen betreffende zaken van algemeen belang en ontwikkelingen die op korte termijn wijzigingen in het (geschiedenis) onderwijs met zich meebrengen aan het VGN- bestuur te kunnen uitbrengen. Hierbij zal de Tweede Fase zeker weer op de agenda komen te staan.

Wim van Waardhuizen,
secretaris

COMMISSIE CLIOMATICA

Het afgelopen jaar is niet al te succesvol verlopen voor de commissie. Een aantal activiteiten zijn niet van de grond gekomen, zoals het uitbrengen van een CD-rom. Oorzaak van dit falen moet worden gezocht in voortdurend tijdgebrek van de commissieleden en een aantal tegenslagen bij het opzetten van projecten. Deze tegenslagen werden voornamelijk veroorzaakt door zaken die de commissie niet in de hand kon hebben, zoals de aanlevering van toegezegd materiaal. Toch zijn er ook positieve geluiden te vernemen. De samenwerking met het NHDA heeft geleid tot een bruikbaar produkt, dat 30 november j.l. in Leiden is gepresenteerd. U zult hierover in KLEIO nadere mededelingen aantreffen. De samenwerking gaat verder, want inmiddels is een nieuw project gestart. Het onderwerp is "Amerika in de jaren 50 en 60".

Onze plaats op het bulletinboard van de SLO werd te duur en het initiatief is genomen een eigen BBS op te starten. Na aanvankelijke opstartproblemen is het board nu bereikbaar voor informatie over geschiedenis en informaticatechnologie. Tevens zijn er freeware-programma's te downloaden en vele plaatsjes.

De commissie heeft het afgelopen jaar vijf maal vergaderd. Daarnaast was er veelvuldig informeel telefonisch contact over lopende zaken. De personele samenstelling van de commissie is in de loop van het jaar gewijzigd. Verlaten hebben ons Albert v.d. Kaap, Peter Lückner en Bert Dijkstra. Bij deze nogmaals dank voor de bewezen inzet en de bijdragen. Gelukkig is ook een nieuw lid toegetreden: Cunera Klijn. Haar positieve inbreng zal ongetwijfeld inspirerend werken.

Er is afgelopen tijd gewerkt aan een nieuwe versie van Cliotest. Inmiddels kan gezegd worden dat de nieuwe versie er bijna is. De nieuwe versie werkt onder Windows en heeft daardoor een ander uiterlijk gekregen. De vragen die in de 'oude' versie gebruikt zijn, kunnen in de nieuwe worden ingepast. Natuurlijk biedt deze versie alle gemak van Windows.

Soms kunnen leden van de commissie op onverwachte wijze in de situatie komen dat reclame kan worden gemaakt voor het clubje. Deze gelegenheid deed zich voor in september, toen de Erasmus Universiteit in samenwerking met de Hogeschool Rotterdam & Omstreken een

nascholingscursus aanbood. Op deze dag is een didactische workshop over computer ondersteund onderwijs verzorgd. De reacties op deze workshop waren positief en op deze wijze hoopt de commissie dat weer meer mensen de computer willen gaan gebruiken in hun onderwijs.

Uit de rapporten die zijn verschenen over de Tweede Fase mag worden vastgesteld dat de opmerkingen van Cliomatica over de plaats van de computer in het geschiedenisonderwijs een gewillig oor hebben gevonden. Onze kritiek is verwerkt en in nadere versies van de rapporten heeft de computer een volwaardiger plaats gekregen.

De commissie zegt alle mensen dank die hebben bijgedragen aan het functioneren. Het kritisch volgen van de werkzaamheden wordt positief gewaardeerd en levert een bijdrage aan onze werkzaamheden.

Plannen voor 1997

- De reeds gememoreerde CD-Rom met prenten van Behrendt zal op de jaarvergadering gepresenteerd worden.
- Opzetten van een didactische handleiding bij courseware.
- Een opzet maken tot integratie van de computer in het Studiehuis.
- Het stimuleren van nieuwe produkten in samenwerking met onder andere het NHDA.
- Het volgen van nieuwe courseware en bespreken daarvan.
- Het uitbrengen van bronnenmateriaal op CD-Rom.

Namens de Commissie Cliomatica,
P.H.A. van Drunen

REDACTIE KLEIO

Ook dit jaar vergaderde de redactie tien keer. Dat leidde tot negen Kleio's met in totaal ruim 400 pagina's tekst. Daarbij zijn de katernen met de verenigingsstukken, de stofomschrijving en het bronnenboekje over de patriotten en de Bataafse tijd niet meegeteld.

De meerderheid van de artikelen ging over ontwikkelingen binnen het geschiedenisonderwijs. Dat is gebruikelijk, want er gebeurt van alles in het (geschiedenis)onderwijs en er staat nog van alles te gebeuren op het gebied van de basisvorming, geschiedenis op (i) vbo en mavo en de Tweede Fase. We zullen uiteraard ook in het komende jaar trachten u op de hoogte te houden van die ontwikkelingen.

Daarnaast waren er de 'gewone' artikelen, interviews met onder andere Le Roy Ladurie en Frits van Oostrom, methodenbesprekingen en vaste rubrieken als Kleioskoop, Boek van de Maand en de Kleiokrant. Nieuw dit jaar was de rubriek 'Museumnieuws', waar inmiddels de eerste twee afleveringen van verschenen zijn.

Terugblikkend is de redactie over sommige stukken natuurlijk meer tevreden dan over andere. Teleurstellend was met name dat de discussie over de 'plattegrond basiskennis' voor de basisvorming niet van de grond gekomen is. "Het wordt tijd de noodklok te luiden", schreef Bart Engbers namens de KLeio-redactie en riep geschiedenisdocenten op deel te nemen aan een discussie. Er kwamen echter nauwelijks reacties.

Blijkbaar zag de redactie een probleem waar er geen was. Tevreden daarentegen waren we bijvoorbeeld over de uitgebreide besprekingen van de basisvormingsmethoden, waar veel reacties op kwamen. Binnen de redactie werd ook flink gegniffeld over het feit dat het interview met Frits van Oostrom verscheen vlak voordat hij de AKO-prijs won. Tevredenheid is er ook over het laatste nummer van deze jaargang: een mooi nummer over de patriotten en de Bataafse tijd, het nieuwe examenonderwerp. Daaraan gekoppeld was een prachtig bronnenkatern, voortgekomen uit een prettige samenwerking met het ARA.

Veel tijd is gestoken in een andere lay-out van Kleio. In het laatste nummer zag U daar al een proeve van. In de komende jaargang zal Kleio een voorlopig definitief nieuw uiterlijk krijgen. Een gevolg van deze nieuwe, modernere en ook duurdere lay-out zal zijn dat er in de toekomst nog maar acht nummers per jaargang zullen verschijnen. Het augustus-nummer, dat op een moment verschijnt dat iedereen in onderwijswereld met vakantie is, zal verdwijnen.

Inhoudelijk zal er komend jaar niet zo veel veranderen. In de planning zit een derde deel van de bespreking van de basisvormingsmethoden, een special over sport en uiteraard over het nieuwe examenonderwerp. Het is de bedoeling van de redactie in ieder nummer minimaal twee van de drie vaste rubrieken, Boek van de Maand, Museumnieuws en Kleioskoop, op te nemen.

Een paar plannetjes kunnen we al vermelden. De biografieën van Henriëtte Roland Holst en Huizinga zullen binnenkort Boek van de Maand zijn. In het maartnummer zal de stofomschrijving van het nieuwe examenonderwerp opgenomen worden met een kritische reactie daarop, en het weerwoord van de stofomschrijvingscommissie. En het ziet ernaar uit dat ook in 1997 in samenwerking met het ARA een bronnenkatern zal verschijnen.

De redactie werd dit jaar versterkt met Huub Oattes en helaas slechts even met Jenneke de Jong. Privé-omstandigheden beperkten haar zitting in de Kleio-redactie slechts tot een paar maanden. Zoals ieder jaar zullen we binnenkort een oproep voor nieuwe redactieleden plaatsen.

Ook voor 1997 zal gelden: hoe meer respons, hoe beter. Liever een nijdige reactie omdat we iets gedaan hebben wat niet in de smaak valt, dan helemaal nooit wat horen. Schroom dus niet te reageren.

Wim Rongen,
namens de Kleio-redactie

INTERCOMMISSIE KNHG/VGN

Samenstelling

Er trad een wisseling op in de delegatie van het KNHG: per september j.l. zijn Dick de Boer en Herman Beliën opgevolgd door Gert-Jan van Setten als voorzitter en Jan van Oudheusden als lid in de 'Onderwijscommissie'. Voor het eerst is de voorzitter geen hoogleraar maar de penningmeester van het KNHG-bestuur en de andere vertegenwoordiger een full-time leraar. Vanwege de VGN namen deel: Nico Koek (havo/vwo), Anneke Ribberink en Frits Rovers (beiden namens het tertiair onderwijs), Edward Schenk (vbo/mavo), Ineke Veldhuis-Meester (havo/vwo en universiteit) als

secretaris en namens het bestuur Hélène Budé of Margriet Hielkema. Anneke Ribberink moest de commissie helaas in juli verlaten.

Werkzaamheden

Er is vijf keer vergaderd. Veel werk is individueel gedaan toen het in het voorjaar moeilijk bleek voor het KNHG twee leden met interesse voor en enige weet van het onderwijs bereid te vinden in de Intercommissie plaats te nemen. Sinds september wordt er met nieuw elan gewerkt aan de hoofdtaken van de commissie: het onderhouden en verstevigen van de contacten tussen de werelden die beide verenigingen vertegenwoordigen, het samen opkomen voor het schoolvak geschiedenis en het adviseren van beide besturen met betrekking tot de huidige ontwikkelingen rond het vak onder andere in de tweede fase wat betreft het profiel- en algemene deel en in het nieuwe examenprogramma voor vbo/mavo. Er is bereikt dat het KNHG-bestuur in zijn reactie over de advies examenprogramma's GAM en MMW aan de Onderwijsraad en de staatssecretaris het VGN-standpunt steunt; ook is er contact met de VSNU over hun advisering over GAM en MMW en over de invulling van geschiedenis in het algemene deel in de Tweede Fase.

Aan de universitaire wereld uitleggen wat geschiedenis op school inhoudt en begrip kweken voor wat geschiedenis op school vermag, houden de leden niet op te doen. Een lid zit in een universitaire VO-WO-commissie. Een lid heeft met het ARA een bronnenkatern over het CE-onderwerp samengesteld. Het voorstel daartoe is gedaan op de 'Geschiedenisdagen'. De tweede 'Geschiedenisdagen' (in 1994 gestart als gezamenlijk initiatief van NHG en VGN) werden in oktober 1996 gehouden tezamen met het jaarlijks KNHG-congres en rond het CE-onderwerp over Nederland van dit jaar. De formule was ook dit jaar geen succes: op het interessante congres kwamen weinig leraren af en ze hebben zich niet ontmoet gevoeld, er werd niet gedidactiseerd. De evaluatie heeft geresulteerd in het volgende besluit: geen Geschiedenisdagen meer, wel blijft om het jaar het vigerende CE-onderwerp over Nederland het thema van het KNHG-congres. Specialisten zullen inhoudelijke presentaties verzorgen zonder didactisering ten behoeve van het onderwijs. Elke schijn van nascholing wordt vermeden. Alle KNHG-conferenties worden in het vervolg in KLEIO aangekondigd en opengesteld voor alle geschiedenisleraren.

Veel tijd besteedde de commissie ook dit jaar aan de voorbereiding van de indiening en de selectie van CE-onderwerpen ten behoeve van de voordracht aan het bestuur. Ieder jaar wordt schriftelijk via de Kleiokrante en een bijlage bij het NHG-nieuws opgeroepen tot indiening van een voorstel. Zoveel als mogelijk is, worden langs persoonlijke kanalen mensen aangezet en van voorbeelden voorzien; voorstellen worden bijgesteld. Er is nu een voorraad van 15 onderwerpen, die getoetst kunnen worden aan de in februari 1995 in KLEIO gepubliceerde criteria. Twee leden van de intercommissie hebben dit jaar aan den lijve ondervonden wat het betekent in een stofomschrijvingscommissie te zitten. Het werk van de stofomschrijvingscommissie werd geëvalueerd en het bestuur is advies uitgebracht over een aanpassing van de procedure. De aandacht is nu gericht op het onderwerp voor het jaar 2000.

Activiteitenplan 1997

De ontwikkelingen rond de uitwerking van GAM en MMW blijven volgen en zo nodig actie ondernemen; tezamen met het KNHG de publieke opinie beïnvloeden.

Het WO blijven informeren en verzoeken om steun bij het pleiten voor goed geschiedenisonderwijs; contact met de VSNU houden.

Samen met het KNHG de belangen van het vak geschiedenis en staatsinrichting op school behartigen.

Voortzetten van de werkzaamheden met betrekking tot de CE-onderwerpen in een nieuwe context. Een oplossing voorstellen voor het handhaven van één CE-onderwerp voor het jaar 2000 volgens de oude regeling voor het vwo, de nieuwe voor mavo/vbo en de eerste tweede faseregeling voor havo.

Het bestuur adviseren op deze punten en over een doorlopend geschiedeniscurriculum op basisschool en voortgezet onderwijs.

Beplemen van wetenschappelijk verantwoorde en voor het onderwijs geschikte bronnenpublicaties voor het CE en met het oog op het zelfstandig leren in de Tweede Fase.

Ineke Veldhuis-Meester
secretaris Intercommissie

ATLANTISCHE ONDERWIJSCOMMISSIE

Traditiegetrouw organiseerde de AOC ook dit jaar weer haar jaarlijkse onderwijsconferentie in begin februari. Deze keer weer in Utrecht. Het thema was: Integratie of imperialisme? Ontwikkelingen in het Gemenebest van de Onafhankelijke Staten. Meer dan 200 mensen namen aan deze conferentie deel. Ten behoeve van het onderwijs verscheen in 1996 ook weer een betrekkelijk groot aantal factsheets over de volgende onderwerpen: het GOS, de Russische verkiezingen, het Amerikaans buitenlands beleid en over voormalig Joegoslavië, getiteld *Van UNPROFOR naar IFOR*.

Halverwege het jaar onderging de samenstelling van de AOC een wijziging door het vertrek van mw. L. Sprangers naar het nieuwe Duitslandinstituut, verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Haar opvolger werd vanaf 1 mei de heer A. Boxhoorn.

In samenwerking met de Duitse Atlantische Onderwijscommissie en de Europese Beweging Nederland organiseerde de AOC begin juli een conferentie in Aken waar gesproken werd over Navo en Europese Unie, het buitenlands beleid van de Bondsrepubliek en Duits-Nederlandse beeldvorming.

F.R. Kat,
vertegenwoordiger van de VGN in de AOC

Financieel jaar- verslag 1996 en begroting 1997

De stijging van het ledental heeft zich in 1996 niet voortgezet. Er is sprake van een lichte teruggang, vooral veroorzaakt door de pensionering van oudere leden en het vertrek van jongeren die geen toekomst voor zich zien weggelegd in het leraarschap. Niettemin is het verheugend dat we 115 nieuwe leden mochten verwelkomen.

Het boekjaar 1996 is afgesloten met een nadelig saldo. Dit is weliswaar veel lager uitgevallen dan begroot was, maar het betekent toch dat het vermogen van de VGN verder is afgenomen. Om te voorkomen dat in de toekomst allerlei activiteiten niet meer gefinancierd kunnen worden, stel ik het volgende voor:

– Conferenties en excursies moeten zichzelf financieren; de enige uitzondering vormt de Starters-conferentie, waaraan de deelnemers overigens meer zullen moeten bijdragen dan tot nu toe gebruikelijk was. Er zij op gewezen dat docenten de kosten voor een conferentie in het algemeen bij hun school kunnen declareren; er gaan aanhoudende geruchten dat het nascholingsbudget van talloze scholen niet wordt uitgeput of "noodgedwongen" besteed wordt aan scholingsactiviteiten van schoolleiders.

– De reservering voor het lustrum in 1998 wordt dit jaar niet aangevuld. Er is nu f 15.000,- in de pot; dat is voorlopig voldoende.

Een uitgebreid financieel overzicht treft u elders in deze KLEIO. Hier volgt een toelichting bij enige cijfers.

Wat betreft de *baten*: In het algemeen kwamen die overeen met hetgeen begroot was en de begroting voor 1997 wijkt hier nauwelijks van af. De afwijking bij "software" komt voort uit de vertraging die is opgetreden bij de productie van de CD-ROM. Voor de conferentie "Starters": zie boven.

Wat betreft de *lasten*: De meeste uitgaven bleven in 1996 in de buurt van hetgeen begroot was. Voor Kleio wordt in 1997 een hoger bedrag begroot dan in 1996; u krijgt er een nog fraaier blad voor. De uitgaven voor "redactie Kleio" zijn gedaald doordat de kosten voor "productie" en "redactie" sinds afgelopen jaar beter uit elkaar gehouden worden. De post "ledenwerving en PR" pakte in 1996 wat groter uit dan normaal door de productie van nieuw foldermateriaal; er is nu weer voorraad.

Tenslotte

Tijdens de komende Jaarvergadering zal ik mijn functie overdragen: twee maal drie jaren zitten erop. Graag wil ik alle VGN-ers bedanken met wie ik de afgelopen zes jaar heb samengewerkt. Mijn speciale dank gaat uit naar de staf van onze administratie: mevrouw Houweling die de ledenadministratie punctueel bijhield; de heer Houweling die in zijn functie van administrateur de steun en toeverlaat van de penningmeester was; de heer Leenman die assisteerde als informatica-deskundige.

Jan Schopman,
penningmeester VGN

Balans per 31 december 1996 met vergelijkende cijfers per 31 december 1995

	31-12-'96	31-12-'95		31-12-'96	31-12-'95
Liquide middelen	452.879,34	419.462,04	Crediteuren	277.913,85	238.069,45
Debiteuren	28.272,91	27.501,02	Vermogen	188.938,40	198.893,61
Inventaris	700,--	-----	Lustrumreservering	15.000,--	10.000,--
	481.852,25	446.963,06		481.852,25	446.963,06

Rekening van baten en lasten 1996 met begroting 1997

Baten	Begroting 1996	Werkelijk 1996	Begroting 1997
Contributies	185.000,--	184.142,25	185.000,--
Abonnementen	21.000,--	22.414,--	22.000,--
Advertenties Kleio	13.000,--	13.545,--	13.000,--
Donaties	100,--	125,--	100,--
Verkoop VGN-uitgaven:			
Kleio-Didactica 6 tm 19	800,--	394,--	400,--
Kleio, losse nrs.	300,--	566,50	500,--
Software	3.000,-	234,85	2.500,--
Conferenties/reizen e.d.:			
Pabo-studiedag	850,--	525,--	1.200,--
Didaktiekconferentie	27.000,--	30.000,--	30.000,--
Starters-conferentie	2.500,--	2.600,--	4.000,--
Excursie Vecht	---	4.400,--	---
Excursie Haarlem	---	3.526,--	---
Onvoorziene baten	---	2.764,93	---
Interest	20.000,--	22.360,04	22.000,--
Nadelig saldo	29.370,--	9.955,21	15.750,--
	302.920,--	297.552,78	296.450,--
Lasten	Begroting 1996	Werkelijk 1996	Begroting 1997
Kleio	125.000,--	123.217,55	135.000,--
Verzendkosten Kleio	16.000,--	15.530,24	16.000,--
Bestuur	28.000,--	27.593,51	28.000,--
Administratie	11.000,--	9.919,41	12.000,--
Kosten betalingsverkeer	2.000,--	1.446,31	2.000,--
Algemene vergaderingen	3.700,--	3.639,53	3.700,--
Afdelingen/reg. aktiv.	1.000,--	---	1.000,--
CE-besprekingen	5.000,--	5.298,55	5.000,--
Commissies:			
PABO	3.000,--	2.969,60	3.500,--
VBO/MAVO	3.000,--	4.119,61	3.500,--
HAVO/VWO	3.000,--	2.648,50	3.000,--
Redactie Kleio	11.000,--	6.032,42	6.500,--
Didactiviteitencie.	5.000,--	7.698,99	5.000,--
Onderwijs Advies Cie.	3.000,--	2.902,65	3.000,--
Intercie. NHG/VGN	2.000,--	2.871,90	3.000,--
Volwasseneneducatie	3.000,--	3.025,70	3.000,--
Cliomatica	3.000,--	1.195,45	1.000,--
Vrouwengeschiedenis	3.000,--	2.321,78	3.000,--
Basisvorming	3.000,--	2.585,55	3.000,--
Internationalisering	1.000,--	---	---
Omgevingsonderwijs	1.000,--	240,75	---
Huib de Ruyterprijs	1.000,--	1.000,--	1.000,--
Contributies binnenland	200,--	61,--	100,--
Contributies buitenland	2.000,--	2.053,84	2.000,--
Internat. samenwerking	6.000,--	6.848,68	6.000,--
Ledenwerving/PR	2.500,--	3.307,04	2.500,--
Afschrijving inventaris	1.000,--	345,65	350,--
Conferenties e.d.:			
Pabo-studiedag	1.200,--	---	1.200,--
Excursie Vecht	---	5.382,71	---
Excursie Haarlem	---	2.640,--	---
Didaktiekconferentie	27.000,--	27.708,53	30.000,--
Startersconferentie	8.500,--	7.553,10	8.000,--
Productie software	1.800,--	101,80	1.500,--
Buletin board: tel.aansl.	420,--	230,99	---
Idem: tel.abonnement	600,--	239,48	600,--
Veldraadpleging Eindtermen	7.000,--	7.197,22	---
Onvoorziene kosten	3.000,--	2.624,74	3.000,--
Reservering lustrum 1998	5.000,--	5.000,--	---
	302.920,--	297.552,78	296.450,--

Bij punt 6 van de agenda
Voorstellen tot wijziging van het
Huishoudelijk Reglement art. 35
en 36.

art. 35 luidt: *"Leden van de commissies worden benoemd voor drie achtereenvolgende jaren; een aftredend commissielid is dadelijk éénmaal herbenoembaar"*.

Het voorstel tot wijziging van art.35 (op initiatief van de Commissie havo/vwo) luidt: *"Leden van de commissies worden benoemd voor twee maal drie jaren. Eventuele herbenoeming voor nogmaals drie jaren kan alleen op verzoek van de commissie aan het bestuur, door het bestuur"*.

art. 36 luidt: *"Een commissie benoemt uit haar leden een secretaris. Van elke commissievergadering wordt een verslag gemaakt door de secretaris. Dit verslag dient zo spoedig mogelijk aan de commissieleden en aan het bestuur te worden gestuurd. De secretaris brengt aan het eind van elk kalenderjaar schriftelijk verslag uit aan het bestuur van de werkzaamheden van de commissie."*

Het voorstel tot wijziging van art.36 (op initiatief van de Commissie vbo/mavo) luidt: *"Een commissie benoemt uit haar leden een voorzitter en een secretaris. Van elke commissievergadering wordt onder verantwoordelijkheid van de secretaris een verslag gemaakt. Dit verslag dient zo spoedig mogelijk aan de commissieleden en aan het bestuur te worden gestuurd. De commissie brengt onder verantwoordelijkheid van de secretaris aan het eind van elk kalenderjaar schriftelijk verslag uit aan het bestuur van de werkzaamheden van de commissie. Voorts geeft zij aan welke plannen zij voor het komende jaar heeft."*

Bij punt 7 van de agenda
Bestuurswisseling

De kandidaat bestuursleden stellen zich voor

Kees Weltevrede

Al lange tijd maak ik mij zorgen over de ontwikkelingen op het onderwijsterrein voor wat betreft de positie van het vak geschiedenis en staatsinrichting. Je zou een litanie kunnen opschrijven van woorden als keuzevak, bezuinigingen, basisvorming, tweede fase, leerwegen enzovoort. Aan alle kanten is het vak onderwijstijd kwijt geraakt en wordt het nog verder bedreigd. In de VGN zag en zie ik een bolwerk om de belangen van het vak te verdedigen. Daarom ben ik onmiddellijk lid geworden toen ik ging werken in het onderwijs. Dat is sinds 1971. Ik had

de Kweekschool met den Bijbel in Rotterdam afgemaakt en kon aan het werk als leraar geschiedenis

aan de A.W.F. Idenburg Mavo in Rotterdam-West. Naast mijn volledige baan ben ik MO-geschiedenis gaan studeren aan de Nutsacademie en haalde daar MO I en II. Daarna heb ik de studie voortgezet aan de Erasmus Universiteit en ben in 1984 afgestudeerd in de Maatschappijgeschiedenis. In 1977 ben ik in Papendrecht gaan werken op CSG De Lage Waard voor havo en vwo. Behalve als leraar ben ik actief geweest in de (V)MR als voorzitter, als lid van de stuurgroep voor de fusie met het vbo/mavo, als organisator van buitenlandse reizen en initiator van allerlei onderwijsvernieuwingen, onder andere op het gebied van onderwijscomputer-technieken. Naast mijn werk houd ik mij bezig met historisch onderzoek in het Dordtse Gemeente Archief. Ik specialiseer mij in de locale geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog en met name het einde van de joodse gemeenschap in Dordrecht.

Ik ben geboren in 1950. Verder ben ik gehuwd, wij hebben twee dochters. Tijdens mijn studie/werktijd was ik een 'papieren' lid van de VGN en een trouw lezer van Kleio. Dat veranderde in 1991. Vanaf die tijd ben ik actief in de OAC.

Als bestuurslid denk ik mij te kunnen inzetten voor onder meer: geschiedenis in het verplichte deel van alle vormen van voortgezet onderwijs, een maatschappelijke herwaardering voor het vak, meer klok- of lesuren voor het vak, geschiedenis positioneren als cultuurdrager en staatsinrichting als anker voor de democratie.

Riemke Leusink (1952)

Na het behalen van mijn diploma aan het Gymnasium Bataafse Kamp in Hengelo, ben ik in 1971 geschiedenis gaan studeren in Utrecht. Aan het eind van het derde jaar vond ik mijn eerste onderwijsbaan. Na twee jaar heb ik die baan opgezegd toen mijn man door het ministerie van ontwikkelings-samenwerking werd uitgezonden naar Tanzania. Daar hebben we zeven jaar gewoond. Ik deed er vrijwilligers-werk, voltooide mijn studie

(gemakshalve met als bijvakken Swahili en sociologie van de ontwikkelingslanden) en kreeg er drie kinderen.

Na terugkeer in Nederland ging ik in 1988 weer lesgeven, op een ivo-mavo in Utrecht. Toen deze school in 1992 tot fusie gedwongen werd, stapte ik over naar het Christelijk Gymnasium, waar ik sindsdien met veel plezier fulltime werk als docent geschiedenis en brugklascoördinator. Door een cursus intercultureel onderwijs kwam ik in contact met de VGN, was lid van een stofomschrijvings-commissie en maak sinds 1992 deel uit van de Ccommissie Vrouwengeschiedenis.

Met veel waardering heb ik vanaf de zijlijn gezien hoe het VGN-bestuur de afgelopen jaren de belangen van het vak geschiedenis heeft behartigd door een duidelijke stellingname, waarvoor onder andere op twee veldraadplegingen draagvlak binnen de vereniging gezocht werd. Als bestuurslid hoop ik de komende jaren bij te dragen aan het voortzetten van deze lijn en zou ik het 'netwerk'-karakter van de VGN indien mogelijk willen versterken. Zelf heb ik de contacten met collega's - onder meer dank zij 'Glasgow' en didactiekconferenties - als een waardevolle stimulans voor mijn werk ervaren.

Herry Groothuis

In de herfstvakantie werd mijn vermoeden bewaarheid, Huub Kurstjens belde met de vraag of ik me verkiesbaar wilde stellen voor het bestuur. Huub had al aangekondigd dat er een vacature zou ontstaan door zijn vertrek: Helaas, want zijn kennis van het vbo-mavo gebied is zeer groot. Ik overdacht, overlegde met het thuisfront en stelde me kandidaat met de voorwaarde dat hij mij zou souffleren; hij ging accoord.

Na drie jaar voorzitterschap van de Commissie Vbo/Mavo wil ik dit ook wel drie jaar doen. We hebben als commissie veel gedaan; vooral samen met Edward en Huub is de commissie nieuw leven ingeblazen. Ik was graag nog een aantal jaren zo doorgegaan, maar dat kan ook vanuit het bestuur. De komende maanden (jaren) staat ons nog veel te wachten.

Waar kiezen jullie voor? Een viereenveertigjarige tweedegraads docent (geschiedenis en Nederlands) met ruim twintig jaar ervaring, waarvan tien op een categoriale mavo en na een fusie alweer tien jaar met veel genoegen op de scholengemeenschap Blaucapel in Utrecht.

De jaarvergadering van 16 maart 1996

NOTULEN

Mevrouw de voorzitter H. Budé wenst de aanwezigen (doorzetters) hartelijk welkom.

De notulen van de jaarvergadering 1995

De heer Grevers wenst het woordje 'ooit' geschrapt op pagina 7, 3.1, 3e kolom. Immers, nadat je de school verlaten hebt wegens pensionering mag je nog vijf jaren meedraaien. Tevens ziet de heer Grevers zijn naam gaarne constant goed gespeld en zeker niet vereenvoudigd. De 2e secretaris biedt haar excuses aan.

De heer Schulp wil wel degelijk juist geciteerd worden en wenst bij punt 3.2 wel het woord 'domheid' toegevoegd te zien. Feit is dat de staatssecretaris heeft gezegd dat zij vakken niet van belang acht.

De heer Raven vraagt het bestuur wat het gedaan heeft met de door de heer Schulp voorgestelde gedachtenwisseling binnen de VGN over het studiehuis. De heer Schulp meent zelf dat dit aan de orde zou zijn geweest op 9 februari, de VGN informatiebijeenkomst over Geschiedenis en Staatsinrichting binnen GAM en MMW. De heer J. Schopman wijst erop dat het VGN-bestuur bijzonder veel aandacht heeft geschonken aan geschiedenis en staatsinrichting binnen de Tweede Fase. Er heeft nog geen interne discussie over het studiehuis plaatsgevonden daar deze discussie zich voornamelijk 'in de steigers' bevindt en zich op algemeen niveau afspeelt. Op 4 april 1996 komt er een grote landelijke voorlichtingsdag. De scholen lijken in deze materie van het ministerie een grote mate van zelfstandigheid te krijgen.

De heer E. Schenk vult mw. Verhagen aan, dat de VGN een kans zou hebben laten liggen. Zij moet het voortouw nemen in de discussie rond het studiehuis.

Mw. Budé: Het bestuur loopt over met taken en wil niet nu al vooruitlopen.

De heer Raven: Daar het de vraag blijft, hoe het studiehuis speciaal voor geschiedenis en staatsinrichting in te vullen, verzoekt hij hier een speciaal clubje voor op te richten.

Mw. Verhagen stelt voor een bijeenkomst voor docenten geschiedenis te organiseren, waarbij zij elkaar informeren over nieuwe didactische ontwikkelingen. Dit voorkomt valkuilen. Het bestuur beaamt dit voorstel. Mw. Hielkema onderstreept dit door erop te wijzen dat ook nascholers worstelen met het 'leren leren'. Zij zouden samenscholers moeten worden zeker wat betreft het uitwisselen van ervaringen uit de dagelijkse praktijk van docenten. Misschien kan de Commissie havo/vwo meehelpen deze dag te organiseren.

De heer Bouwman wijst op de bestaande structuren zoals van het KPC, ook een verzorgende instelling, en op de mogelijkheid om deze te gebruiken. Zo betrek je het gehele voorlichtingscircuit erbij.

De heer Schopman neemt het voortouw om een studiedag te organiseren voor VGN-leden over het doceren van geschiedenis en staatsinrichting in het studiehuis.

Jaarverslag Algemeen bestuur.

Mw. I. Veldhuis: Bij externe contacten, p. 4 behoort de WIEG eveneens vermeld te worden; zij is namelijk opgericht door het Ministerie van OCW.

Mw. B. Beenackers is blij met de paragraaf Omgevings-geschiedenis.

In de praktijk zowel bij het bestuur als in schoolboeken blijkt dit maar steeds een ondergeschoven kindje. Zij roept op het niet

te vergeten. De heer L. Nolet antwoordt hierop dat de Didactiek- en activiteiten Commissie volop voorbereidingen treft om te proberen Omgevingsgeschiedenis als uitgangspunt te nemen voor de Didactiek Conferentie van 1997.

Naar aanleiding van punt 6, het CE, merkt de heer Bouwman op dat het zeer belangrijk is de uitkomsten en ontwikkelingen in het vbo/mavo in de gaten te houden vanwege de hernieuwde examens. De ontwikkelingen die daar plaats vinden, hebben invloed op de bovenbouw vbo/mavo en de Tweede Fase. Prima dat omgevingsgeschiedenisonderwijs apart genoemd wordt, maar had eigen onderzoek niet eveneens een zelfstandige plaats moeten hebben in het Jaarverslag en Beleidsplan. Dit wordt bevestigd.

Mw. Verhagen verwijst naar het Kleio-nummer van maart 1996, p.49.

Mw. Hielkema: De Commissie bavo werkt hier ook aan, maar loopt tegen problemen aan: 1. hoe historisch onderzoek te formuleren en 2. hoe het aan te pakken op een bepaald niveau? Hoe te programmeren, hoe bouw je voort? Wie pakt dit op?

Mw. Rijken meldt dat zij met o.a. de heer Bogaerts voor de SLO een docentenmap heeft gemaakt over onderzoek leren doen bij geschiedenis. Het groeimodel is als proceduremodel genomen juist ter ondervanging van boven gesignaleerd probleem. Dit model is met toetsmodel, geschikt voor alle schooltypes. De mate van sturing biedt mogelijkheden voor differentiatie naar verschillende niveaus. Leerlingen die meer kunnen, stoppen er meer in.

Mw. Hielkema meent evenals de heer Bogaerts dat een verdere uitwerking naar verschillende niveaus gewenst is.

Punt 12. Nascholing

Bij welke scholing c.q. scholingen is de VGN betrokken?

Er volgt een discussie of het al of niet correct is dat bij een van de vele CE-nascholingen de VGN vlag wappert, ook in verband met advertentiepreferenties. Binnen het bestuur is deze discussie al aangezwengeld en is men eveneens van mening dat er één lijn moet worden getrokken. De goede RUL-traditie is ontstaan toen een dergelijk initiatief nodig was. Historici- KNHG dagen zijn geen nascholing, doch scholing, georganiseerd door de KNHG Congrescommissie in overleg met de VGN.

Beleidsplan 1996

De heer Raven constateert een onevenwichtigheid in het beleidsplan en in het jaarverslag: er worden onevenredig veel woorden aan Euroclio besteed. Dit weerspiegelt zich ook in het bedrag dat ermee gemoeid is: dat is namelijk verdubbeld. Staat dit niet haaks op de doelstelling van de VGN?

De voorzitter: Het bevorderen van internationale samenwerking staat in de doelstellingen van de VGN. Vele VGN-leden hebben de mogelijkheid gehad om zich te scholen in het buitenland. Zij kunnen deze scholing in Nederland in hun lessen vertalen.

Mw. Veldhuis bevestigt dit. Tevens wijst zij op de belangrijke rol van de voorzitter als verdedigster van het vak geschiedenis en staatsinrichting en de financiële toegevoegde waarde.

Mw. Hielkema: De hoeveelheid tekst is niet in overeenstemming met de hoeveelheid vergadertijd.

De heer Grevers concludeert: "Ach, Nederland is klein en het buitenland is groot" nietwaar?

De heer Raven heeft een tweede algemene opmerking t.a.v. het bestuur en wel dat het bestuur van de VGN zich te passief opstelt bijvoorbeeld ten aanzien van de basisvorming en de voorlichting van leden via Kleio. Hij stelt onder andere voor dat de VGN schoolleiders aanschrijft.

Mw. Budé antwoordt dat dit niet anders kan, elke school is autonoom. Mw. Hielkema onderstreept dit en verwijst naar het voorbeeld dat de heer Kurstjens 's ochtends heeft gegeven betreffende zijn eigen school. Daar komt bij dat elke school anders is: wat betreft docenten, vakkenaanbod, niveaus

enzovoort. Wat wel kan, is de individuele docent informeren.

De heer Raven meent dat de individuele docent sterker in zijn school kan staan wanneer er eensluidende VGN uitspraken zijn. De voorzitter verwijst naar de bestuursverslagen in de Kleiokrant waar dergelijke uitspraken terdege terug te vinden zijn. Nogmaals, het ministerie verstrekt alleen adviezen, geen landelijke richtlijnen. De heer Raven vraagt waarom de VGN niet alle van belang zijnde stukken rechtstreeks naar de vbo/mavo scholen stuurt. Het geringe aantal vbo/mavo-docenten dat lid is van de VGN, vanwege de veelvakkigheid, speelt daarbij zeker een rol.

Het bestuur meldt dat de Kleio vbo/mavo-special van mei 1995 naar alle scholen is gezonden!

De heer Schulp wil een hardere aanpak van het bestuur zien ten behoeve van het vak. Het is alsof niemand zich stoort aan urenvermindering: kranten noch Kamerleden en ministerie.

Het bestuur kan stellen dat al deze verschillende kanalen wel degelijk benut worden. Ook hier geldt: zie bestuursmededelingen in de Kleio-kraant, waar ook brieven e.d. gepubliceerd worden. De voorzitter wijst erop dat je in een parlementaire democratie niets kunt afdwingen.

De volgende vraag betreft de afschaffing van het vak geschiedenis in vwo-4.

De voorzitter deelt mee dat elke Kamerfractie is of wordt benaderd over zowel de vbo/mavo- als de Tweede Fase-problematiek. Zelfs met twee verschillende schoenen.

Een te uitgebreide hoeveelheid activiteiten maakt politici kopschuw. Zo nu en dan is het verstandig om politici even bedenktijd te geven.

De heer Bouwman meent dat directies momenteel geen boodschap hebben aan de VGN. Leraren kunnen een steun in de rug goed gebruiken. Zij moeten zich realiseren dat zij het uiteindelijk zelf moeten doen, zelf moeten vechten voor hun vak in de school. De strijd komt nog, gezien de lump-sum financiering. Directies kunnen dan zelfs bepalen helemaal geen geschiedenisuren meer ter beschikking te stellen. De VGN is geen gesprekspartner voor directies.

Mw Verhagen vindt te weinig concrete stappen in het beleidsplan en beoordeelt het geheel als te defensief.

De punten uit het verhaal van de heer H. Kurstjens bij de uitreiking van de Huib de Ruijterprijs geven aan dat het bestuur wel degelijk concrete stappen aangeeft.

De heer Schenk meldt dat de Commissie vbo/mavo juist een enquête gaat verspreiden over de hier bovengenoemde materie.

Mw Verhagen vindt dat de VGN zich wel op de basisvorming richt, doch te weinig op het toeleveringsgebied, de basisscholen.

De voorzitter verwijst naar de veldaanvraag bij de SLO: een onderzoek naar 'Wat houdt het doorlopend curriculum in van basisschool tot en met bavo?'. De vrijheid van onderwijs maakt het onmogelijk iets voor te schrijven.

Mw Verhagen vindt dat de VGN als belangenbehartiger de scholen in moet. Volgens mw Hielkema is het geschiedenis-aanbod grotendeels afhankelijk van specialisme en belangstelling van de docent in de basisschool. Het vormen van een algemeen beeld is moeilijk. Wanneer de bijstelling van de kerndoelen afgerond is, komt er misschien grotere duidelijkheid.

De heer Nolet vult aan dat er voor 5 januari 1996 een aanvraag is ingediend bij de SLO. De vraag luidt een model te maken van wat de PABO-student aangeboden krijgt en wat zij/hij gehad moet hebben.

Mw Verhagen stelt dat de VGN nog niet eens haar eigen plattegrond van de geschiedenis heeft.

Het beleid van de commissies moet terug komen in het Beleidsstuk van het bestuur. De voorzitter licht toe dat dit in het verleden juist als te veel herhaling werd ervaren.

Mw Veldhuis biedt een geschikte oplossing: zet in het bestuursstuk dat een verdere uitwerking van het beleid terug te vinden is in de stukken van de verschillende commissies. Het bestuur neemt dit gaarne over.

Mw Rijken vraagt naar aanleiding van de contacten met het Historisch Genootschap of de keuze van het thema voor de Historicedagen geen reprise van de CE-nascholingscursussen vormt. Mw Rijken heeft contact opgenomen met de Intercommissie. Zij wijst op de vele activiteiten die in het kader van de CE-onderwerpen al worden ondernomen: de vele nascholingen, waarbij veelal ook didactisch materiaal wordt geleverd, de vele katernen, een Kleio-special. En dan ook nog de twee Historici-dagen. Zij vindt dat een onderwerp dat al zo rijklijk voorzien wordt, niet nog eens overgedaan moet worden op de Historici-dagen.

Mw Veldhuis: De praktijk van de VGN in themakeuze is inderdaad om het onderwerp van het CE te nemen, echter wel geplaatst in een breed kader. Als CE-scholing biedt het thema meer docenten de mogelijkheid om te komen.

Mw Budé geeft de volgende aanvullingen: het onderwerp is uitgebreider; en heeft niet de stofomschrijving als zodanig als uitgangspunt; er is geen didactische verwerking; er worden andere onderwerpen besproken bijvoorbeeld: recht en gender komen aan bod; aio's zorgen voor de wetenschappelijke invulling; er zal de mogelijkheid tot discussie zijn. Het is een ontmoeting tussen wetenschap en voortgezet onderwijs. Juist vanwege het feit dat dieper wordt ingegaan op de stof voor het CE krijgt een docent eerder toestemming van zijn of haar schoolleiding om de conferentie te bezoeken. Mw Rijken is het hier mee eens. Mw Budé: Het is dus geen nascholing sec op het CE onderwerp. Mw Rijken blijft van mening dat het in de praktijk wel zo werkt. Mw Budé benadrukt dat het gaat om de periode. Er blijft nog enige tijd discussie over de kwestie in hoeverre er sprake is van nascholing en oneerlijke concurrentie wat betreft doelgroep. Mw Budé wijst op een ander publiek dat op de Historicedagen komt.

Mw Rijken vraagt wat het beleid van de VGN in deze zal zijn. Altijd het CE onderwerp? Er zijn zoveel andere interessante onderwerpen. Voor de Tweede Fase bijvoorbeeld: volkscultuur versus elitecultuur; de vroeg moderne tijd. Of verschillende politieke culturen of iets uit de basisvorming.

Mw Budé legt uit dat de onderwerpkruis in overleg met de Congrescommissie van het KNGH tot stand komt en dat het een beslissing van dat moment is.

De heer Bouwman is ten eerste van mening dat het concurrentie idee niet geldt. De Historici-dagen worden uit het 20% budget betaald. Het is namelijk geen nascholing of de deelnemer/ster betaalt zelf. Ten tweede: wanneer de reguliere nascholingsinstituten alleen nog nascholen over CE-onderwerpen, dan moeten de Historici-dagen juist over CE-onderwerpen gaan. Het zijn immers makkelijke brokken waar de nascholingsinstituten makkelijk mee scoren. Dit is ontstaan uit een sterk gevoelde behoefte.

Mw Verhagen benadrukt dit laatste en is van mening dat de VGN hier alles aan moet doen. In één stad bestaat al jaren de situatie van twee nascholingsmogelijkheden; gezelligheid is juist meegenomen en laat docenten zelf kiezen.

De heer Janssen: ik vergelijk en maak vervolgens een persoonlijke afweging wat de moeite waard is.

De heer Schopman vat de voorgaande discussie als volgt samen: "Laat duizend bloemen bloeien".

De heer Rongen blijkt het pertinent oneens met deze uitspraak.

Mw Hielkema wijst op het feit dat er juist nu veel publicaties verschijnen over het CE-deel patriotten en Franse tijd. Het is immers 200 jaar geleden. Vandaar ook dat er in Utrecht vele aio's onder begeleiding van professor Meinhardt aan dit thema werken. Verwezen wordt naar de *Volkskrant* van hedenochtend.

Mw Budé meent dat de nascholingsinstituten op een of andere manier de mogelijkheid moeten krijgen om tegen gereduceerd tarief te adverteren in Kleio. De heer Schopman beaamt dit. Het bestuur zal zich hierop beraden.

Mw Rijken is het volledig eens met de doelstellingen van de Historici-dagen; echter deze doelstellingen moeten zo zuiver mogelijk gehouden worden en dus losgekoppeld van het CE. Uitzondering is 1997. Mw Veldhuis wijst erop dat over twee jaar - namelijk bij het thema 'fin de siècle', zich hetzelfde probleem dreigt voor te doen.

De heer Bouwman noemt het een wijs besluit van de Didactiek Commissie om de CE-onderwerpen los te laten.

Mw Verhagen verwijst naar de realiteit: wanneer er maar twaalf mensen komen dan blijkt dat de geschiedenisleraren toch andere wensen hebben.

Vervolgens is er de vraag in hoeverre er een beleid is ontwikkeld omtrent de plaats waar over twee jaar de Historici-dagen worden gehouden.

Mw Rijken meent dat eerst een onderwerp moet worden gezocht en vervolgens een stad. Mw Veldhuis maakt duidelijk dat het om liefdewerk gaat en dat het lastig is een universiteit daar voor te interesseren en de heer Meinhardt wilde dit wel.

Mw Rijken geeft een thema: de Westerse versus de niet-westerse wereld. Mw Budé wijst erop dat iemand dit moet willen uitvoeren. Uiteindelijk bepaalt de Congrescommissie van het KNHG de plaats. De Intercommissie stuurt wel degelijk wat betreft CE-onderwerpen.

Deze discussie wordt afgesloten.

Euroclio

Kopenhagen gaat door dankzij Plato.

Ledenwerving en PR

De heer Raven: Ledenwerving en PR roepen enkele vragen op: 1. dat er 27 leden bij gekomen zijn op conto van de Commissie vbo/mavo; mooi, 2. begrote gelden zijn niet benut. Het bestuur moet een 'target' stellen (bijvoorbeeld 2150 leden) en een gerichte ledenwerfcampagne starten. De heer Schopman: Het ledental van de VGN was al jaren dalende tot vier jaren geleden. Sindsdien is het ledental stijgend. Vergeet niet dat het leerlingental daalt en het aantal leraren navenant, terwijl de VGN nog steeds ledenwinst boekt. Hij vraagt de aanwezigen VGN-affiches mee te nemen. Volgend jaar zal het budget wel opgemaakt zijn, omdat er nieuwe folders gedrukt worden. De markt is enigszins verzadigd; de VGN kent een hoge organisatiegraad en werft wel degelijk nieuwe leden.

De heer Rongen wijst erop dat er wel 6000 leraren geschiedenis zijn; en ook nog duizenden op vbo/mavo die meerdere vakken geven waaronder geschiedenis. De heer Schopman wijst erop dat juist voor deze laatste groep docenten een gereduceerd tarief geldt. Verder dat alle vbo/mavo scholen het speciale Kleionummer gratis toegezonden hebben gekregen. Dit heeft nieuwe leden opgeleverd.

De heer Raven vat de discussie als volgt samen: "Geen ledenwerfacties dus", waarop de heer Schopman onmiddellijk repliceert: "Wij werven continu!". Nog enkele gegevens: per jaar treden een paar honderd nieuwe leden toe en eveneens zeggen een paar honderd hun lidmaatschap op. Dit laatste vooral ten gevolge van pensionering. Wijlen mw Perdeck heeft zich enorm ingezet om juist deze groep te bereiken. Dit is echter niet gelukt.

Jaarverslagen van de commissies 1995

De verschillende commissies worden gesteund door het bestuur, en adviseren het bestuur. Mw de voorzitter wijst nogmaals op het probleem van het 'naar buiten treden' van commissies. Dit kan alleen met instemming van het bestuur, daar het bestuur de eindverantwoordelijkheid draagt. Mw Budé spreekt nogmaals haar enorme waardering uit voor het vele werk van alle commissies.

De begroting maakt duidelijk dat alle gelden dit jaar ook besteed zijn. De heer Schopman licht dit toe: alle commissies zijn goed bezet qua aantallen en qua vergaderfrequentie.

De Commissie vbo/mavo heeft een voorstel ingebracht tot wijziging van het Huishoudelijk Reglement artikel 36. Mw de voorzitter vraagt of de vergadering bezwaren heeft om dit voorstel ter stemming te brengen. Men besluit dit door te schuiven naar volgend jaar.

Financieel Jaarverslag, beleid en begroting 1996

De heer Raven zou de volgende drie opmerkingen graag toegelicht zien: 1. hij verbaast zich omdat hij in de toelichting op het financieel jaarverslag niets gelezen heeft over overschrijding door de Kleio-redactie van haar budget met 40 %; 2. de Commissie Internationalisering is opgeheven en is opgevoerd op de begroting voor 1996; 3. hoewel er geen Commissie Omgevingsgeschiedenis bestaat, staat er wel f1.000,- voor begroot.

Mw Bogaerts blijkt ook verrast: het zou kunnen zijn dat uitgeefkosten van KLEIO werden geboekt als uitgaven van de redactie als VGN-commissie. De heer Schopman maakt melding van de vele boekenbonnen en de hoge portokosten. Boeken is een kunst, die de heer Houweling uitstekend verstaat. De heer Bouwman wijst op de positieve overschrijding wat betreft de advertentieopbrengsten.

De heer Schopman zet uiteen dat twee commissies niet van de grond zijn gekomen. Nu is het een pro forma post voor het geval er weer activiteiten zouden worden ontwikkeld.

Tevens vermeldt de penningmeester dat het bestuur uitermate karig uit eten gaat en dat de vaste VGN-bestuurs-Italiaan inmiddels failliet is.

De voorzitter spreekt haar grote dank uit aan de penningmeester en aan de heer Houweling. Zij meent dat het eigenlijk gepaster is om eerst de heer Houweling te noemen en dan de heer Schopman.

Kascommissie

De heer Grever brengt een positief verslag uit; een zeer boeiende lofzang en dat nog wel op rijm. Mw Bogaerts verzoekt echter voor het accountantskantoor om een serieus kasverslag, dit in verband met de vergoeding voor auteursrechten.

De kascommissie wordt gedechargeerd.

Bestuurswisseling

Louis Nolet, de 1e secretaris, wordt bedankt met bloemen en cd's voor zijn enorme inzet voor de VGN, met name de verslaggeving in KLEIO. Daar geen tegenkandidaten zijn voorgesteld, treedt de heer L. Janssen aan.

Rondvraag

De heer Grevers wil de vergadering laten weten dat hij vorig jaar met de zus van Huib de Ruijter gesproken had en dat zij had gezegd dat zij zich goed kon voorstellen waarom Huib het hier naar z'n zin had.

Mw Verhagen doet een oproep tot het schrijven van geschikte historische jeugdliteratuur. De zinslengte en het taalgebruik moeten aangepast zijn aan de doelgroep.

Misschien is het een idee om een prijs in te stellen voor historische jeugdliteratuur. Unaniem wordt dit een goed idee gevonden.

De heer Schopman deelt mee dat in verband met de tijdrovendheid van het penningmeesterschap Mw van Bakkum voortaan de interne declaraties zal afhandelen. Elke commissie krijgt hierover een schrijven.

15.35 Sluiting van de vergadering

Huub Oattes

Kleioskoop

In Kleioskoop zullen ook historische cd-rom's besproken gaan worden. In dit artikel komen enkele toepassingsmogelijkheden van dit nieuwe digitale medium voor het onderwijs aan de orde. In het eerste deel wordt een algemene uitleg gegeven over het fenomeen cd-rom en de bruikbaarheid ervan voor het vak geschiedenis. In het tweede deel worden, als een soort praktijktest, twee verschillende cd-rom's gerecenseerd, die allebei de Noordamerikaanse Indianen als onderwerp hebben.

Huub Oattes is docent geschiedenis en staatsinrichting en redacteur van Kleio.

De cd-rom raakt aardig ingeburgerd in de wereld van de PC gebruikers. Ook op een groeiend aantal scholen worden cd-rom's aangeschaft voor gebruik in het informaticalokaal of op de studiepleinen van de Tweede Fase. Collega's die dagelijks met een 32MB/166 Mhz/33 K6 multimedia-machine in de weer zijn, lezen niets nieuws, maar voor de trotse bezitters van een PC van de XT generatie is deze cd-rom informatie wellicht nog niet helemaal bekend.

Om alle lezers een gelijke start te geven wordt het onderwerp besproken op een eenvoudig niveau.

Wat is een cd-rom?

Cd-rom betekent letterlijk: *compact disc read only memory*, met andere woorden de informatie op het schijfje kan alleen gelezen worden. Een cd-rom ziet eruit als een gewone (geluiddragende) cd, maar hij kan, naast programmatuur, zowel beeld als geluid bevatten en dat in grote hoeveelheden. Op een cd-rom past ongeveer evenveel informatie als op 400 à 500 HD diskettes. In combinatie met de mogelijkheden van een aangepaste PC biedt een goede cd-rom verschillende media geïntegreerd aan, het zogenaamde multimedia principe. Het effect is net alsof je tegelijkertijd een boek leest (teksten), naar de televisie kijkt (beelden) en luistert naar je muziekinstallatie (geluiden). Teksten, afbeeldingen, geluiden, videobeelden en 3D-animaties kunnen worden bekeken, beluisterd, bewerkt en eventueel geprint.

Hoe werkt een cd-rom?

Hoewel de cd-rom ook past in een gewone cd-speler, wordt hij pas bruikbaar als hij afgespeeld wordt via een cd-rom speler die gekoppeld zit aan

een personal computer welke voorzien moet zijn van een geluidskaart en geluidsboxen. Een laserstraaltje tast de cd-rom af en "vertaalt" de opgeslagen digitale informatie in beeld en geluid. Met behulp van de muis kun je een cd-rom via het beeldscherm van je PC bedienen. Door te klikken op bepaalde symbolen, woorden of afbeeldingen wordt de cd-rom geactiveerd en stromen de beelden en geluiden, in een door jezelf gekozen volgorde, over het scherm en uit de boxen. Een andere bijzonderheid is de keuze die de gebruiker heeft bij het bekijken van de informatie. Waar een lezer van boeken gebonden is aan de chronologische of thematische ordening van de stof, daar kan de cd-rom gebruiker meestal zelf een keuze maken. Veel historische cd-rom's kun je namelijk zowel chronologisch, thematisch, alfabetisch en/of geografisch benaderen. Alle zoek-, wissel- en schakelopdrachten gaan in seconden. Met deze verschillende "lees" mogelijkheden van cd-rom kun je de informatie zeer gericht en snel door nemen. Vergelijk dat maar eens met het "ouderwetse" opzoeken met een stapel naslagwerken op je schoot.

Hoe gebruik je cd-rom op school?

Indien je net een nieuwe multimedia-PC hebt gekocht, dan zat daar al een cd-rom speler standaard ingebouwd. Iets oudere machines zijn redelijk eenvoudig en niet al te duur uit te breiden met een cd-rom speler en de bijbehorende geluidskaart en boxen. De computer moet minimaal aan de volgende eisen voldoen om enig plezier aan cd-rom gebruik te beleven: 386 SX/4 MB/4x speed (= de snelheid van de cd-rom speler). Met het oog op de toekomst is een Pentium multimedia

PC met 16 of 32 MB geheugen en minimaal 8x speed aan te bevelen.

Om zoveel mogelijk leerlingen optimaal te laten profiteren van de mogelijkheden van een cd-rom is het wenselijk om de computers te koppelen aan een netwerk met een aparte "cd-rom server". Op deze manier kunnen alle aangesloten computers, bijvoorbeeld alle PC's uit het informatica-lokaal, tegelijkertijd dezelfde cd-rom onderzoeken. Bij veel scholen werken de computers nog als een "stand-alone", waardoor elke PC slechts zelfstandig kan werken. Uitgaande van deze laatste situatie zou dit dus betekenen dat elke PC uitgerust moet worden met een eigen cd-rom speler en met een eigen cd-rom. De eerste optie, met een aparte "cd-rom server", is voordeliger, hoewel niet goedkoop, en ook uit praktisch oogpunt aan te bevelen. Informeer bij de systeembeheerder naar de mogelijkheden op uw school. Individueel of groepsgewijs gebruik van een cd-rom hangt dus sterk af van de inrichting van het informatica-lokaal. Aangezien het gebruik van dit medium bij veel vakken mogelijk is, zullen schooldirecties de financiële consequenties van uitbreiding en aanpassing van de op school aanwezige computers wellicht enthousiast dragen.

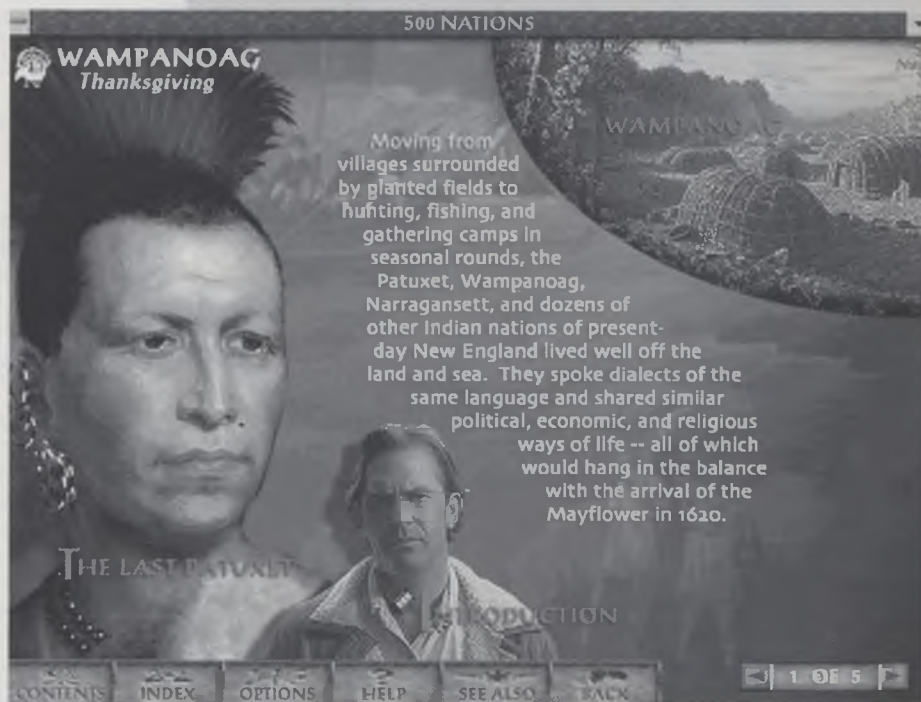
Gebruiken bij geschiedenislessen?

Nu zelfwerkzaamheid als werkvorm tijdens de lessen geschiedenis steeds meer ingeburgerd raakt, is er een groeiende behoefte aan geschikt materiaal. Met name in de Tweede Fase wordt er op dit gebied van de leerlingen en dus ook van de docenten veel verwacht.

Met het oog op deze ontwikkelingen zijn veel secties al bezig met het inrichten van een geschikte mediatheek. Om te voorkomen dat leerlingen daar uitsluitend boeken en tijdschriften in diverse vormen aantreffen, wordt er naarstig gezocht naar andere leermiddelen. Geluidsopnamen zijn vaak interessant, maar boeien de gemiddelde

leerling minder dan (bewegende) beelden. Een goede diaserie of videofilm spreekt vaak meer aan. Elke sectie beschikt dan ook wel over een collectie audiovisuele middelen, zoals geluidsbanden, dia-series en videobanden. De kracht van de videofilm, het chronologisch "vertellen" van een verhaal, houdt tevens een beperking in.

stellen. Het zelfstandig werken en zoeken in deze mini-mediatheek wordt door de vereiste actieve werkhouding en de afwisseling van beeld en geluid aantrekkelijk gemaakt. Het zelf bezig zijn en zelf de touwtjes in handen hebben wordt door veel leerlingen als zeer prettig ervaren. Met de muis kunnen omgaan is al voldoende om de veelzij-

Uit de CD-Rom '500 Nations, Stories of the North American Indian Experience'.

Doordat de opbouw en de indeling van de film vastliggen, kan de toeschouwer slechts technische keuzes maken. Het beeld kan stilgezet worden, versneld afgedraaid of doorgespoeld worden. Voor de rest beleef je het kijkproces vooral als een passieve toeschouwer, die overgeleverd is aan de keuzen en selecties van de filmmaker. De cd-rom maakt van de passieve toeschouwer een actieve gebruiker. Het is de gebruiker die keuzes moet maken, die het tempo bepaalt, die verdiepingmogelijkheden wel of niet benut, die besluit om een bepaalde passage nog eens te zien of te horen, die kiest om beelden of teksten van het scherm te plukken en op te slaan of te printen voor eigen gebruik.

Dat er van deze rolwisseling, van passief toeschouwer naar actief gebruiker, een grote stimulerende en motiverende werking uitgaat is eenvoudig voor te

dige en afwisselende informatie op te roepen en de koers te bepalen. Een ander belangrijk pluspunt is dat elke leerling in eigen tempo kan werken.

Het aanbod van geschikte cd-rom's

Op dit moment zijn er nog vrijwel geen Nederlandstalige historische cd-rom's uitgegeven. Het Spectrum heeft enkele Nederlandstalige uitgaven, waaronder een weinig enthousiast ontvangen encyclopedie, op de markt gebracht. Specifieke historische cd-rom's zijn er tot op heden nog niet, behoudens enkele niet commerciële, particuliere initiatieven van musea en universiteiten. Wellicht dat de grote educatieve uitgeverijen in ons land bezig zijn met de ontwikkeling ervan, maar de Nederlandstalige markt is natuurlijk zeer beperkt, terwijl de ontwikkelkosten onverminderd hoog zijn. Inmiddels zijn er wel al een zestigtal

Engelstalige historische cd-rom's op de markt en op deze uitgaven richten wij ons dan ook.

Dit betekent dat een behoorlijke kennis van het Engels een basisvoorwaarde is voor elke gebruiker. Deze noodzakelijke voorwaarde kan, afhankelijk van het schooltype en de Engelse taalvaardigheid van de leerlingen, negatieve consequenties hebben voor de bruikbaarheid van dit medium.

De historische cd-rom heeft zijn intrede gedaan in de wetenschappelijke wereld in de late jaren tachtig, toen kwetsbare originele bronnen zijn gescanned en op gedigitaliseerde wijze opgeslagen op cd-rom. Aangezien dit zeer intensief en tijdrovend werk is en in combinatie met peperdure scanapparatuur, zijn er van dit soort bronnen cd-rom's die vele duizenden guldens per stuk kosten. Het Nederlands Historisch Data Archief in Leiden is toonaangevend op dit specifieke gebied en beschikt over een uitgebreide collectie gedigitaliseerde bronnen.

Voor de schoolmediatheek zijn dergelijke cd-rom's niet geschikt, wij zullen het meer bij de populair wetenschappelijke uitgaven moeten houden. Dergelijke populaire uitgaven worden door de uitgevers geplaatst in de categorie 'edutainment'.

Kenmerkend voor dit soort edutainment-producten zijn de vlotte en speelse vormgeving met beeld en geluid, veel gebruiksmogelijkheden en veel verschillende presentatievormen. Er is tevens een kleine verzameling eenvoudige bronnen cd-rom's beschikbaar, waarop vooral teksten en afbeeldingen staan. Deze cd-rom's kenmerken zich door een eenvoudige vormgeving, beperkte gebruiksmogelijkheden en zeer toegespitste informatie. Het is meer een naslagwerk in de vorm van een kaartenbak (database).

Hoezeer deze soorten cd-rom's onderling verschillen, valt verderop in dit artikel te lezen.

De aanschaf van cd-rom's voor de schoolmediatheek lijkt prijzig gezien de gemiddelde aanschafprijs van tussen de 75 en 100 gulden, maar daar staat tegenover dat een enkel schijfje evenveel informatie bevat als een dozijn dure (foto)boeken.

Kritische kanttekeningen

Ondanks alle positieve opmerkingen over het werken met cd-rom's op

school is het goed om ook enkele kritische kanttekeningen te plaatsen. Zo werd al opgemerkt dat een behoorlijke kennis van het Engels een noodzakelijke voorwaarde is. Jammer, want dan zullen veel leerlingen er voorlopig geen gebruik van kunnen maken.

De grote opslagcapaciteit van de cd-rom leidt er soms toe dat het schijfje bomvol zit met allerlei soorten informatie. Dit kan tot gevolg hebben dat een uitgever een discutabele selectie en ordening van de gegevens maakt, terwijl oppervlakkigheid van het gekozen materiaal storend kan werken.

Een ander probleem is dat de grote vrijheid van de gebruiker bij het doorwerken van de cd-rom, gecombineerd met de zoek-schakel- en doorverwijsmogelijkheden, kan leiden tot een onjuiste en/of verbrokkelde beeldvorming. De "zappende" leerling kan immers zijn eigen koers bepalen, zijn eigen keuzes maken en daardoor de chronologie of de samenhang van gebeurtenissen uit het oog verliezen. Het lijkt raadzaam om leerlingen route-wijzers en/of zoekpaden aan te bieden, om te voorkomen dat ze stuurloos rondlopen of a-historisch "verdwalen" in de enorme hoeveelheid informatie. Bij mijn weten zijn er tot op heden nog niet van dergelijke wegwijzers voor cd-rom's ontwikkeld.

Tenslotte lijkt het onwenselijk dat leerlingen hun historische kennis uitsluitend opdoen via dit ene medium. De historische cd-rom is niet bedoeld als vervanger van het geschiedenisboek, maar kan gezien worden als een welkome en nuttige aanvulling op en motiverende (start)activiteit bij de meer traditioneel historische kennisverwerving.

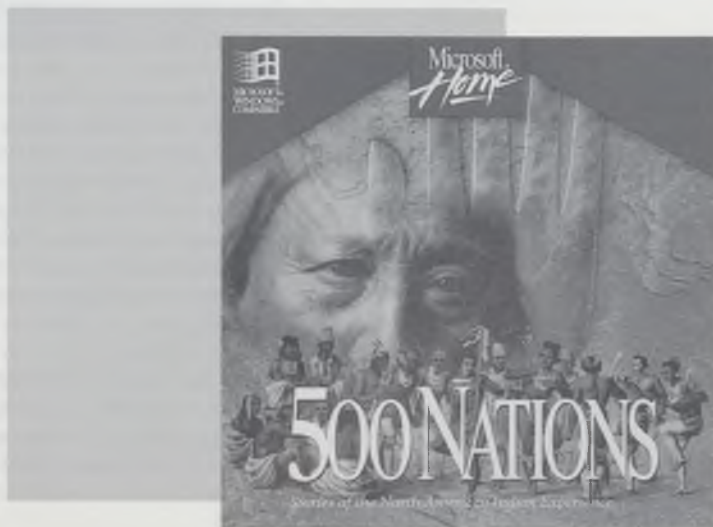
De praktijktest

In het tweede deel van dit artikel wordt het gebruik van zowel een edutainment als een database cd-rom beschreven in een soort praktijktest. De keuze voor dit keer, mede met het oog op de bruikbaarheid voor het CSE, is gevallen op het onderwerp: de geschiedenis van de Noord-amerikaanse Indianen. De cd-roms werden beschikbaar gesteld door NewMedia Guide.

Edutainment cd-rom 500 Nations. Stories of the North American Indian Experience (uitgave Microsoft Home) Engelstalig, prijs f89,50. Vereisten: minimaal 386 multi-media PC/8 MB/Windows 3.1.

De cd-rom *500 Nations*, een spin-off van de gelijknamige televisieserie, biedt een uitstekende gelegenheid om nader kennis te maken met de Indianen van Noord-Amerika.

Met behulp van meer dan 2000 afbeeldingen, tekst en geluidsfragmenten, korte animatie en videofilmmpjes kun je urenlang op allerlei manieren informatie krijgen over bekende en minder bekende Indiaanse volken, personen, historische gebeurtenissen en cultuuruitingen. Wie deze cd-rom eenmaal bekeken heeft is voorgoed verlost van het stereotype beeld van de Hollywood Indiaan. Zijn rol op het witte doek is veelal zeer beperkt en eenzijdig. Hij treedt op als bloeddorstige krijger ofwel als nobele wilde. De gang van

Hollywood naar Silicon Valley, van het filmdoek naar het zilverkleurige schijfje, doet eindelijk recht aan de eigenheid en uniciteit van die eens zo grote groep van 500 Nations. ('500 Nations' staat voor '500 Volken').

Bij het opstarten van de cd-rom zet gastheer en acteur/regisseur Kevin Costner (van de film *Dances with Wolves*) de toon: een serieuze en respectvolle benadering van de geschiedenis en de cultuur van de vele Indiaanse volken.

Een Indiaans spreekwoord luidt: *"Je leert de vreemdeling het beste kennen door een mijl in zijn schoenen te lopen"*. Die wijsheid wordt het motto tijdens de ontdekkingsstocht langs en door de zeer verschillende Indiaanse werelden. De 4 hoofdingangen om de informatie op deze cd-rom te benaderen zijn: *spoorzoekers, het tijdpad, thuislanden en vertellers*.

Via het thema 'spoorzoekers' kunnen we allerlei deelonderwerpen bekijken, zoals de botsing der culturen (Europa versus Amerika), Mexico (over de strijd tussen Azteken en Maya's; met een fraaie virtual reality stadswandeling door de Maya-stad Palenque), de invasie van de kusten (onder andere over Indiaanse slavernij), de vele oorlogen als gevolg van de steeds verder naar het westen trekkende settlers en ook de aanval op de Indiaanse cultuur (na de soldaten komen de dominees). Elk van de onderwerpen bevat tal van nadere uitwerkingen, zoek-mogelijkheden en verwijzingen naar aanverwante thema's.

Je kunt ook het 'tijdpad' volgen vanaf de oorsprong van de Indianen, via de Maya cultuur, de komst van Columbus,

de komst van de andere Europeanen tot en met het leven van Amerikaanse Indianen vandaag de dag. Alle belangrijke historische gebeurtenissen worden in beeld (met geluid) gebracht. Interessant is het verschil in opvatting over de oorsprong van de Indianen. In de moderne wetenschappelijke opvatting zijn de Indianen oorspronkelijk afkomstig uit Azië en zijn ze via de Beringstraat op het Noordamerikaanse continent terecht gekomen, vanwaar ze zich steeds zuidelijker zijn gaan vestigen. De Indianen zelf daarentegen geloven in een scheppingsverhaal waarin hun oorsprong ligt op en in hun geboortegrond: *"wij zijn geboren uit het land"*.

Een geografische ingang om informatie te zoeken is via het thema 'thuislanden'. Van Alaska tot en met Mexico kom je onder andere tegen Inuit, Nez Perce, Cheyenne, Apache en Maya. Bij elk van de thuislanden vind je dan ook weer verschillende keuzemogelijkheden voor diverse zoekrichtingen.

Stap voor stap leer je over de vaak tragische geschiedenissen van de inheemse volkeren nadat ze in aanraking zijn gekomen met de blanke kolonisten/Amerikanen. Maar ook maak je kennis met hun zeden en gewoonten, hun culturele prestaties, hun unieke levensfilosofie en hun natuurgeloof.

Die bijzondere ideeën en opvattingen over het leven, de geschiedenis, de mens en de natuur vind je geordend terug bij het thema 'vertellers'. Aan de hand van citaten en uitspraken wordt commentaar gegeven op de gebeurtenissen van toen en nu. Sfeervolle muziek en pakkende afbeeldingen ondersteunen de tekstfragmenten.

"Columbus noemde ons Indianen, maar hoe noemden wij onszelf? Wij noemden onszelf het volk ; de menselijke wezens". Naast het gebruik van deze hoofdingangen kun je ook gebruik maken van een alfabetische catalogus die je razendsnel brengt naar het betreffende onderwerp. Aardigheidjes zijn dan nog de mogelijkheid om de Indiaanse namen goed uit te leren spreken en de mogelijkheid om fraaie afbeeldingen te gebruiken als achtergrondschermbild in Windows.

De opbouw van deze informatiedrager is helder en logisch, de gebruiksvriendelijkheid groot en de informatieve en attractieve waarde hoog. Kortom, een aanwinst voor elke privé- of schoolmediatheek.

Database cd-rom *North American Indians* (Quanta Press)

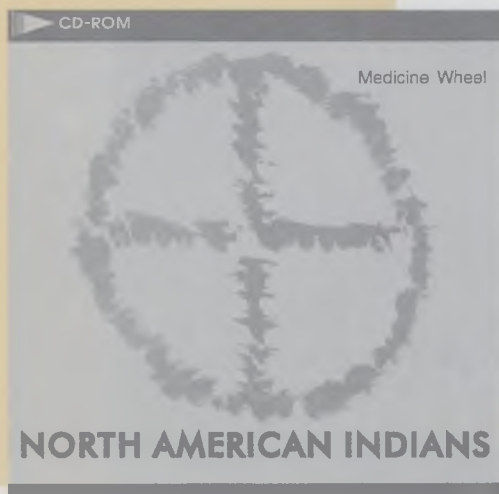
Engelstaligprijs, prijs f69,95.

Vereisten: minimaal AT PC/DOS

Na het multimedia avontuur van de cd-rom *500 Nations* is de uitgave *North American Indians* een flinke tegenvaller. Op deze cd-rom zul je geen sprankelende vormgeving, geen snelle doorschakelopty's, geen bewegende beelden en geen muziek aantreffen. In plaats daarvan kiest Quanta Press voor een statische, sobere en zakelijke database (kaartenbak) met teksten en foto's. Na de eerste teleurstelling blijkt dat *North American Indians* een grote hoeveelheid interessante informatie te bieden heeft over allerlei aspecten van het Indiaanse leven. Er wordt onder andere informatie gegeven over leiderschap, geloof, gebruiken, wapens, oorlogvoering, kunst en reservaten. Het schijfje bevat tevens een fraaie collectie van ruim 400 foto's, die elke scriptie of werkstuk over Indianen kunnen opsierren. Helaas is niet altijd bekend door wie, waar en wanneer de foto's gemaakt zijn.

Heeft men nu eenvoudigweg een aantal artikelen en een serie foto's op cd-rom gezet en kun je dus net zo goed een paar boeken kopen?

De kracht van deze cd-rom zit hem in de zoek, bewaar en printmogelijkheden. In enkele seconden worden (combinaties van) trefwoorden, trefzinnen en foto's opgespoord en word je doorverwezen naar tekstkaarten waar de gezochte woorden op voorkomen. Het zoekwoord "wigwam" leverde 15 tekstkaarten op, "tomahawk" 39 en "oorlog" kwam op 274 tekstkaarten voor. Geschikte tekstpassages kunnen worden weggeschreven naar een apart bestand, dat vervolgens geprint kan worden. Zo kost een klein literatuuronderzoek niet veel schrijfwerk meer. Op deze manier bekeken is deze cd-rom bruikbaar voor diegenen die bepaalde aspecten van het leven van de Noordamerikaanse Indianen nader willen bestuderen. Als inleiding op een thema en voor zelfstandig gebruik door leerlingen bij bestudering van bepaalde lesstof is deze database cd-rom door zijn saaie en statische vormgeving veel minder geschikt.

Boeken

ZOJUIST VERSCHENEN

Rondreis door Middeleeuws Vlaanderen is een rijk geïllustreerd boek met evenveel aandacht voor de foto's als voor de tekst. De Belgische auteur Honoré Rottier behandelt het tijdvak thematisch. Er zijn hoofdstukken over de wisselwerking tussen stad en platteland, de openbare gebouwen, de kerk en de school. (Tirion/Davidsfonds, 226 blz., f145,-, ISBN: 90 6152 955 7).

Memoriale gaat over katholiek leven in de twintigste eeuw in Nederland. Dit groots opgezette werk bevat behalve de teksten van de historici Herman Pijfers en Jan Roes, honderden bijzondere foto's uit archieven. Min of meer een nieuwe versie dus van *Het rijke Roomsche leven* van Michel van der Plas, maar dan veel breder opgezet. Uitgangspunt van *Memoriale* is de parochie, waar zich het leven van de 'beminde gelovigen' afspeelde. (Waanders, 400 blz., f115,-, ISBN: 90 400 9723 2).

'De melancholie die Huizinga overviel, maakt deel uit van de 'woestijn'-ervaring van de Europese cultuur in de twintigste eeuw. Door haar cruciale plaats in de twintigste eeuw is Huizinga's voorstellingswereld buitengewoon inspirerend, belangwekkend, maar ook verontrustend.' Dit staat op de flaptekst van *Huizinga en de troost van de geschiedenis* van Léon Hanssen. Het vat goed samen waar het boek over gaat: de verhouding van Huizinga tot de Europese cultuurgeschiedenis. (Balans, 500 blz., f75,-, ISBN: 90 5018 341 7).

Elma Softic was voor de oorlog in het voormalige Joegoslavië docente filosofie in Sarajevo. In april 1992 begon zij met een dagboek om de verschrikkingen van de oorlog vast te leggen. Ook schreef ze brieven naar familieleden en vrienden in het buitenland. In *Dagen en nachten in Sarajevo* schetst zij een beeld van een beschaafde stad die van de ene op de andere dag veranderde in oorlogsgebied. (Arena, 299 blz., f34,90, ISBN: 90 6974 267 5).

J.C.H. Blom is de laatste tijd vooral in het nieuws door zijn werk als directeur van het RIOD. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de meeste essays in de bundel *Burgerlijk en Beheerst* over de oorlog gaan. Blom staat stil bij de Algemene Rekenkamer tijdens de bezetting, de gijzelaars van St. Michiels-gestel en Haaren en de rol van L. de Jong als geschiedschrijver. (Balans, 272 blz., f45,-, ISBN: 90 5018 343 3).

Tot voor kort waren er nauwelijks overzichtswerken in het Nederlands over de geschiedenis van Duitsland. Daar is de laatste tijd verandering in gekomen. Na een aantal boeken over Duitsland in de twintigste eeuw is er nu een publikatie over de periode 1800-1990. Frits Boterman, universitair docent in Amsterdam, schreef *Moderne geschiedenis van Duitsland*. Het boek is chronologisch ingedeeld: van het ontstaan van het nationaal bewustzijn tot de eenwording in 1990. (De Arbeiderspers, 629 blz., f75,-, ISBN: 90 295 0302 5).

Zijne Heiligheid, Johannes Paulus II en de verborgen geschiedenis van onze tijd: een spannende titel voor een boek over het Vaticaan. Carl Bernstein (van *All the President's Men*) en de Italiaanse journalist Marco Politi

spraken met vele direct betrokkenen. Dat levert een boek op over de 'tallose openlijke en geheime conflicten en de weinig doorzichtige verhoudingen binnen het Vaticaan'. (Jan Mets, 448 blz., f49,90, ISBN: 90 5330 182 8).

Onder redactie van J. van Oudheusden e.a. is deel vier van de *Brabantse biografieën* verschenen. Ook dit keer weer een verzameling van korte levensbeschrijvingen van bekende en minder bekende Brabanders. Enkele namen: Hendrik Agylaeus (een protestantse advocaat), Jos. Orelia (zanger), Cornelis Schuitemaker (model voor Van Gogh) en Petrus Leijten (bisschop van Breda). (Boom, 144 blz., f25,-, ISBN: 90 5352 296 4).

Ruud Slotboom

BOEKGESCHIEDENIS

T. Bijvoet, P. Koopman, L. Kuitert, G. Verhoeven (red), *Bladeren in andermans hoofd. Over lezers en leescultuur* (SUN, Nijmegen 1996) 365 blz., prijs f49,50.

In het najaar van 1994 werd er in Baarn een congres georganiseerd over het boek-historisch onderzoek in Nederland. De bijdragen aan het congres zijn gebundeld in dit boek. *Bladeren in andermans hoofd* is bedoeld als voorbode van een integrale geschiedenis van het Nederlandse boek. Over de problemen die zo'n integrale geschiedenis met zich mee brengt licht David McKitterick een tipje van de sluier op. Hij baseert zich daarbij op zijn ervaringen bij de voorbereiding van de Engelse variant die in zeven delen zal gaan verschijnen. Je moet het onderwerp afbakenen in tijd en in gebied, je moet definiëren wat je precies onder een boek verstaat en je moet onderzoek doen naar de lezers.

Een voorbeeld van dat laatste is de bijdrage van Paul Hoftijzer over het leesonderzoek in Nederland over de periode 1700-1850. De conclusie van het hoofdstuk is dat de studie van de leescultuur weliswaar laat van start is gegaan, maar dat er nu wel veel onderzoek tegelijk wordt gedaan, naar verschillende aspecten: de lezers, het gelezene, de wijze waarop wordt gelezen. Blijkbaar is het boek- en leeshistorisch onderzoek deel gaan uitmaken van de cultuurgeschiedenis.

Enkele andere bijdragen zijn hier voorbeelden van, zoals het onderzoek naar de liedboekjes in de Gouden Eeuw van Louis Peter Grijp. In de 17e eeuw heeft in de Republiek een rijke zangcultuur bestaan. Uit inventarisatielijsten van boekhandels blijkt niet alleen dat er verschillende boekjes in verschillende prijsklassen bestonden, maar dat elke maatschappelijke groepering z'n eigen soort boekjes had.

Tenslotte wil ik hier nog de bijdrage van Gerard Rooijackers noemen, die geprobeerd heeft om de betekenis te achterhalen die aan prenten werd gehecht. Zo heeft hij getracht een verband te leggen tussen schrift, beeld en mondelinge overdracht. En hiermee zijn we weer terug bij de problemen die McKitterick heeft aangegeven over het afbakenen van het onderzoeksterrein. Dat men daar nog niet helemaal uit is doet de neerslag in dit boek vermoeden.

Mede doordat het een congresbundel is, zijn de diverse bijdragen nogal verschillend van niveau en onderwerp. Bovendien zijn ze niet allemaal even toegankelijk geschreven zodat het boek, ondanks de schitterende illustraties en opmaak nu niet direct een geschenk aan de hedendaagse lezers is.

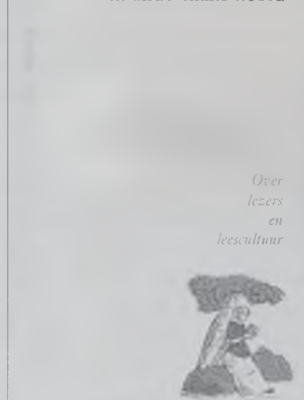
Jos Trippenree

REISBOEK

Gaston van Camp, *Landschap met goden. Reizen door klassiek Griekenland* (Atlas, Amsterdam/Antwerpen 1996) 223 blz., prijs f36,90.

Wat is er treuriger dan het dia- of video-avondje, waarop

Bladeren in andermans hoofd

een gastheer probeert zijn reissensaties te delen met zijn bezoekers? De visite kijkt met beleefde interesse en hoopt dat de voorstelling gauw over is. Gaston van Camp kon het niet laten ons deelgenoot te maken van zijn Helleense reisimpressies. Uit de achterflaptekst en uit verwijzingen in het boek zelf maken we op dat hij een VUT-tend Belgisch geschiedenisleraar is, nog vitaal genoeg om op stap te gaan met zijn vrouwelijke kompaan M. J.. (achter wie wij wel Marie-Josee, aan wie het boek is opgedragen, mogen vermoeden). Hij ging naar de bekende oorden: Mykene, Delphi, Olympia, Sparta, Epidauros en Athene. Iets meer buiten de begane paden liggen Ithaka, het schiereiland Mani, Thessaloniki en de Olympos, waarmee de schrijver het boek en zichzelf een soort apotheose geeft.

Landschapsbeschrijvingen, persoonlijk verwerkte informatie uit reisgidsen, beschouwingen over geschiedenis en anekdotes wisselen elkaar af. Als echte leraar wil Van Camp terloops veel informatie kwijt. Zo horen we in een tussenzinnetje dat we het alfabet aan de Grieken te danken hebben, maar niet integraal. Het gaat om de zeer vroege inscripties op Thera, die een homoseksuele inhoud hebben: "Is het geen plezierige gedachte dat de oudste Griekse teksten in het alfabet dat wij nog altijd, *met kleine wijzigingen*, gebruiken, de zinnelijke liefde verheerlijken?" (32; cursivering van mij).

In het algemeen heeft Van Camp zich zeker goed gedocumenteerd. Alleen trof ik op de verder onbekende Romeinse keizer Herodes Atticus aan (131) en Mecklenburg-Schwerin, waar Schliemann werd geboren, ligt echt niet in Zuid-Duitsland (36). Het Areopoli van bladzijde 156 heet iets verderop Aeropoli: alleen schoolmeesters ergeren zich aan zulke kleinigheden.

Ik las het boek aan de vooravond van een bezoek aan Griekenland met de bedoeling mijn eigen kennis en indrukken te verversen. De dagen erna zou ik aan Europese scholieren hun eerste Griekse ervaring gaan geven, op de derde Zomerschool van Euroclassica. Van Camp heeft mij echter niet weten te inspireren. Daarvoor staat hij zelf te veel in beeld en valt de lezer lastig met pseudo-diepzinnige bespiegelingen over het wezen der geschiedenis (zoals op p. 154/155), en met obligaatscheld op het massatoerisme. Zelf reist hij uiterst decadent met een camper door Hellas! Het meest irriteert echter de overdadige stijl - nu begrijp ik wat de Volkskrant-recensent van Van Camps Anatolisch reisboek bedoelde met 'uitbundig'. Huizen liggen niet zo maar naast elkaar, nee ze schurken zich tegen elkaar of kruipen "*als jonge wolven dicht tegen elkaar*" (68). Als bij een studentenwerkstuk heb ik mijn potlood gehanteerd om alle rococo aan te strepen: "*vibrerende horizon*" (30), "*bezigheden zijn stilaan opgedroogd*" (157, een contaminatie met bestaansbronnen die opdrogen?), "*je moest stevig in je sandalen staan*" (een flauwiteit die twee keer wordt gedebiteerd op dezelfde bladzijde - 293). Van Camp ziet ook rare dingen in Hellas: "*In het groen staan overal, als ludieke kleurtoetsen, de likkende, donkergroene vlammen van cipressen*" (44). Op pagina 72 "*tekenen*" dezelfde cipressen "*hun donkere komma boven eiken en olijfbomen uit*". In het zwart geklede vrouwen met boodschappentassen zijn "*bewegende zwart-witfoto's*" (58). "*Op de kade staat een zwarte inktvlek, de pope...*" (74).

Met dezelfde zucht van verlichting waarmee ik de deur dichttrek na een vervelende dia-avond bij een kennis, heb ik Van Camps reisboek tenslotte dichtgeslagen.

Anton van Hooff

OUDE GRIEVEN

Moses I. Finley, *De Oude Grieken* (Erven Bijleveld, Utrecht 1996) 240 blz., prijs f34,90.

De gerenommeerde Amerikaanse oud-historicus Moses Finley (1912-1986) publiceerde vanaf de vroege jaren vijftig een imposante reeks boeken over de wereld van de klassieke Oudheid, met name over de Grieken. Finley keerde in 1954 zijn Amerikaanse vaderland - toen nog in de ban van het McCarthyisme waartegen hij streed - de rug toe en doceerde lange jaren in Oxford en Cambridge. *The Ancient Greeks* uit 1963 vormde een centraal werk in zijn oeuvre. Eerst nu verscheen een (goede) Nederlandse vertaling, van de hand van Jacob Mordegai en Adriaan Heyster. Finley geeft een veelomvattend beeld van de Griekse beschaving. Het boek bevat hoofdstukken over de Homerische heldendichten, het archaische Griekenland, de klassieke stadstaat, de literatuur, de natuurwetenschap, filosofie en publieke moraal, de beeldende kunsten en de Hellenistische tijd.

De auteur streeft geen chronologisch geschiedverhaal na en evenmin een samenvatting of grootste gemene deler van de opvattingen van anderen. Hij wil integrale geschiedenis bedrijven. Hij geeft een persoonlijke analyse van de ontwikkeling, de kracht en de zwakte van het klassieke Hellas.

Juist vanwege die persoonlijk getinte visie 'leest' het boek erg prettig. Een sterk punt is de samenhang tussen de ontelbaar veel belangwekkende aspecten van de cultuur van de oude Grieken: politiek, cultuur, economie, ideologie, godsdienst. Als kenner bij uitstek weet Finley de bewonderenswaardige prestaties op gebied van democratie, tragedie, kunst en wetenschap goed te belichten, maar tegelijk is hij een stuk minder zwijmelend over de glorie van de oude Grieken dan heel wat auteurs van fraai geïllustreerde plaatwerken. Hij wijst er bijvoorbeeld op, dat de wereld van orde en harmonie zoals wij die ons soms het oude Hellas voorstellen, eigenlijk nooit bestaan heeft. Als je aan de hand van Pausanias (2e eeuw n.C.) de toestand in Delphi bekijkt, valt juist de wirwar van tegenstrijdigheden in de bouw op. Ook wijst Finley herhaaldelijk op de tekortkomingen van de oude Grieken. Dat er daar niemand ooit kritisch heeft geschreven over de slavernij, is op zijn minst opmerkelijk. Dat de Griekse geleerden wel nadachten over de atoomtheorie of over de voortplanting van dieren en planten, maar hun nieuwsgierigheid niet omzetten in praktische toepassingen, is even significant. Finley wijt deze laatste tekortkoming aan het 'aristocratische' karakter van de Griekse wetenschap en filosofie, die tot ontwikkeling kwam in de klasse van 'vrijgestelden' voor wie slechts een paar praktische zaken telden: oorlogvoering, politiek, poëzie en redenaarskunst. Als we de Griekse uitvindingen willen opsommen, zijn we dus snel klaar.

Finley blijft sterk in contact met de primaire bronnen en geeft meermalen duidelijk aan, wanneer we bepaalde zaken niet zeker weten. Zo is er - om maar wat te noemen - geen onomstotelijk bewijs dat de beeldhouwer Phidias de hand had in voornaamste sculpturen van de tempels op de

Akropolis te Athene.

Het boek '*De Oude Grieken*' kan met gemak concurreren met een werk als het bekende en veelgebruikte *De Griekse Beschaving* van H.D.F. Kitto. Het boek is verlucht met een groot aantal zwart-wit-illustraties en is voorzien van een nawoord van Bastiaan Bommeljé. Jan van Oudheusden

KRUISTOCHTEN

Robert Mulder & Lejo Siepe, *In het voetspoor van de Kruistochten* (Arena, Amsterdam 1996), 216 blz., prijs f39,90.

Negenhonderd jaar geleden vond de eerste Kruistocht plaats. Onder leiding van onder andere Godfried van Bouillon trokken duizenden christenen naar Jeruzalem om de heilige plaatsen, die bedreigd zouden worden, te beschermen tegen de moslims. Naar aanleiding hiervan traden de journalisten Robert Mulder en Lejo Siepe in het voetspoor van Godfried van Bouillon. Zij volgden in grote lijnen de route die Godfried ook gevolgd had: vanuit Keulen naar Oostenrijk en dan door Hongarije, Joegoslavië, Bulgarije, Turkije, Syrië en Libanon naar Jeruzalem.

Mulder en Siepe wilden niet louter en alleen de route van Godfried nareizen, daarover schrijven en tussendoor vertellen wat Godfried en de zijnen allemaal meemaakten. Zij wilden ook een antwoord vinden op vragen als "Wat hebben wij van de Kruistochten geleerd?", "Is onze beeldvorming in het Westen ten aanzien van de islam sindsdien wezenlijk veranderd?" en "Is hier sprake van een nieuw vijandsbeeld gebaseerd op oude vooroordelen?". Erg spannend maken de auteurs hun onderzoek naar de antwoorden op deze vragen niet. Hun boek begint met een aantal uitspraken van bekende personen, waaronder de nestor van de kruistochtgeschiedenis, Steven Runciman. "*De verhouding tussen christenen en moslims worden nu, na 900 jaar, nog steeds gekenmerkt door onbegrip, vooroordelen en achterdocht*", aldus de schrijver van het beroemde *A history of the crusades*, dat begin jaren vijftig verscheen.

Runciman schat dat het Kruisvaardersleger, dat tenslotte vanuit Konstantinopel vertrok, uit 30.000 infanteristen en tussen de 3500 (zegt hij op p. 189) en 4500 (zegt hij, volgens Mulder en Siepe, op p. 43!) ridders bestond. Daarvan bereikten 1300 ridders en 12.000 infanteristen Jeruzalem, dat op 15 juli 1099 veroverd werd. "*Het was zo'n slachtpartij dat we tot onze enkels in het bloed stonden. Zo'n slachtpartij van heidenen had nog nooit iemand gezien of ervan gehoord*", aldus een bij de verovering aanwezige.

In het voetspoor van de Kruistochten is, zoals gezegd, niet alleen het verhaal van de tocht van Godfried van Bouillon. Het is ook een verhaal over de verhoudingen tussen het Westen en de moslims. Op hun tocht komen de auteurs bijvoorbeeld in Bosnië en in Bulgarije, waar moslims nog zeer onlangs werden gedwongen Slavische namen aan te nemen, of in Cappadocië (in Turkije) waar in 1915 anderhalf miljoen

Armeniërs werden vermoord door de Turken. Begrijpelijk dat de vele deskundigen die Mulder en Siepe gesproken hebben, niet erg optimistisch over een verbetering van de verhouding zijn. Integendeel. Terecht noemen de auteurs op het op alle fronten steeds sterker wordende fundamentalisme. Zij wijzen daarbij op de moord op Rabin en het optreden van Louis Farrakhan in de Verenigde Staten.

Al met al is *In het voetspoor van de Kruistochten* is een leesbaar boek, dat door de vele bronnencitaten én de aangesneden thematiek interessant kan zijn voor docenten en bovenbouwleerlingen.

Wim Rongen

HISTORIOGRAFIE

Jo Tollebeek, *De ekster en de kooi. Nieuwe opstellen over de geschiedschrijving* (Bert Bakker, Amsterdam 1996) 323 blz., prijs f39,90.

'Zo blijven dan: beeldvorming, debat en historische ervaring! Deze drie, maar de meeste van deze is de historische ervaring.' Met dit 'bijbelse' oordeel eindigde F.R. Ankersmit in 1993 zijn oratie als hoogleraar in de theoretische geschiedenis.

In *De ekster en de kooi* houdt Jo Tollebeek in zijn titelopstel een pleidooi voor het thematiseren van de nieuwste ontwikkelingen binnen de geschiedtheorie. Aan de hand van een anekdote over de ekster van prins Napoleon schetst hij het wel en wee van de theoretische geschiedenis in Nederland: hoe de kooi zijn ekster kreeg (mede dankzij Jan Romein) en hoe die ekster aanvankelijk nog zweeg maar uiteindelijk schuttingtaal begon uit te slaan. Met dat laatste doelt Tollebeek op de ontzetting die het narrativistische gedachtengoed van met name Ankersmit in de jaren tachtig teweeg bracht. Theoretische geschiedenis was enerzijds populair geworden, anderzijds gaapte er een kloof tussen praktijk-gerichte historici en praktijk-arme theoretici. Om die kloof te dichten - om de ekster uit zijn kooi te bevrijden - dient de theoreticus volgens Tollebeek, net als Ankersmit, meer aandacht te schenken aan de historische ervaring.

In deel I van de bundel, die in totaal uit twaalf eerder gepubliceerde opstellen bestaat, geeft Tollebeek zelf het goede voorbeeld door een romantisch dichter als Byron en romantische geschiedschrijvers als Barante en Michelet aan het woord te laten over hun relatie tot het verleden. De keuze voor romantici heeft uiteraard alles te maken met hun verlangen naar een direct contact met de voorbije tijd. Overigens gebruikt Tollebeek in plaats van het begrip historische ervaring veelal het door Huizinga gemunte concept 'historische sensatie': het tast- en zichtbaar worden van het verleden met een onmiddellijkheid die niet onderdoet voor de directheid van een zintuiglijke waarneming. Hoe de historische ervaring zich verhoudt tot de historische sensatie is een vraag die Tollebeek wel stelt maar niet beantwoordt. Dat Tollebeek, ondanks de liefde die hij met romantische geschiedschrijvers deelt voor het anekdotische, de geschiedopvatting van romantici afwijst, blijkt meer dan eens. Zo spreekt hij ergens van hun 'fantasma' de geschiedenis zelf het woord te kunnen geven.

Een van de opstellen in deel II, dat in zijn geheel is gewijd aan beelden, metaforen en symbolen, gaat over de versleten metafoor 'het boek der geschiedenis'. Volgens

Tollebeek hebben de narrativisten deze metafoor 'binnenste buiten' gekeerd met de idee dat er niet zoiets als één tekst van het verleden bestaat, er veeleer talloze teksten over het verleden bestaan. Omdat daarmee niet langer ruimte overblijft voor een onmiddellijk contact met het verleden, wijst Tollebeek in dit opstel opnieuw op het belang van meer aandacht voor de historische ervaring. Tegelijkertijd stelt hij vast dat het ontstaan van historisch begrip zich onttrekt aan deze ervaring en dat de historische sensatie doorgaans wordt opgeroepen door voorwerpen of plaatsen, niet door de grote geschiedenisverhalen. Je kunt je dus afvragen of met het thematiseren van de historische ervaring de geschiedtheorie wel zo'n grote dienst wordt bewezen.

De ekster en de kooi, waarvan het derde deel historiografisch van aard is - het heet 'Nogmaals de ijkmeesters' - bestaat uit opstellen die met recht 'nieuw' mogen worden genoemd. Maar zoals van een bundel te verwachten valt, zijn niet alle (geschiedtheoretische) beschouwingen even 'af'. Wat dat betreft is het schilderij van Claude Monet, dat op de voorkaft prijkt, nogal voorbarig. Daarop zit 'de ekster' namelijk 'al' op een (impressionistisch) hekje in de vrije natuur.

Jenneke de Jong

BIOGRAFIE

Igor Cornelissen, *Paul de Groot. Staatsvijand nr.1* (Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam 1996), 264 blz., prijs f39,90.

Tegen het eind van zijn biografische schets van Paul de Groot slaakt Igor Cornelissen de curieuze verzuchting dat hij journalist en helaas geen historicus is.

Toen ik die passage las, had ik al een paar keer hetzelfde gedacht. De schrijver schreeuwt als het ware van elke pagina dat hij prachtige stukken kan schrijven, maar incapabel is een coherent werk van langere adem te fabriceren. Dat is jammer, want hij leek de aangewezen man voor een biografie over Paul de Groot. Cornelissen is kenner bij uitstek van de 'lunatic fringe' van links Nederland. In *Vrij Nederland* heeft hij tal van prachtige portretten van uiterst linkse landgenoten geschreven en zijn leven lang is hij al gefascineerd door de man die de CPN van 1938 tot 1977 met ijzeren hand leidde. In zijn boek is dat ook wel te merken: het verveelt geen moment. Maar tegelijk stelt het diep teleur omdat Cornelissen niet meer geeft dan een aaneenschakeling van smakelijk opgediste anecdotodes, aangevuld met impressies uit de verslagen die de BVD in een jarenlange afluisterpraktijk produceerde.

De relevante vragen laat hij onbeantwoord. Zo blijft onduidelijk waarom De Groot na de Eerste Wereldoorlog niet alleen in de communistische beweging verzeild raakte, maar zich daarin ook al snel ontwikkelde tot een van de meest onaangename figuren. Die naargeestige carrière lijkt niet voor de hand te liggen omdat hij een prettige jeugd had gehad en een Bourgondische levensgenieter was. Onduidelijk blijft ook hoe De Groot in 1930 in het partijbestuur van de CPN terechtkwam en zich in 1938 tot algemeen-secretaris, dus zeg

maar de Nederlandse Stalin, wist op te werken. Van een oude strijdmakker heeft Cornelissen gehoord dat De Groot in 1930 een afgevaardigde van de Comintern in wist in te palmen, maar verder heeft hij op dit punt niets te melden. Er zal in de archieven in Moskou toch nog wel materiaal liggen dat iets meer over De Groots opmars in de CPN kan vertellen?

Ook op de belangrijkste vragen over zijn optreden tijdens en direct na de bezetting gaat Cornelissen nauwelijks in. Schreef hij nu wel of niet het manifest dat de aanzet tot de Februaristaking gaf? Liet hij nu wel of niet welbewust zijn medebestuurders oppakken door de Duitsers? En hoe kon hij - ondanks zijn discutabele houding tijdens de bezetting - in 1945 direct de touwtjes in de partij weer in handen nemen en moedige verzetslieden als Gerben Wagenaar en Frits Reuter de wet voorschrijven? Zeker zo verbazingwekkend is dat De Groot daarna tot 1977 aan de macht bleef. Waarom is hij niet na de ontmaskering van Stalin in 1956 aan de kant gezet? Hoe kon hij zijn partijgenoten blijven intimideren, terwijl de CPN achteruitholde en hijzelf er steeds krankzinniger ideeën op nahield. Waarom voerde ook de nieuwe generatie studenten en intellectuelen - door De Groot minachtend aangeduid als flikkers en potten - zijn directieven gedwee uit? Waarom liet Waarheid-redacteur Gijs Schreuders zich na de rampzalige verkiezingsnederlaag van 1977 dicteren dat het verlies te wijten was aan een nekoloniale samenzwering, waarbij Molukse terroristen in opdracht van de CIA een angststemming creëerden om Van Agt in het zadel te helpen? Het zijn vragen waarop Cornelissen nog geen begin van een antwoord geeft.

Jan Blokker heeft in *De Volkskrant* geschreven dat het antwoord gevonden kan worden door de CPN niet als serieuze partij, maar als sekte te beschouwen. Daar zit wel iets in, maar het probleem hiermee is dat de CPN wel degelijk in de politieke arena opereerde en haar leider in Moskou en Peking als een belangrijk politicus werd gezien. De toekomstige biografie van deze fascinerende figuur zal het daarom niet alleen van zijn sociaal-psychologische, maar vooral van zijn politieke inzicht moeten hebben.

Dik Verkuil

MISDAAD EN STRAF

E.J.M.F.C. Broers, *Beledigingszaken voor de Staatse Raad van Brabant 1586-1795* (Van Gorcum, Assen 1996) 303 blz., prijs f45,00.

Er wordt in het onderwijs nog wel eens beweerd dat, tot in de achttiende eeuw, foltering een algemeen aanvaard en veel voorkomend fenomeen was in de rechtsgang. Met enig genoegen vertelt de docent dan over het gebruik van duimschroeven, pijnbank en wat voor andere instrumenten het menselijk vernuft ook heeft bedacht om het recht zijn gang te doen krijgen. De werkelijkheid is natuurlijk veel genuanceerder en dat wordt de lezer duidelijk die het boek *Beledigingszaken voor de Staatse Raad van Brabant* ter hand neemt. De 'criminele procedure' die hierin wordt beschreven maakt verhoor op de pijnbank - de scherpe examinatie - alleen mogelijk indien de procureur voldoende bewijs heeft verzameld, als het om een halsmisdrijf gaat en dan nog pas indien reeds een lange procedure is doorlopen. Van het lichtvaardig onderwerpen van een verdachte aan marteling kon geen sprake zijn.

Het boek, een onderzoek naar beledigingsprocessen die dienden voor de Staatse Raad van Brabant en Landen van Overmaze, in de jaren tussen oprichting en opheffing, is niet in eerste instantie geschreven voor de geschiedenisdocent. De liefhebber van regionale geschiedvorsing evenwel vindt er een groot aantal zaken die van groot belang kunnen zijn, omdat ze een duidelijk licht werpen op normen en waarden in de zeventiende en achttiende eeuw. De Staatse Raad was het hoogste rechtscollege in de gebieden die tijdens de Opstand in handen van de Unie waren gekomen, maar niet als volwaardige partner werden erkend. Er zijn zo'n 4200 procesdossiers bewaard gebleven en daaruit putte de auteur de circa 3% die betrekking hebben op beledigingszaken. Het is intrigerend te lezen, hoe in deze periode ruzies die op woordenwisselingen uitliepen, ontstonden en welke scheldwoorden door het hof werden geaccepteerd en welke met een boete werden bestraft. Zo kwam de kwalificatie 'hoer', door Hendrik Holst toegevoegd aan de vrouw van plaatsgenoot uit Steenberghe, Peter Willemsen, hem in 1650 op een enorme boete van zestig Carolusguldens te staan.

In de eerste plaats is de studie echter geschreven voor degenen die die het ontstaan en de wording van ons rechtstelsel bestuderen. De auteur schroomt dan ook niet om passages uit het in de rechtspraak van die eeuwen gebruikte latijn onvertaald te laten. Hij veronderstelt veel bekend bij de lezer, of neemt aan dat die de bereidheid heeft om eerst een algemene inleiding op de materie te bestuderen.

Toch kan het boek ook de geschiedenisdocent aanspreken. Het geeft een uitstekende inleiding op de geschiedenis van onze rechtspraak van Romeins recht tot ca. 1800. Het behandelt de codificatie van het recht, de ontwikkelingen in de Middeleeuwen van *leges barbarorum* tot de wederopleving van de rechtsregels zoals opgetekend onder Justinianus, het canonieke recht zoals gebruikt in de kerk, en de ontwikkelingen in de Nieuwe Tijd. Of het opnemen in de schoolbibliotheek wenselijk is, valt te betwijfelen. De studie stelt daarvoor te hoge eisen aan de leerling.

Kees van Kemenade

CUBA

Art van Iperen, *De lege etalage. Cuba na de revolutie* (Atlas, Amsterdam/Antwerpen 1996) 270 blz., prijs f39,90.

Cubaans grapje: 'Heb je de nieuwe bordjes in de dierentuin gezien? Eerst hing er 'verboden de dieren te voederen'. Toen verschenen er bordjes 'verboden het voer van de dieren op te eten'. Nu hangt er overal 'verboden de dieren op te eten.'

In een land waar men dergelijke moppen tapt verloopt waarschijnlijk niet alles naar wens. Journalist Art van Iperen reisde enkele malen naar Cuba en trof een failliete boedel aan. Tijdens de Koude Oorlog fungeerde Cuba als etalage van de revolutie, ingericht en overdadig gevuld door Moskou. Om bekende redenen werd de steun vanuit Oost-Europa in de loop van de jaren negentig tot nul gereduceerd. Algehele verpaupering, vluchtelingenstromen, onverholen prostitutie en politieke onrust zijn het gevolg. Cuba is terug bij af. Maar: "Als mij zou worden verteld dat ik de enige was die nog in de revolutie geloofde, zou ik blijven doorstrijden." Aldus Het Paard, De Grijsaard, De Baard, De Meneer, *el líder máximo* Fidel Castro.

Castro kwam na een jarenlange guerillastrijd tegen de pro-Amerikaanse dictator Batista in januari 1959 aan de macht. Onder Batista was Cuba een relatief welvarend land, dat evenwel op corrupte wijze werd bestuurd en aan de leiband van de Verenigde Staten liep. Van Iperen omschrijft het pré-revolutionaire Cuba als 'het Sodom en Gomorra van de Cariben', een drijvend bordeel annex casino waar horden Amerikaanse toeristen aan hun trekken kwamen. Onder het vaandel van 'patria' en 'dignidad' maakten de nieuwe machthebbers aan deze toestand een eind, maar hun ambities reikten verder. In hoog tempo werden ingrijpende hervormingen doorgevoerd om een socialistisch paradijs uit de grond te stampen. "We zullen de mens voor de eenentwintigste eeuw maken. Die nieuwe mens zijn wij," verkondigde Castro's medestander Ché Guevara. Dit marxistische project verstond zich slecht met de Amerikaanse belangen op het eiland, maar des te beter met de Russische: Cuba werd de meest vooruitgeschoven Sovjet-pion op het schaakbord van de Koude Oorlog.

Ook de binnenlandse politiek werd op Sovjet-leest geschoeid: de maatschappij werd in een dictatoriale greep genomen, elk dissident geluid werd met behulp van een op de Oost-Duitse Stasi geënte geheime dienst in de kiem gesmoord. Grootschalige onrust ontstond pas toen met het wegvallen van de Oost-Europese miljardensteun de welvaart afbrokkelde. In augustus 1994 vond het eerste massale protest plaats, dat met geweld werd neergeslagen. Tienduizenden Cubanen ontvluchtten sindsdien, legaal of illegaal, het land.

Aan de hand van de talloze ontmoetingen die hij had schetst van Iperen een beeld van de manieren waarop de achterblijvers zowel als de vluchtelingen door het leven gaan. Hij sprak met de meest uiteenlopende mensen, van straatprostituées tot communistische hoogwaardigheidsbekleders, van dissidente revolutionairen tot revanchistische ballingen en van mensen die zelfs te bang zijn om hun naam te noemen tot Mario Vargas Llosa. Van Iperen heeft daarbij weinig moeite gedaan de interviews, de sfeerreportages, zijn eigen commentaar en de grote brokken geschiedschrijving tot een geheel te smeden. Dat is dan ook het enige bezwaar tegen een boek waarin vooral het gespleten leven van de 'gewone' Cubanen indringend wordt beschreven. Zij betuigen publiekelijk hun trouw aan partij en vaderland, om in huiselijke kring te schimpen op Castro en te dromen van een enkeltje Miami. "We hebben allemaal maskers op", zegt een van hen. Voor wie wil weten wat er achter die maskers schuilgaat is *De lege etalage* een aanrader.

Marcel van Dijk

COLOMBIA

Gabriel García Márquez,
Ontvoeringsbericht
(Meulenhoff,
Amsterdam 1996) 323
blz., prijs f39,90.

Met z'n laatste boek is Márquez teruggekeerd naar de oorsprong van z'n schrijverschap: het journalistieke proza. Vóór zijn grote magisch-realistische romans

als *Honderd jaar eenzaamheid* en *Liefde in tijden van cholera* schreef Márquez voor kranten en tijdschriften. De onderwerpen van de artikelen liepen sterk uiteen, maar ze hadden allemaal iets met de actualiteit te maken. Hij schreef natuurlijk veel over z'n vaderland Colombia, maar bijvoorbeeld ook over de Cubaanse revolutie, de scheiding tussen Oost- en West-Berlijn en Hongarije 1956. Het is daarom niet verrassend dat *Ontvoeringsbericht* handelt over het drama dat z'n eigen land al jarenlang bezighoudt: de oorlog tussen de regering en de drugshandelaren. Begin jaren negentig kwam die oorlog in z'n meest bloedige fase terecht. Pablo Escobar, leider van het Medellín-kartel, wilde afdwingen dat de regering hem bij arrestatie niet zou uitleveren aan de Verenigde Staten. Om veilig te zijn voor aanslagen van wraaklustige politieagenten of rivaliserende drugskartels, wilde Escobar zich gevangen laten zetten in een luxe-hacienda. De regering weigerde dat en Escobar ontvoerde daarop een aantal voor-
aanstaande journalisten.

Márquez beschrijft de ontvoering van de journalisten, de onderhandelingen over hun vrijlating en het (gedeeltelijke) succes daarvan. Zijn stijl is - in tegenstelling tot z'n romans - sober en zakelijk. Het is een journalistiek verslag zonder al te veel waardeoordelen, waarin de feiten voor zich spreken. Dat levert een adembenemend boek op, dat eigenlijk niets en tegelijkertijd alles over Colombia vertelt. Niets, omdat Márquez ingewikkelde politieke ontwikkelingen buiten beschouwing laat, niet ingaat op de manier waarop de drugsbaronnen hun geld verdienen en nauwelijks aangeeft hoe de leiders leiding geven. Maar het boek vertelt alles over een land waarin iedereen verstrikt is geraakt in een geweldsspiraal. Presidenten zijn net zo goed slachtoffers van dat geweld als geronselde tieners uit de achterbuurten van Medellín. Drugsbaronnen veranderen in bedenkelijke politici, politici in handlangers van de drugsbendes. De strijd gaat nog steeds tussen goed en kwaad, maar lijkt de vorm te hebben gekregen van een keuze tussen medeplichtig zijn of vermoord worden. Márquez laat zien hoe diep tragisch het is wanneer een hele bevolking het slachtoffer wordt van een strijd waarmee ze feitelijk niets te maken heeft.

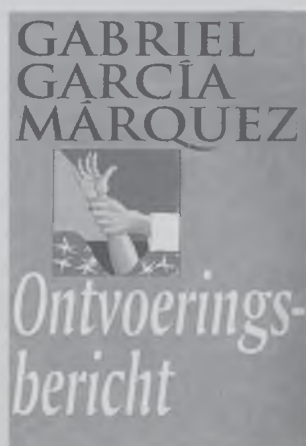
Daarmee overstijgt het boek de specifieke situatie in Colombia. In landen waar gevochten wordt tussen regeringstroepen en extremisten vallen de meeste slachtoffers onder de burgers. Zie Rwanda, Bosnië, Algerije, Tsjetsjenië, Zaïre enzovoort. Daar ligt ook de waarde van het boek van Márquez voor het onderwijs. *Ontvoeringsbericht* laat zien wat strijd, of het nu een drugsoorlog of een politiek dan wel religieus conflict is, voor gewone mensen betekent. Hoe journalisten, presidenten, politici, geestelijken, advocaten, randgroep-jongeren, kleine drugsdealers, moeders, vaders, kinderen, kortom hoe een heel land eind twintigste eeuw gegijzeld kan worden door *het geweld*.

Ruud Slotboom

DUITSLAND

Rob Aspeslagh en Suzanne Raven, *Een lastige erfenis. De rol en betekenis van het Duits verzet tegen Hitler* (Van Gorcum, Assen 1995) 129 blz., prijs f24,90.

Een lastige erfenis is een bundel van lezingen die is samengesteld onder redactie van twee medewerkers van het insti-

tuut *Clingendael*. In elf bijdragen passeren de verschillende kringen van het Duitse verzet tegen de nazi's de revue. Hun ideengoed wordt zorgvuldig geanalyseerd en er wordt ingegaan op de contacten met het verzet in Nederland en andere landen. Het boeiendst is het bescheiden ooggetuigenverslag van Ludwig von Hammerstein, die deel had aan de militaire samenzwering van 20 juli 1944 en slechts per toeval aan de nazi's wist te ontkomen.

De bundel vormt de schriftelijke weergave van de *Clingendael*-conferentie in september 1994 over de Duitse *Widerstand*, waarmee het Haagse instituut wilde bijdragen tot de kennis in Nederland over de rol en de betekenis van het Duitse verzet tegen het nazi-regime. Op de achtergrond woedde in de zomer van 1994 in Duitsland een heftige controverse rond een verzetstentoonstelling in Berlijn. Verscheidene historici en politieke publicisten vonden het onaanvaardbaar dat niet alleen voor verzetshelden als von Stauffenberg, maar ook voor latere DDR-leiders als Walter Ulbricht een plaats was ingeruimd.

De vraag die deze critici in feite opwierpen wordt in *Een lastige erfenis* door de Oostduitse historicus Jürgen Danyel treffend verwoord: "Moet men zich niet alleen afvragen waartegen, maar ook waarvoor het verzet werd gepleegd?" Vooral Hitler-biograaf Joachim Fest maakt grote bezwaren tegen de gelijkstelling van de verschillende verzetskringen. Volgens hem bestaat er een wezenlijk verschil tussen het door hem behandelde nationaal-conservatieve en militaire verzet en dat van

de Duitse communisten. Terwijl conservatieve, christelijke en sociaal-democratische verzetskringen streden voor algemene menselijke waarden, vormde het communistische verzet, in de optiek van Fest, eenvoudigweg de zwakkere concurrent van het totalitaire nazisme. Fest rekent de communisten in feite niet tot de *Widerstand*.

Danyel keurt deze stellingname af. Hij wijst op het verschil tussen de communistische verzetsmensen in Duitsland en hun leiders in Moskou en waarschuwt voor de beïnvloeding van de discussie door naoorlogse politieke tegenstellingen en het terugprojecteren van de Oostduitse dictatuur op het verzet tijdens de oorlog. Bovendien blijkt uit de bijdragen over het gedachtengoed van de verschillende verzetskringen van onder anderen Hans Mommsen dat de meeste Duitse conservatieve *Widerständler* geenszins democratisch waren ingesteld. Op de conferentie pleitte columnist J.L. Heldring vanuit het publiek dan ook voor een ander criterium voor het verzet. Een betere maatstaf dan het totalitarisme-criterium van Fest was in zijn ogen of verzetsleden hun leven op het spel hebben gezet. Heldrings criterium rekent in ieder geval af met leidende communisten als de latere DDR-partijchef Ulbricht die al snel naar Moskou vluchtten. Tegelijk laat het de status van de meeste communistische verzetsmensen in nazi-Duitsland zelf ongemoeid. En kijkend met een schuin oog naar de actuele problemen van de eenwording van Oost- en West-Duitsland lijkt dat ook maar het beste.

Jacco Pekelder

Kleiookrant

Een bijzonder jubileum

Vijfentwintig jaar geleden kwamen het bestuur, de kascommissie en de ledenvergadering van de VGN tot de conclusie, dat een groeiende vereniging met een stijgend budget een professionele boekhouding nodig had. Die was er niet. Vice-voorzitter A. Verhoog wist raad, de administrateur van zijn school zou wellicht bereid zijn om deze taak op zich te nemen. Zo begon de heer J. Houweling, woonachtig te 's-Gravenhage, zijn werkzaamheden als administrateur van de VGN. Enkele jaren later werd ook de ledenadministratie in de Vreeswijkstraat gevestigd, toen mevrouw Houweling dit werk van een extern bureau overnam.

Voor de toenmalige penningmeester was het een geruststellend gevoel dat de boekhouding en andere administratieve zaken nu in deskundige en betrouwbare handen waren. Zijn opvolgers hebben dezelfde ervaring gehad. Tot nu toe zes penningmeesters hebben de heer Houweling leren kennen als een bescheiden man met groot gezag. De wederzijdse verhouding tussen administrateur en penningmeester berust op respect voor elkaars bekwaamheden: de heer Houweling heeft grote waardering voor de professionaliteit van de docent, terwijl de penningmeester, die zonder enige scholing wat betreft verenigingsfinanciën geacht wordt hier alles vanaf te weten, zich graag laat adviseren door de werkelijke deskundige op dit terrein.

Van de heer Houweling kun je op aan. *Trouw* is niet alleen de naam van het dagblad dat hij leest, maar ook het devies waardoor hij zich laat leiden in zijn werk voor de VGN. Hij heeft zijn zaken altijd op orde: accuraatesse en snelheid van handelen kenmerken zijn werkwijze. Gevraagde gegevens levert hij terstond; de cijfers kloppen tot op de cent. Kantoor tijden zijn voor hem niet van belang, alleen de zondag is hem heilig. Weinigen voelen zich zo betrokken bij de VGN. Zodra hij zich zorgen maakt over het reilen en zeilen van onze vereniging krijgt de penningmeester het te horen. Tijdens de jaarvergaderingen volgt hij vanaf zijn plaats achter in de zaal met grote aandacht de beraadslagingen. Evenzeer toont hij zijn betrokkenheid bij het particuliere wel en wee van de vele VGN-leden die hij kent.

In het persoonlijk contact is hij een tikkeltje formeel, maar altijd vriendelijk, hartelijk met een gepaste afstandelijkheid. Hij heeft in onze vereniging een geheel eigen plaats.

Het is voor mij een grote eer om namens het bestuur en de leden van de VGN de zilveren jubilaris van harte te mogen feliciteren.

J. Schopman,
penningmeester

Nieuws van het

VGN

Bestuur

Het bestuur zond het concept van de herziene kerndoelen basisonderwijs en basisvorming en de concept examenprogramma's vbo/mavo voor advies naar de commissies. De staatssecretaris wilde al vroeg in het nieuwe jaar commentaar hebben op de voorstellen, ook van de VGN. Het Platform VVVO heeft bij het ministerie geprotesteerd tegen deze korte, snelle adviesronde over zulke belangrijke veranderingen. De staatssecretaris wil ook advies van het veld over de beroepskwaliteit van leraren. De veldraadpleging daarover laat het ministerie over aan het Forum Vitaal Leraarschap, dat daartoe een paar honderd docenten zal uitnodigen om hun mening te geven. Opmerkelijk genoeg zijn de vakinhoudelijke verenigingen buiten de raadpleging gehouden. Het bestuur stelt het zeer op prijs als u in voorkomend geval contact opneemt met de voorzitter. Ook in de afgelopen tijd stond geschiedenis in de belangstelling en wisten de media de VGN te vinden, onder andere naar aanleiding van de uitkomsten van de 'parlementaire enquête' van het Historisch Nieuwsblad en de diverse nieuwsquizen in de decembermaand. Het bestuur wijst in contacten met de media en de politiek voortdurend op het belang van goed en volwaardig onderwijs in geschiedenis en staatsinrichting, aan zoveel

De heer J. Houweling met Harriët Mulkens, een van zijn penningmeesters.

mogelijk leerlingen, tot en met het eindexamen. Dit voorjaar zullen politiek en media ervan (moeten) worden doordrongen dat, als er aan de voorgestelde examenprogramma's vbo/mavo niets verandert, de meeste leerlingen straks na de tweede klas geen geschiedenis meer hebben ...

Tot slot: nogal wat leden bean-deren het bestuur met vragen en adviezen. Het is verheugend te kunnen vaststellen dat de leden zo betrokken zijn bij hun vak en hun vereniging. Blijft u schrijven!

Harald Buskop

De Hongaarse Opstand 40 jaar na dato

Op 4 november 1956 maakten troepen van de Sovjet-Unie in Hongarije een hardhandig einde aan de vernieuwingen van het bewind in de richting van een democratisch bestel. Ook in Nederland maakten de gebeurtenissen grote indruk. Met name de radio speelde een grote rol bij de berichtgeving over de opstand. Zeer veel Nederlanders moeten op de zondag van de inval en de daarop volgende dagen aan de distributie gekluisterd gezeten hebben.

De Stichting Film en Wetenschap (SFW) publiceerde een klankbeeld *De Hongaarse opstand van 1956 en de reacties in Nederland* voor gebruik in de geschiedenisles. Het is een terugblik met geluidsopnamen die gemaakt zijn tijdens, of vlak na de opstand.

De collectieve verantwoordiging, het gevoel van machteloosheid in het Westen en het sterke anti-communisme komen duidelijk naar voren.

Het klankbeeld *De Hongaarse Opstand van 1956 en de reacties in Nederland* kost f15,- inclusief verzendkosten. U kunt het bestellen bij de SFW, P.Slot, Zeeburgerkade 8, 1019 HA Amsterdam. Tel. 020-6652966/fax 020-6659086.

VVG Studiemiddag

zaterdag 15 maart

Leden en belangstellenden worden van harte uitgenodigd voor de Algemene Ledenvergadering van de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis (VVG). Aansluitend vindt een openbare studiemiddag plaats over Mary Wollstonecraft, schrijfster van *A Vindication of the Rights of Woman*, die 200 jaar geleden overleed.

Programma
13.00 uur Algemene Ledenvergadering.
14.15 uur Studiemiddag:
– diaprojectie over Mary Wollstonecraft (1759-1797) en haar tijd;
– lezing van de pedagoog Marian de Graaf, 'Rousseau over opvoeding en vrouwelijkheid';
– discussie en korte pauze;
– lezing van de historica Tine van Raamsdonk, 'Mary Wollstonecraft: politiek denker en historica';
– discussie.

Plaats: Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV), Obiplein 4, 1094 RB Amsterdam.
Voor verdere informatie: Maria Grever (024-3615761) en Evelien Rijsbosch (020-6651318).

Met oog op de organisatie stelt het VVG-bestuur het zeer op prijs als u uw komst van te voren aanmeldt.

Conferentie 'De Grote Lijn'

Sociale geschiedenis van Nederland in de twintigste eeuw tussen eenheidsworst en vergruizing

Op vrijdag 30 mei organiseert de Stichting Maatschappijgeschiedenis een conferentie over de grote lijn in de sociale geschiedenis van Nederland in de twintigste eeuw. De bijna afgelopen eeuw wordt gekenmerkt door ingrijpende sociale veranderingen. Afgaande op de beschikbare overzichtsliteratuur lijkt de hoofdontwikkeling dat Nederland in deze eeuw sociaal homogeniseerde. Tegelijk lijkt het empirisch sociaal-historisch onderzoek de andere kant op te gaan. Doel van de conferentie is deze paradox op te lossen en vast te stellen in welke opzichten Nederland steeds homogener werd en in welke mate sociale, regionale en culturele verschillen belangrijk bleven of werden.

Tijdens de conferentie geven J. Pen (sociaal-economisch), C. Schuyt (sociaal-cultureel) en J. Th. J. van den Berg (sociaal-politiek) hun visie op de grote lijnen van de sociale geschiedenis. In parallelsessies worden papers over aspecten van de grote lijn (breuken en continuïteit, sociale verschillen, regionale verschillen) gepresenteerd. Commentaar leveren deskundigen als J.C.H. Blom, C. Brinkgreve en S. Stuurman.

Plaats: SISWO (Amsterdam). Deelname is mogelijk door f100,- over te maken op postgiro 375039 van de Stichting Maatschappijgeschiedenis te Amsterdam, onder vermelding van naam en adres van degene aan wie de papers kunnen worden opgestuurd. Het bedrag is inclusief toezending van de papers, koffie, lunch en thee op 30 mei en het boek dat op basis van de lezingen zal verschijnen.

Verdere informatie: Lex Heerma van Voss, IISG, Cruquiusweg 39, 1019 AT Amsterdam. Tel. 020-6685866.

Universiteit Utrecht

Lezingen van de afdeling Middeleeuwse geschiedenis en het pionierproject Verschriftelijking 400-1200

Van januari tot in juni wordt een reeks lezingen georganiseerd over onderwerpen die binnen het onderzoek naar de middeleeuwse schriftcultuur aan de orde komen. De lezingen worden gehouden op vrijdagmiddag om 15.00 uur in de Curatorenkamer (0.23), Kromme Nieuwegracht 29 te Utrecht. Belangstellenden zijn van harte welkom. De toegang is gratis.

Data en titels:

- 21-2 'Preken met de pen van vrouwen' door drs. M. van Dijk;
- 7-3 'Der Schwarze Tod. Krisenerlebnis und Bildungshorizont im Mittelalter' door prof.dr. R. Hiestand;
- 21-3 'La prophétie comme interprétation de l'Ecriture Sainte: le cas de Petrus Johannes Olivi', dr. A. Boureau;
- 4-4 'Verschriftelijking van de Batak samenleving 1600-1900' door drs. R. Teygeler;
- 18-4 'Les odeurs du bien et du mal: sur la communication non-verbale au Moyen Age', dr. A. Adamska;
- 2-5 dr. A.B. Mulder-Bakker over 'De profetes in de kluis: vrouwen en kennisoverdracht tussen het klooster en het informele circuit';
- 16-5 dr. H.A.J.A. Bijsterveld, 'De wettelijke en liturgische herdenking van giften in kronieken uit het bisdom Luik (11e en 12e eeuw)';
- 30-5 (onder voorbehoud) prof.dr. H.L. Jansen, 'Geschiedenis en archeologie: een problematische verhouding';
- 13-6 prof.dr. A.P. Orban over 'De taaltheorie van Augustinus: zijn leer van de verbale en niet-verbale tekens'.

Voelen uw leerlingen zich al een beetje Europeaan? In klassenverband spelenderwijs leren over de Europese Unie kan met

het vragenspel over de Europese Unie

- bordspel met 1.200 vragen over de lidstaten en de Europese Unie
- geschikt voor 2 tot 36 spelers
- bestemd voor onderbouw en bovenbouw, vanaf 12 jaar

EUrotour is ontwikkeld door het Europees Platform, Identity Games en het Cito.

Ter gelegenheid van het Nederlandse voorzitterschap van de Unie is het spel tot 1 juli 1997 verkrijgbaar voor slechts f 100,- in plaats van f 140,-

Besteladres:
Europees Platform voor het Nederlandse Onderwijs
t.a.v. Mw. J. Kern
Nassauplein 8
1815 GM Alkmaar
tel: (072) 511 85 02
fax: (072) 515 12 21

Geschiedenis van christendom en katholicisme

Lesbrieven voor de bovenbouw havo en vwo

Onder de titel *Geschiedenis en identiteit in het katholiek voortgezet onderwijs* is bij de SLO een bundel kant en klare lesbrieven verschenen, geschreven door geschiedenisdocenten van katholieke scholen in het hele land. Uitgangspunt is dat er behoefte bestaat aan lesmateriaal dat een functie kan vervullen bij een hedendaagse invulling van de katholieke identiteit, bijvoorbeeld in het vak geschiedenis. Hierbij is het uitdrukkelijk niet de bedoeling de leerlingen te vormen in katholieke richting, maar hen

kennis te laten maken met 'een cultuur van katholieken' in met name Nederland. De titels van de dertien lesbrieven, telkens geschikt voor 2 à 3 lessen, luiden:

1. *Missie: vloek of zegen?*
Katholieke missie bij de papoea's op Nieuw-Guinea in de twintigste eeuw.
2. *Dwergen, die staan op de schouders van reuzen.*
Christelijke denkers uit de Middeleeuwen en de werken van schrijvers uit de klassieke Oudheid.
3. *Katholieken en de doorbraakgedachte.*
Herstel en vernieuwing van een politieke partij voor katholieken in de jaren 1945-1946.
4. *Laat stralen de gloed!*
Missie-activiteiten van Nederlandse katholieken in de periode 1920-1960.
5. *Over zwijgen gesproken.*
De houding van Pius XII tegenover de jodenvervolgung in de Tweede Wereldoorlog.
6. *Zodoende was de vrouw maar een mens om kinderen te krijgen.*
Katholieken en geboorteregeling in Nederland in de jaren 1930-1970.
7. *Om de ziel van de arbeider.*
Sociale strijd van nederlandse katholieken in de jaren 1890-1970.
8. *Het onderwijs is vrij, maar het vrije onderwijs is arm.*
De schoolwet en het petitionnement van 1878.
9. *Het einde van de schoolstrijd.*
De pacificatie van het onderwijs in Nederland in 1917.

10. *Vasten en vis op vrijdag.*
De katholieke vastentraditie in Nederland tussen 1918 en 1967.
11. *Lichaam en ziel gaan uiteen.*
Aspecten van doodsbetleving in de Middeleeuwen.
12. *Waarom zo'n trektocht toch trekt.*
Te voet naar Santiago de Compostela.
13. *Katholiek in de Republiek.*
De positie van katholieken in de Republiek der Verenigde Nederlanden in de zestiende en zeventiende eeuw.

Elke lesbrieft bestaat uit ongeveer twintig pagina's leerlin-
genmateriaal (met verbinden-
de teksten, bronnen, illustra-
ties en opdrachten) en onge-
veer 10 pagina's docenten-
handleiding.
De lesbrieven zijn zowel
geschikt voor klassikale behan-
deling als voor een meer zelf-
standige bestudering door de
leerlingen, bijvoorbeeld in het
kader van zelfstandig histo-
risch onderzoek.

Geschiedenis en identiteit in het Katholiek Voortgezet onderwijs
kwam tot stand onder redactie
van J. Dijkman, M. van Gastel,
J. van Oers en G. Persoon. De
lesbrieven worden losbladig
geleverd in een klapper om
het kopiëren te vergemakkelij-
ken. Aantal pagina's: 500.
Prijs: f75,-.
Besteladres: SLO, afd. Verkoop,
Postbus 2041, 7500 CA
Enschede, tel. 053-4840305.
Bestelnummer AN 5.320.7530.

School en Computer 1997

In maart en april worden op vijf plaatsen in het land beur-
zen georganiseerd, waar u zich
op de hoogte kunt stellen van
wat er te koop is op het gebied
van de nieuwe media voor
educatief gebruik. De beurzen
zijn gericht op basis- en voort-
gezet onderwijs en op beroeps-
en volwasseneneducatie. De
toegang is gratis. U kunt alle
programmatuur zelf uitprobe-
ren, eventueel met assistentie
van de exposanten. Behalve
lespakketten voor alle school-
typen en vakken zijn er ook
leerlingvolgsystemen, admini-
stratieve pakketten, rooster-
programma's en toetssoftware
aanwezig.
Eind februari verschijnt de
School- en Computerkrant met
de catalogus van de aanwezige
producten en een korte
beschrijving, zodat u zich
alvast kunt oriënteren.

Plaatsen en data
Arnhem, Musis Sacrum -
op 19 maart;
Eindhoven, Evoluon -
op 26 maart;
Groningen, Martinihal -
op 2 april;
Rotterdam, Erasmus Expo-
en Congrescentrum -
op 16 april;
Amsterdam, World Trade
Center - op 26 april.

Openingstijden:
overal van 12.00 - 17.00 uur.

Verlengd!

In het Limburgs Museum in Venlo loopt het nog steeds storm voor de expositie *Middeleeuwse kastelen in Limburg* (zie hiervoor KLEIO 7, september 1996, 28 e.v.). Het museum heeft daarom besloten de expositie te verlengen tot 31 december 1997. U kunt dus voor uw klassen nog afspraken maken. Het museum is ook te bezoeken via Internet:
<http://www.limbu.nl/lbmuseum>

OPROEP

Tijdens de Historicedagen georganiseerd door het KNHG in Utrecht in oktober 1996 sprak ik iemand die over materiaal voor een artikel over de Kanalenwet van 1879 beschikte. Waarschijnlijk zijn er mogelijkheden om dit te publiceren. Helaas ben ik echter zijn adres en telefoonnummer kwijt geraakt. Ik verzoek deze persoon contact met mijzelf of mijn secretaresse op te nemen.

R. Filarski, Adviesdienst Verkeer en Vervoer
Tel. 010-2825650

Met Euroclio naar Moskou en Talinn

Van 4 t/m 12 septemberr 1996 was ik in Rusland om daar samen met een Schot, een Deen en twee Nederlandse collega's een scholingsweek in Suszdal ten noorden van Moskou te verzorgen. De eerste drie dagen van ons verblijf ontmoetten wij in Moskou geschiedenisdocenten. Zij toonden ons met veel trots het indrukwekkende 'openlucht museum' binnen de muren van het Kremlin.

Ruimtelijk gezien stonden het communisme en het Russisch-orthodoxe christendom dicht bij elkaar. In het politieke vacuüm schijnt het geloof de strijd voorlopig te winnen. Daar Jeltsin en Lebed het heil niet kunnen brengen, moet de verlossing maar van God komen.

Moskou is overigens een bruisende en lawaaierige stad. De metro is enorm goed georganiseerd, maar een voetganger is zijn leven niet veilig in het verkeer. In deze context bezochten we een bovenbouwschool voor leerlingen van vijftien tot achttien jaar. Met een klas spraken we over toekomstverwachtingen. Hoe keken de leerlingen als jongeren tegen de veranderingen aan? Zij maakten ons duidelijk dat zij nog onzeker waren over de toekomst van hun land en hun eigen perspectieven. Wat zal er gebeuren als de hartzieke Jeltsin dood gaat?

De volgende dagen bevonden wij ons in het prachtige Suszdal, een verlaten streek, met kerken, kloosters en een aardige natuur. Met ongeveer veertig Russische docenten uit Moskou, St. Petersburg en andere steden bogen wij ons in felle discussies over de volgende hoofdvragen:

* Wat is in een sterk veranderende samenleving de doelstelling van het schoolvak geschiedenis? Hoe maak je de omschakeling van voorgescreven geschiedenis met een propagandistische inslag naar het werken met structuurbegrippen, vaardigheden en bronnen?

* Als je leerlingen meer zelfstandig leert werken en nadenken om democratie te bevorderen, hoeveel feitenkenis moet je dan nog aanleren? En welke?

* Hoe moeten we de Russische geschiedenis na 1917 behandelen?

* Hoe introduceren we intercultureel onderwijs in de scholen, terwijl tot voor kort niet over minderheden en etnische verschillen in het onderwerijs werd gesproken?

In vijf dagen werden er tien workshops gehouden over het werken met bronnen, het maken van tekstboeken, de

positie van de nationale geschiedenis, het werken met werkboeken, de doelstellingen van intercultureel onderwijs en de analyse van culturen (mijn workshop). Daarnaast overlegden in de avonden en gedurende de zesde dag de vijf buitenlandse 'experts' en enkele Russische deskundigen over een gezamenlijk project voor de toekomst. Na lang praten kozen we voor de praktische en inhoudelijke vernieuwing van het vak aan de hand van drie te ontwikkelen thema's: voorbeelden van democratie in de geschiedenis, de jaren zestig in Oost en West en twee jaren die de wereldgeschiedenis veranderden 1989-1991.

Het is de bedoeling een boek en een handwijzer te maken voor docenten met bronnenmateriaal om het mogelijk te maken de nieuwe methodieken toe te passen. Dat zal in de komende drie jaar moeten gebeuren.

In de week van 26 t/m 31 oktober boden wij veertig kilometer buiten de hoofdstad van Estland (Talinn) aan twintig Letse en evenveel Estlandse docenten een soortgelijk programma aan. Tijdens mijn workshop en in de wandelgangen was discussiepunt nummer één de positie van de Russische minderheid in beide landen. Verder dan het begrippen van de complexe situatie wat dit betreft kon ik niet gaan: I understand your position, but I don't agree. Toch hebben we ook in deze week goede zaken kunnen doen. Buitenlanders, Letten en Esten (er zoemden de hele dag vier talen door de lucht) gaan de komende drie jaar werken aan een boek met waardevolle tips, didactieken en praktische voorbeelden voor de geschiedenisleraren in beide landen. Ook dit is Euroclio: veel maar zinvol werk in een toenemende Europese historische dimensie. Joke van der Leeuw en Hélène Budé reizen niet alleen veel, maar zij entameren ook menig project. Nederland heeft er weer een exportproduct bij.

Ronald Donk,
Hogeschool Windesheim.

BRONNENKATERN 8

Nederland 1780 tot 1806 in bronnen

Bij het laatste Kleionummer van het afgelopen jaar vond u een bronnenboekje bij een deel van het CE-onderwerp 'Nederland 1780-1830'. Misschien ten overvloede willen wij er op wijzen dat de didactische handleiding staat in het bijbehorende Kleionummer (1996, 9/10).

Het boekje kost f9,50 en kan besteld worden bij de VGN of gekocht in de 'winkel' van het Algemeen Rijksarchief (Prins Willem Alexanderhof 20) in Den Haag. Bij bestelling voor gebruik op school van vijf of meer exemplaren betalen VGN-leden f5,50 per bronnenboekje inclusief de verzendkosten. Maar wacht niet te lang, de voorraad is beperkt.

U kunt bestellen door het betreffende bedrag over te maken op postgiro 128701 t.n.v. Penningmeester VGN te Den Haag. Bel voor spoedbestellingen 030-6883576!

Een katern met antwoorden op de vragen en aanvullend materiaal kan besteld worden bij Edward Schenk, een van de samenstellers van het bronnenkatern. Maak f15,- over op bankrekening-

nummer 21.35.86.576 t.n.v. E. Schenk te Amsterdam.

Wij willen u er met nadruk op wijzen dat bij bestellingen vermeld moet zijn naar welk adres het pakket gezonden kan worden! Dergelijk uitzoekwerk bij onjuiste (schoolbesturen) of onvolledige (wel de naam van de school in zijn totaliteit, niet van de lokatie) informatie kost enorm veel tijd en moeite.

N.B. Mocht u naar aanleiding van het artikel van prof.dr. van Sas in het Patriottennummer van Kleio het leuk vinden om (met leerlingen) de grondrechten van 1795 met die van nu te vergelijken, dan kunt u bij de redactie tegen vergoeding van kosten (f5,-) een diskette aanvragen met de tekst van de Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden, hoofdstuk 1 'Grondrechten', artikel 1 t/m 23 (1983) en van de betreffende pagina's uit de *Publicatie, behelzende de erkenning en verklaring der rechten van den Mensch en van den Burger* (31 januari 1795).

Tineke Bogaerts, Omloop West 9, 3402 XM IJsselstein.
Fax 030-6888459.

REIZEN NAAR ISTANBUL

4 mei t/m 11 mei

R. v.d. Graven studeerde geschiedenis in Nijmegen en schreef diverse boeken en artikelen over Turkije. Onder zijn deskundige en enthousiaste begeleiding wandelt u in een kleine groep zeven dagen lang door Istanbul, de fascinerende metropool, waarover hij een aparte gids publiceerde. Wij bekijken uitvoerig de highlights, maar bezoeken ook plekken waar toeristen normaal niet komen, zoals de oude Griekse en joodse volkswijken aan de Gouden Hoorn, de dorpjes aan de Bosporus, de 19e eeuwse wijken, de kerkhoven en de heilige bronnen. Natuurlijk maken we ook een boottocht over de Bosporus. Het programma is niet om zes uur afgelopen, waarna u uzelf maar moet zien te vermaken. Veel mensen komen dan terecht in hetzelfde tentje om de hoek en dat is jammer want uit eten gaan in

verschillende wijken van Istanbul hoort helemaal bij het ervaren van deze prachtige stad.

U verblijft in een uitstekend 3-sterren hotel in een mooie oude volkswijk in het hartje van de stad.

Reissom f1455,-. Bij de prijs is inbegrepen: de vlucht Amsterdam-Istanbul v.v.

logies en ontbijt entregelden boot- en bustochtjes een uitgebreid informatiepakket (plattegrond, artikelen) Meld u zich in verband met de beperkte groeps-grootte tijdig aan!

Voor meer informatie en een brochure: 053-4324675 (ook buiten kantooruren).

Als u met een groep docenten of een klas een reis naar Turkije wilt maken, dan kunt u altijd bellen voor nadere informatie.

Inleverdata van kopij voor de Kleiokrante

In 1997 zal KLEIO acht keer verschijnen. Na dit eerste - februari - nummer komen vóór de grote vakantie uit: nummer 2 - half maart, nummer 3 - half april, nummer 4 - eind mei en nummer 5 begin juli. In het volgende schooljaar komt KLEIO 6 half september in de brievenbus, KLEIO 7 eind oktober en KLEIO 8 begin december.

Nieuws van het bestuur en van de commissies, actualiteiten, berichten over lespakketten, verslagen van activiteiten e.d. kunt u opsturen naar de eindredacteur: Tineke Bogaerts, Omloop West 9, 3402 XM IJsselstein (tel. 030-6883576). U kunt daar ook terecht voor eventuele vragen als informatie over lengte en illustratie van uw bericht, tijdstip van plaatsing, inlevermogelijkheid na de hieronder aangegeven datum en dergelijke.

De kopij voor de krant moet uiterlijk binnen zijn per post of per fax (030-6888459):

voor maart - 21 februari
voor april - 28 maart
voor mei - 2 mei
voor juli - 6 juni

N.B. De redactiesecretaris is verhuisd!
Vanaf 1-2-97 kunt u Ruud Slotboom bereiken op Hazenhof 54, 3451 LL Vleuten. Tel. 030 - 677 40 61.

F.B. SCHOTANUS

L.P. VAN DE SPIEGEL

1737-1800

EN DE

ONDERGANG VAN DE REPUBLIEK

ONAFHANKELIJK (BRONNEN)ONDERZOEK
AFREKENING MET VEROUDERDE
OPVATTINGEN, NAPRATERIJ EN
OVERSCHRIJVERIJ UIT DE
UNIVERSITAIRE GESCHIEDSCHRIJVING

Komt u naar de jaarvergadering?

In verband met de omvang van de te reserveren zaal en het aantal lunches, dat moet worden besteld, zou het bestuur het zeer op prijs stellen als u deze bon (of een kopie ervan) invult en in een open envelop voor 1 maart opstuurt naar:

Administratie VGN
Antwoordnummer 43213
2504 WB Den Haag

Geen aanmelding ... geen lunch!

Ja,

ik kom naar de jaarvergadering en gebruik de lunch

Naam

Adres

Postcode

Woonplaats

Computerprogramma's

Geschiedenis

J. Beetsma en drs. Y. Beetsma

Toets- en oefenprogramma's. Ter voorbereiding op het eindexamen Geschiedenis 1997 zijn de volgende toets- en oefenprogramma's verschenen: *Nederland 1780-1830* en *De Verenigde Staten 1787-1914*. Deze programma's, die zijn gebaseerd op de CSE-stofomschrijving, bevatten een toetsgedeelte en extra oefenmateriaal (500 vragen). Beide programma's bestaan uit een havo/vwo en mavo versie. Het toetsgedeelte bevat zowel meerkeuze- als open vragen en er kan per hoofdstuk geoefend worden. Het *extra oefenmateriaal* bestaat uit *matching* en *begrippen*. Bij deze onderdelen wordt een aantal termen respectievelijk begrippen gepresenteerd en daaronder twee termen respectievelijk een omschrijving. De leerling kiest de bijbehorende term of het begrip. Iedere leerling krijgt de vragen in een andere volgorde aangeboden. Bij voortijdig beëindigen van een programmaonderdeel kan de leerling op een later tijdstip verdergaan alsof er geen onderbreking is geweest. Tijdens en na het oefenen wordt het resultaat vermeld. Naderhand kan de docent dit resultaat opvragen. Een uitvoerige handleiding, de teksten van de toetsvragen en van het extra oefenmateriaal worden meegeleverd op diskette. De docent kan met een bijgevoegd hulpprogramma deze teksten afdrukken. Voor de gebruikers van het Malmberg-katern is oefenmateriaal toegevoegd. Het gaat hier om de onderdelen *citen*, *uitspraken* en *zinnen*, en *oefeningen met afbeeldingen* uit het katern. Staatsinrichting. Verder is verschenen het toets- en oefenprogramma Staatsinrichting. Dit programma is gebaseerd op het boek 'Het spel en de regels', uitgegeven door Van Walraven. Het programma kan ook los van het boek gebruikt worden en bestaat uit *toetsvragen*, *matching-opdrachten* en *begrippen*.

Themaprogramma's. Er zijn vijf themaprogramma's beschikbaar over de onderwerpen: *De U2 affaire (1960)*, *De mitterij op de Zeven Provinciën (1933)*, *Conflict de Jonge-Snijders (1918)*, *Begin van de Japans-Chinese oorlog 1937 (Marco Polo incident)* en *Putsch van Hitler (1923)*.

Demonstratie diskette. Voorbeelden van zowel de toets- en oefenprogramma's als de themaprogramma's zijn beschikbaar op een demonstratie diskette. Een uitgebreide beschrijving wordt gegeven, voor toetsprogramma's bijvoorbeeld het aantal vragen, voor de themaprogramma's de inhoud en opzet van het programma. Daarna kunt u een beknopt onderdeel volgen zoals de leerling dat te zien krijgt. De prijs van een demonstratie diskette bedraagt f.25,-. Dit bedrag wordt in mindering gebracht als u vervolgens een toets- of themaprogramma bestelt.

Meer informatie en/of bestellingen kunt u richten aan:

Beetsma Courseware

Eesterweg 16 9863 TB Doezum Tel. (0594) 612701 b.g.g. (0513) 413412

Lijst van commissies

• Commissie PABO

Aad van Zeyl, *voorzitter*,
Verhoevenstraat 37, 2291 RN Wateringen.
Tel. 0174-293809.
Sjef Schmiermann, *secretaris*,
Mooksebaan 8b,
6562 ZS Groesbeek. Tel. 024-3971636.
Theo Beker, Thesaurierweg 8,
6525 ES Nijmegen. Tel. 024-3555224.
Marjolijn du Jour, Dibbetsstraat 41,
2518 PN Den Haag. Tel. 070-3651027.
Francien van der Meer, Grevelingen 90,
1826 AP Alkmaar. Tel. 072-511297.
Marjan de Groot, Derde Rompert 3,
5233 AE Den Bosch. Tel. 073-6420692.

• Commissie Havo/Vwo

Jos van Ginkel, *voorzitter*,
Nassaulaan 5, 6721 DW Bennekom.
Tel. 0318-418250.
Genio Ruesen, *secretaris*, Zwaluw 12,
8103 AR Raalte. Tel. 0572-357388.
Leo Dalhuisen, Kortenaerlaan 18,
2121 XK Bennebroek. Tel. 023-5849441.
Theun Dankert, Swarte Ryth 3,
9354 XE Zevenhuizen. Tel. 0594-632207.

• Commissie Vbo/Mavo

Herry Groothuis, *voorzitter*,
Bollenhofsestraat 17, 3572 VH Utrecht.
Tel. 030-2713204.
Edward Schenk, *secretaris*,
Fokke Simonszstraat 20, 1017 TG
Amsterdam. Tel. 020-6234213.
Ron Hendriks, Middenweg 83,
1098 AG Amsterdam. Tel. 020-6682237.
Marijke Meuwissen, Kwartelstraat 34bis,
3514 EW Utrecht. Tel. 030-2731670.
Toon Theeuwen, Hoogakker 2,
5802 MA Venray. Tel. 0478-586927.
Theo van Zon, Koewei 71,
6843 ZJ Arnhem. Tel. 026-3818285.
Harm van Dam, Dijkhof 31,
6715 DV Ede. Tel. 0318-630058.
Ronald Polak, Beverhoeve 26,
3831 TG Leusden. Tel. 033-4941183.

• Commissie Bavo

Pieter Vlaanderen, *voorzitter ad interim*,
Duivenkamp 661, 3607 VA Maarsen.
Tel. 0346-571354, fax 561384.
René Corbeij, *secretaris*, Specht 19,
3766 WN Soest. Tel. 035-6023741.
Dini Beem, Deventerschans 25,
3432 CP Nieuwegein. Tel. 030-6063726.
Marie-Jes Boonekamp-Wingen,
Notgerusweg 23, 6212 BJ Maastricht.
Tel. 043-3211534.
Piet Niemeijer, Sperwerstraat 92,
3362 ER Sliedrecht. Tel. 0184-416226.

• Didactiek- en activiteitencommissie

R. Soeter, *voorzitter*, Cayennedreef 23,
3563 SB Utrecht. Tel. 030-2612710.
H. Kummerer, *secretaris*, Ockenburghpark
46, 5709 ML Helmond. Tel. 0492-516810,
fax 0492-516805.

J.G. Raven, Kinkhoarn 8, 9051 MJ Stiens.
Tel. 058-2574050.

W. Bouwman, Kloosterstraat 47,
5708 GM Helmond. Tel. 0492-534709.
Mw. T. de Danschutter, Van Deyssellaan 40,
9721 WV Groningen. Tel. 050-5251298.
Mw. M. Braams, Parelvisserpad 35,
3816 EP Amersfoort. Tel. 033-4758702.
L. Nolet, Reestraat 32,
6531 JM Nijmegen. Tel. 024-3550749.

• Commissie Volwasseneneducatie

Mw. J.M.L. van Bekkum, *voorzitter*,
Molvense erven 102, 5672 HN Nuenen.
Tel. 040-2834364.
Mw. A.M. Vencken-Martens, *secretaris/pen-
ningmeester*, Haarenseweg 4a,
5061 VL Oisterwijk.
Tel. 013-5284297.
Mw. J. van der Meer, Linnaeusparkweg 34,
1098 EC Amsterdam. Tel. 020-6923423.
Mw. M.L. Teunissen, Postbus 31,
9989 ZG Warffum. Tel. 0595-423082.
Mw. B. Beenackers-Heeren,
Adm. Helfrichstraat 10, 9801 EM Zuidhorn.
Tel. 0594-503365.
Mw. I.A. Attema, Transvaalkade 29 II,
1092 JL Amsterdam. Tel. 020-6931572.
Mw. C.H. Mentink-Zuiderweg,
De Wuurde 7, 6662 ZE Elst.
Tel. 0481-4872233.
J.J.G.A.M. Timmermans,
Wolwevershaven 14,
3311 AV Dordrecht. Tel. 078-6312408.
Mw. R. Schreuder, Couwenhoven 46-01,
3703 EM Zeist. Tel. 030-6959506.

• Onderwijsadviescommissie

P. van Leeuwen, *voorzitter*, Everdrift 4,
5431 LV Cuyk. Tel. 0485-314598.
W. van Waardhuizen, *secretaris*,
Poortersveld 309, 7327 AK Apeldoorn.
Tel. 055-5423832.
W. Bouwman, Kloosterstraat 47,
5708 GM Helmond. Tel. 0492-534709.
Mw. P. van Aken-Rens, Hoogwerflaan 19,
2594 BH Den Haag. Tel. 070-385974.
C. Weltevrede, Driehoek 72,
3328 KJ Dordrecht. Tel. 078-6178288.
Mw. H. Tuithof, Griftkade 12/bis A,
3572 TZ Utrecht. Tel. 030-2713079.

• Commissie Vrouwengeschiedenis

Marianne Zewald, (*interim*)*voorzitter*,
Vijverlaan 2, 2012 RC Haarlem.
Tel. 023-5283325.
Janneke Riksen, *secretaris*,
Linnaeuslaan 87, 3571 TV Utrecht.
Tel. 030-2730916.
Riemke Leusink, *penningmeester*,
Dr. J.P. Heyelaan 4, 3818 GT Amersfoort.
Tel. 033-4630996.
Zonneke Matthee, Schokkerwerf 1,
2317 DM Leiden. Tel. 071-5215873.
Lieke Schasfoort-Simonis,
Dreuerbrink 274, 7812 TN Emmen.
Tel. 0591-640544.
Annelies de Vries, Getij 54,
9732 MS Groningen. Tel. 050-5411958.

• Commissie Cliomatica

J. Snijders, *voorzitter*, Churchillaan 13,
5571 AR Bergeyk. Tel. 0497-572972.
P.H.A. van Drunen, *secretaris*, Bruykersstraat
32, 3237 AB Vierpolders. Tel. 0181-416591.
M.G. Harreman, Bezuidenhoutseweg 129,
2594 AE Den Haag. Tel. 070-3853612.
A. Mens, Vaartdreef 94,
2724 GH Zoetermeer. Tel. 079-3412379.
A.J. Meijer, Assumburg 72,
2402 KT Alphen a/d Rijn.
Tel. 0172-421894.
Mw. C. Klein, Sixlaan 86, 2252 CH
Voorschoten. Tel. 071-5611640.

• Redactie KLEIO

Wim Rongen, *voorzitter*, Antillen 4,
3524 FZ Utrecht. Tel. 030-2892580.
Ruud Slotboom, *secretaris*, Walcheren 137,
3524 ZS Utrecht. Tel. 030-2895982.
Tineke Bogaerts-Stoopman, *eindredacteur*,
Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein.
Tel. 030-6883576, fax 030-6888459.
Bart Engbers, Louise Kerlinghof 8,
3571 TR Utrecht. Tel. 030-2724010.
Jan van Oudheusden, Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk. Tel. 0416-337430.
Harry Jansen, Hatertseweg 463,
6533 GH Nijmegen. Tel. 080-3553484.
Carla van Boxtel, Evievelde 6,
5422 AK Gemert. Tel. 0492-361136.
Huub Oattes, Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht. Tel. 0297-281197.

• Intercommissie NHG/VGN

D.E.H. de Boer, *voorzitter*, Meerweg 124a,
9752 JM Haren. Tel. 050-5346255.
Mw. C.E.M. Veldhuis-Meester, *secretaris*,
Quintuslaan 4, 9722 RV Groningen.
Tel. 050-5270099/5635997.
N. Koek, Van Oldenbarneveldstraat 31,
2334 AD Leiden. Tel. 071-5172818.
E. Schenk, Fokke Simonszstraat 20,
1017 TG Amsterdam. Tel. 020-6234213.
G.M.J. Rovers, Gerard Terborgstraat 38 III,
1071 TP Amsterdam. Tel. 020-6756333.
Tel. 020-4951551.
G.J. Van Setten, Planetenlaan 97,
2061 TS Bloemendaal. Tel. 023-5262323.

• VGN-vertegenwoordiger in de Atlantische Onderwijscommissie

Frits Kat, Jeudestraat 4,
4011 GL Zoelen. Tel. 0344-681686.

*Zijn er wijzigingen in de commissies of in
de adressen, geef dat dan door aan de eind-
redacteur van KLEIO. Dan staat het er de vol-
gende keer goed in!*